

FATİH SULTAN MEHMET VAKIF ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
TARİH PROGRAMI

II. MEŞRUTİYET'TEN CUMHURİYET'E KADIN
DERGİLERİNDE ÂDÂB-I MUÂŞERET ANLAYIŞI
(1908-1923)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

FİLİZ ÖZDEMİR

İSTANBUL, 2023

**FATİH SULTAN MEHMET VAKIF ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
TARİH PROGRAMI**

**II. MEŞRUTİYET'TEN CUMHURİYET'E KADIN
DERGİLERİNDE ÂDÂB-I MUÂŞERET ANLAYIŞI
(1908-1923)**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**FİLİZ ÖZDEMİR
(180121050)**

**Danışman
(Dr. Öğretim Üyesi Lâle Uçan)**

DÜZELTİLMİŞ TEZ

İSTANBUL, 2023

13/04/2023

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Tarih Anabilim Dalı Tarih Tezli Yüksek Lisans programı öğrencisi 180121050 numaralı Filiz ÖZDEMİR'in hazırladığı "II. Meşrutiyetten Cumhuriyete Basında Adab-ı Muâşeret Anlayışı" konulu Yüksek Lisans tezi ile ilgili 2. Tez Savunma Sınavı, 13/04/2023 Perşembe günü saat 13:00'da yapılmış, sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin **Kabulüne Oy Çokluğu/Oy Birliği** ile karar verilmiştir.

Tez adı değişikliği yapılması halinde: Tez adının **II. MEŞRUTİYET'TEN CUMHURİYET'E KADIN DERGİLERİNDE ADAB-I MUÂŞERET** şeklinde değiştirilmesi uygundur. **ANLAYIŞI (1908-1923)**

Jüri Üyesi	Karar
1. Dr. Öğr. Üyesi Lale UÇAN (Danışman)	Kabul
2. Prof. Dr. Gülden SARIYILDIZ	Red
3. Doç. Dr. Mustafa GÖLEÇ	Kabul
(İkinci Danışman)*

*2. Danışman varsa doldurulması gerekmektedir.

ETİK BİLDİRİM

Bu tezin yazılmasında bilimsel ahlâk kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bağlı olduğum üniversite veya bir başka üniversitedeki başka bir çalışma olarak sunulmadığını beyan ederim.

Filiz Özdemir

DÜZELTME METNİ

- Tezin 2. Bölümü değiştirildi.
- Kronolojik hatalar düzeltildi.
- Yazım yanlışları düzeltildi.
- Dipnotta lügat anlamı verilen eski kelimeler çıkartıldı.

TEŞEKKÜR

Bu tezin hazırlanması ve yazılması aŐamasında, ilgi ve desteğini esirgemeyen kıymetli tez danıŐmanım Dr. Öğr. Üyesi Lâle UÇAN'a, tez jürilerimden Prof. Dr. Gülden Sarıyıldız'a, ayrıca üzerimde emekleri bulunan ve tez süreci boyunca kıymetli tavsiyeleriyle yolumu aydınlatan değerli hocalarım Prof. Dr. Zekerıyya KURŞUN, Doç. Dr. Mustafa GÖLEÇ, Prof. Dr. Hasip SAYGILI, Prof. Dr. Azmi ÖZCAN başta olmak üzere okulumdaki bütün hocalarıma ve teknik konularda yardımlarını esirgemeyen enstitü görevlisi Sn. Bülent UÇAN'a teşekkür ederim. Ayrıca, bu tezin tamamlanmasını bir bakıma kendisine borçlu olduğum değerli arkadaşım Ümmü Gülsüm TURAN'a da müteŐekkirim.

Filiz Özdemir

II. MEŞRUTİYET'TEN CUMHURİYET'E KADIN DERGİLERİNDE ÂDÂB-I MUÂŞERET ANLAYIŞI (1908-1923)

Filiz Özdemir

ÖZET

Âdâb-ı muâşeret, sosyal bir canlı olan insanın toplum içinde sergilediği hâl ve davranışların bütününe verilen isimdir. Diğer bir deyişle, bir toplumdaki insanların sosyal davranış kalıbıdır. Âdâb-ı muâşeret; Osmanlı Devleti'nin modernleşme sürecine girişle birlikte birtakım değişimler geçirmiştir. II. Meşrutiyet dönemine bakıldığında ise, bu dönemde Osmanlı toplumunun siyasi, ekonomik ve sosyal açıdan bir dönüşüm geçirdiği anlaşılmaktadır. Bu yıllarda kadın kamusal alanda görünürlük kazanırken, eğitimde, basın hayatında ve modada birtakım değişimler yaşanmış, Osmanlı ekonomisi savaşlar nedeniyle sarsılmıştır. Göçmenlerin gelmesiyle de sosyal hayatta önemli değişimler yaşanmıştır. Dolayısıyla, kadın dergileri, dönemin koşulları doğrultusunda adap algısı yerleştirmeye çalışmışlardır.

1908 ile 1923 seneleri arasında yayımlanan kadın dergileri, toplumun âdâb-ı muâşeretini şekillendirme vazifesi görmüştür. II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Kadın Dergilerinde Âdâb-ı Muâşeret Anlayışı (1908-1923) isimli tez çalışmamızda bu süreç değerlendirilmiştir.

Anahtar kelimeler: Osmanlı Devleti, II. Meşrutiyet, âdâb-ı muâşeret, Cumhuriyet, kadın dergileri

**THE UNDERSTANDING OF ETIQUETTE IN WOMEN'S
JOURNALS FROM THE SECOND CONSTITUTIONAL
MONARCHY TO THE REPUBLIC (1908-1923)**

Filiz Özdemir

ABSTRACT

Etiquette is the name given to the whole of the behavior of human beings, who are social creatures, in society. In other words, it is the social behavior pattern of people in a society. Etiquette has undergone some changes with the entry of the Ottoman Empire into the modernization process. When we look at the Second Constitutional Monarchy period, it is understood that Ottoman society underwent a political, economic and social transformation in this period. In these years, women gained visibility in the public sphere, there were some changes in education, press life and fashion, and the Ottoman economy was shaken by the wars. The arrival of immigrants also led to significant changes in social life. Therefore, women's magazines tried to establish a perception of propriety in line with the conditions of the period.

Published between 1908 and 1923, women's journals served to shape the etiquette of the society. This process was evaluated in our thesis titled The Understanding of Etiquette in Women's Journals from the Second Constitutional Monarchy to the Republic (1908-1923).

Key words: Ottoman Empire, Constitutional Monarchy II, etiquette, Republic, women's journals

ÖNSÖZ

II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Kadın Dergilerinde Âdâb-ı Muâşeret Anlayışı (1908-1923) isimli tez çalışmamızda, 1908 ile 1923 yılları arasındaki dönem *âdâb-ı muâşeret* kavramı çerçevesinde incelenmiştir.

II. Meşrutiyet Dönemi, Osmanlı Devleti'nin savaştan savaşa sürüklendiği ve bu arada önemli dönüşümlere sahne olduğu yıllardır. Bu tezde, İmparatorluğun bu hareketli yıllarının sosyal davranış kalıplarını, diğer bir deyişle *âdâb-ı muâşeretini* açığa çıkarmak amaçlanmıştır. Tezin ilk iki bölümünde ağırlıklı olarak ikincil kaynaklardan yararlanılmış, üçüncü bölümde ise 1908 ile 1923 yılları arasındaki Osmanlı kadın dergileri değerlendirilmiştir.

Birinci bölümde *âdâb-ı muâşeret* kavramı açıklanmış ve bu kavramın geleneksel dönem ve XIX. yüzyılda nasıl yer bulduğu sorusuna yanıt aranmıştır. Ardından *âdâb-ı muâşeretin* geçirdiği seyir bakımından, geleneksel dönem ve modernleşme süreci ele alınmış, daha sonra Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki *âdâb-ı muâşeret* algısı açıklanmıştır. Peşi sıra II. Meşrutiyet yıllarına mercek tutulmuş ve bu yıllardaki önemli gelişmeler izah edilmiştir. Tezin üçüncü bölümünde ise II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e uzanan dönemin *âdâb-ı muâşeret* anlayışı, ele aldığımız temalar çerçevesinde Osmanlı kadın dergileri vasıtasıyla açığa çıkarılmıştır.

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	vi
ABSTRACT	vii
ÖNSÖZ.....	viii
FOTOĞRAF LİSTESİ	xi
KISALTMALAR	xii
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM.....	5
1. ÂDÂB-I MUÂŞERET ANLAYIŞI	5
1.1. OSMANLI DEVLETİ'NDE ÂDÂB-I MUÂŞERET ANLAYIŞI.....	7
1.2. CUMHURİYET DÖNEMİNDE ÂDÂB-I MUÂŞERET ANLAYIŞI.....	14
İKİNCİ BÖLÜM	19
2. OSMANLI TOPLUMSAL YAPISINDA DEĞİŞİM VE DÖNÜŞÜM (1908- 1923)	19
2.1. EĞİTİM	21
2.2. BASIN	25
2.3. KADIN DERNEKLERİ	26
2.4. EKONOMİ	28
2.5. GÖÇLER	30
2.5.1. Beyaz Ruslar ve Sosyal Yaşam	31
2.5.1.1. Yeme İçme Mekânları	33
2.5.1.2. Plajlar.....	35
2.6. SALGIN HASTALIKLAR	35
2.7. MODA.....	36
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	39
3. KADIN DERGİLERİNDE ELE ALINAN ÂDÂB-I MUÂŞERET ANLAYIŞI	39
3.1. MİSAFİRLİK	39
3.1.1. Ev İçi Ziyaret.....	39
3.1.2. Misafir Kabul Prosedürü	43
3.1.3. Ziyâret Çeşitleri ve Âdâbı	45
3.2. YEMEK.....	47
3.3. KART DÖVİZİTLER	52
3.4. SELAMLAŞMA VE TAKDİM	53

3.5. KIYAFET	55
3.5.1. Moda	55
3.5.2. Tesettür	59
3.6. EVLİLİK	62
3.7. AİLE HAYATI.....	68
3.8. SOSYAL HAYAT	73
3.9. EĞİTİM	78
3.10. AHLÂKÎ ÖĞRETİ	83
SONUÇ	86
KAYNAKÇA	90
EKLER	101

FOTOĞRAF LİSTESİ

Sayfa

Fotoğraf 1: Resimli Gazete.....	16
Fotoğraf 2: Derus Cetveli.....	24
Fotoğraf 3: 1919 Çarşaf Modelleri.....	38
Fotoğraf 4: Kartvizit.....	53
Fotoğraf 5: Kartvizit.....	53
Fotoğraf 6: İdeal Korseler.....	58
Fotoğraf 7: Sonbahar Mevsimi Münasebetiyle.....	59

KISALTMALAR

a.g.e.	Adı geçen eser
a.g.d.	Adı geçen dergi
a.g.t.	Adı geçen tez
bkz.	Bakınız
c:	Cilt
DİA	Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
ed.	Editör
sy:	Sayı
s.	Sayfa/sayfalar

GİRİŞ

II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Kadın Dergilerinde Âdâb-ı Muâşeret Anlayışı (1908-1923) isimli tez çalışmamızda, 1908 ile 1923 yılları arasındaki *âdâb-ı muâşeret* anlayışı ele alınmıştır. Üç bölümden oluşan bu tezin ilk bölümünde *âdâb-ı muâşeret* kavramı üzerinde durulmuş, ardından Osmanlı Devleti'ndeki ve Cumhuriyet dönemindeki *âdâb-ı muâşeret* kavramına yüklenen anlamlar incelenmiştir. İkinci bölümde, II. Meşrutiyet ile Cumhuriyet arası dönem, ekonomik, siyasi ve sosyal açıdan ele alınmıştır. Tezin üçüncü bölümde, 1908-1923 arası dönemin *âdâb-ı muâşeret* anlayışı Osmanlı kadın dergileri üzerinden değerlendirilmiştir.

Birinci bölümde, kavramsal olarak *âdâb-ı muâşeret*in tanımı yapılmıştır. Osmanlı Devleti'nde ahlâk çerçevesi içinde ele alınan bu kavramın, modernleşmeyle birlikte kapsamının genişlediği ve daha toplumsal bir forma kavuştuğu anlaşılmaktadır. Bu değişimin görülebilmesi için modernleşme sürecine değinilmiştir. Osmanlı Devleti, Batıcılık devresine girmekle beraber hem zihnî olarak hem de maddi kültür öğeleri bakımından birtakım değişimlere uğramış ve bu değişim gündelik hayatı da etkilemiştir. Bu değişimler, Cumhuriyet döneminde de devam etmiştir. Birinci bölümde, Osmanlı'dan Cumhuriyet yıllarına değin bu süreç ele alınmıştır.

Tezin ikinci bölümünde, II. Meşrutiyet döneminde toplumsal hayatta yaşanan değişim ve dönüşümlerden bahsedilmiştir. Bunlar arasında, eğitim, basın, kadın dernekleri, ekonomi, göçler, salgın hastalıklar ve moda değinilmiştir. Bu döneme bakıldığında, özellikle Batıcılık düşüncesi doğrultusunda birtakım reformlar yapılmak istendiği anlaşılmaktadır. Bu dönemde yeni bir toplum oluşturma düşüncesiyle eski hayat bırakılıp yeni bir yaşam ikâme edilmek istenmiştir. *Yeni hayata* götürecek araçlardan birinin de eğitim olduğu düşünülmüş ve bu konuda birtakım yenilikler yapılmıştır. Kadınlar birtakım haklar kazanmışlar ve çeşitli dernekler etrafında örgütlenmişlerdir. Yine bu yıllarda savaşlar nedeniyle ekonomi çökmüş, hayat şartları zorlaşmış, milyonlarca insan yoksulluk içine düşmüştür. Bu yıllardaki göç hareketleri

sefaleti daha da derinleştirmiş, yaşanan çöküntüye bağlı olarak işlenen suçlar da artmıştır. Sosyal çöküntüye bağlı olarak fuhuş, kumar ve zührevi hastalıkların sayısında büyük artış yaşanmış, ülke bir yandan da salgın hastalıklarla mücadele etmiştir. Bununla birlikte, İstanbul'da eğlence mekânları artmış, diğer taraftan İstanbul'da eğlence anlayışındaki değişimler mekanlardan plajlara yansımıştır. Kadın kıyafetinde de birtakım farklılaşmalar yaşanmıştır.

Üçüncü bölümde, tezimizin ana konusu olan 1908 ile 1923 yılları arasındaki *âdâb-ı muâşeret* anlayışı kadın dergilerine bakılarak ele alınmıştır. Tezde, *âdâb-ı muâşeret*; misafirlik, yemek, kart dövizitler, selamlaşma ve takdîm, kıyafet, evlilik, aile hayatı, sosyal hayat, eğitim ve ahlâkî öğreti temaları, ilgili dönem aralığındaki kadın süreli yayınlarının incelenmesi yöntemiyle açıklanmıştır. Bu yöntemi seçme hedefimiz, dönemin sosyal davranış kalıplarını kadın dergileri vasıtasıyla ortaya çıkarmak olmuştur. 1908 ile 1923 yılları arasında yayımlanmış kadın mecmuaları içinden, tezimizde şu dergilere yer verilmiştir: *Mahâsin* (1908), *Demet* (1908), *Kadın* (1908-1909), *Musavver Kadın* (1911), *Kadınlık* (1913), *Osmanlı Kadınlar Âlemi* (1914), *Seyyale* (1914), *Kadınlar Dünyası* (1913-1921), *Bilgi Yurdu Işığı* (1917-1918), *Genç Kadın* (1919), *Türk Kadını* (1918-1919), *Hanım* (1921), *İnci* (1919-1923), ve *Süs* (1923-1924).¹ Bu yayınlar arasında en uzun yayımlanmış dergi *Kadınlar Dünyası* olmuş ve toplam 208 sayı basılmıştır. II. Meşrutiyet'in ardından kadın dergilerinde bir artış olmuşsa da bu dergilerin çoğunun ömrü kısa olmuş ve yayın hayatına devam edememiştir.² Dolayısıyla hem bu dergilerin çoğunluğunun basım sayısının yetersizliği, hem de ele aldıkları konuların bu tez konusu kapsamında olmaması nedeniyle bütün kadın dergilerinden istifade edilememiştir.³ Diğer taraftan, bu yayınlarda Anadolu yaşamından örnekler yer almakla birlikte, bu mecmuaların hemen hepsinin İstanbul'da yayımlanmış olmaları ve İstanbul yaşamına dair yazılar kaleme almaları, Osmanlı toplumunun geri kalanından büyük ölçüde haberdar olmamızı engellemektedir.

¹ *Süs* 'ün 1923 yılına ait olan ilk yirmi dokuz sayısı incelendi.

² Serpil Çakır, *Osmanlı Kadın Hareketi*, Metis Yayınları, İstanbul 2013, s.74-82. Çakır bu eserinde, II. Meşrutiyet dönemi kadın süreli yayınlarını dergi olarak tanımladığı için çalışmamızda bu yayınların hepsi için 'dergi' ifadesi kullanılmıştır.

³ II. Meşrutiyet dönemindeki diğer kadın dergileri şunlardır: *Kadın* (İstanbul), *Erkekler Dünyası*, *Sıyanet*, *Hanımlar Âlemi*, *Kadınlık Hayatı*, *Kadın Duygusu*, *Kadınlar Saltanatı*, *Ev Hocası*.

Âdâb-ı muâşeret kavramı üzerinden yayımlanan akademik çalışmalara bakılırsa tezimizin tarih aralığını da kapsayan üç adet tez çalışmasından söz edilebilir. Bunlardan ilki Nevin Meriç'in *Âdab-ı Muâşeret Kitapları ve Gündelik Hayatın Değişimi*⁴ isimli yüksek lisans tezidir. Nevin Meriç'in, aynı zamanda, yüksek lisans tezine dayanan, *Osmanlı'da Gündelik Hayatın Değişimi Âdâb-ı Muâşeret* isimli bir kitabı bulunmaktadır. Bu çalışmada, 1894 ile 1927 yılları arası ele alınmış ve bu dönemde Osmanlı toplumunda meydana gelen değişimler Avrupa *âdâb-ı muâşereti* çerçevesinde değerlendirilmiş olup, Avrupa'nın etkilediği sivil yaşam alanları ele alınmıştır. Bu bağlamda sokak, cemiyet hayatı ve aile ana başlıkları, alt başlıklara ayrılmıştır. Daha sonra, geç dönem Osmanlı *âdâb-ı muâşeret* kitapları tanıtılmış ve bu kitaplara göre Avrupa âdâbına örnekler verilmiştir. Bu çalışmada, Osmanlı süreli yayınları, geç dönem Osmanlı *âdâb-ı muâşeret* kitapları ve ikincil kaynaklardan yararlanılmıştır.⁵ Nevin Meriç'in ayrıca *Safveti Ziya- Abdullah Cevdet Örneğinde Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Âdâb-ı Muâşeret* isimli makalesi mevcuttur.⁶ Bu makalede Safveti Ziya ve Abdullah Cevdet'in *âdâb-ı muâşeret* kitapları esas alınarak Batı *âdâb-ı muâşeretinin*, Cumhuriyet'in ilk yıllarına etkisi incelenmiştir.

İkinci çalışma ise Fatma Tunç Yaşar'ın *The Predicaments of Alla Franca: Visions of Proper Behavior in Late Ottoman Etiquette Literature*⁷ isimli doktora tezidir. Fatma Tunç Yaşar'ın, ayrıca bu doktora tezine dayanan *Alafranga Halleri Geç Osmanlı'da Âdâb-ı Muâşeret* isimli bir de kitabı bulunmaktadır. Bu çalışma, geç dönem Osmanlı *âdâb-ı muâşeret* kitaplarını konu edinmiş ve bu kitaplar çerçevesinde Osmanlı *âdâb-ı muâşereti* incelenmiştir. Bu bağlamda, kıyafet, hane tanzimi, salon ve sofrâ âdâbı ve sosyal hayat temaları alt başlıklara ayrılarak analiz edilmiştir. Çalışmada, süreli yayınlar, geç dönem Osmanlı *âdâb-ı muâşeret* literatürü ve ikincil kaynaklardan yararlanılmıştır.⁸ Ayrıca Fatma Tunç Yaşar'ın, *âdâb-ı muâşereti*

⁴ Nevin Meriç, *Âdâb-ı Muâşeret Kitapları ve Gündelik Hayatın Değişimi*, Marmara Üniversitesi Ortadoğu ve İslam Ülkeleri Enstitüsü Sosyoloji ve Antropoloji Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 1998.

⁵ Meriç, *Osmanlı'da Gündelik Hayatın Değişimi Âdâb-ı Muâşeret*, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2000.

⁶ Meriç, "Safveti Ziya- Abdullah Cevdet Örneğinde: Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Âdâb-ı Muâşeret", *Kültürümüzde Âdâb-ı Muâşeret*, Azmi Özcan (ed.), Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Yayınları, Bilecik 2015, s.39-53.

⁷ Fatma Tunç Yaşar, *The Predicaments of Alla Franca: Visions of Proper Behavior in Late Ottoman Etiquette Literature*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2012.

⁸ Yaşar, *Alafranga Halleri Geç Osmanlı'da Âdâb-ı Muâşeret*, Küre Yayınları, İstanbul 2016.

kavramsal olarak ele aldığı makalesi⁹ bulunmaktadır. Bu alanda var olan bir başka akademik çalışma, Zeynep Tüba Şahin'in 1918-1930 yıllarını kapsayan *Âdâb-ı Muâşeretin Batılılaşması (1918-1930)*¹⁰ isimli yüksek lisans tezidir. Bu tezde, belirtilen dönemin sosyal yaşamı ve *âdâb-ı muâşeret* algısının Batı etkisindeki değişimi incelenmiştir. Tezde, *âdâb-ı muâşeret* kitapları, süreli yayınlar ve akademik çalışmalardan istifade edilmiştir.

Bu çalışmalardan başka, Ekrem Işın'ın geç dönem Osmanlı ve Cumhuriyet'in ilk yıllarını anlatan, *Abdullah Cevdet'in Cumhuriyet Âdâb-ı Muâşereti* isimli makalesi bulunmaktadır.¹¹ Yine aynı yazarın, *İstanbul'da Gündelik Hayat* isimli kitabı da Osmanlı Devleti ve ilk dönem Cumhuriyet *âdâb-ı muâşeretinin* anlaşılmasında önemli bir başvuru özelliği taşımaktadır.¹²

İkinci Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Kadın Dergilerinde Âdâb-ı Muâşeret Anlayışı (1908-1923) isimli tez çalışmamızda, yukarıda zikrettiğimiz çalışmalardan farklı olarak, dönemin *âdâb-ı muâşereti* kadın dergilerinden istifade edilerek incelenmiştir.

⁹ Yaşar, "Âdâb-ı Muâşeret", *DİA*, c: EK-1, 2020, s.34-36.

¹⁰ Zeynep Tüba Şahin, *Âdâb-ı Muâşeretin Batılılaşması (1918-1930)*, Marmara Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2019.

¹¹ Ekrem Işın, "Abdullah Cevdet'in Cumhuriyet Âdâb-ı Muâşereti", *Tarih ve Toplum*, sy: 48, Aralık 1987, s.13-20.

¹² Işın, *İstanbul'da Gündelik Hayat*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2001.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. ÂDÂB-I MUÂŞERET ANLAYIŞI

Edep kelimesi terim anlam olarak terbiye, zarafet, nezaket, hayâ, güzel ahlak ve davranış anlamlarına gelmektedir.¹³ İçinde birçok anlam barındıran ve Arapça olan edep kelimesi ayrıca kökünde “davet etmek” anlamını da karşılamaktadır.¹⁴ “Âdâb” sözcüğü ise edebîni çoğulu olup; terbiyeler, utanmalar, usûller, kâideler gibi anlamları karşılamaktadır.¹⁵ “Muâşeret” ise insanlarla hoş geçinmeyi ifade eder.¹⁶ Osmanlı Türkçesinde bir tamlama olan *âdâb-ı muâşeret* ise “ictimâî yaşayış yolları, usulleri” anlamına gelmektedir.¹⁷ *Âdâb-ı muâşeret* sözcüğü, on dokuzuncu yüzyılda Osmanlı modernleşme lügatinde yerini almıştır.¹⁸ On dokuzuncu yüzyılın sonlarına gelindiğinde ise Osmanlı yazınında *âdâb-ı muâşerete* dair yazılan kitap sayısında hızlı bir artış yaşanmıştır. Bununla birlikte, *âdâb-ı muâşeret* kitaplarında, bu kavramın yanında; zarafet, nezaket, hüsn-i ülfet, alafranga, merasim, âdâb, muâşeret, usûl-i muâşeret, âdât, edep, terbiye gibi kavramların da kullanıldığı görülmektedir.¹⁹

Âdâb-ı muâşeret literatürüne bakıldığında bu kavramın, yazarlarda farklı karşılık bulunduğu anlaşılmaktadır. Örneğin Mehmed Emin, 1905 tarihinde yazdığı *Âdâb-ı Muâşeret Nasıl Hâsıl Olur* isimli eserinde *âdâb-ı muâşereti* ahlâk kurallarının ayrıntılı şekilde bilinmesi olarak açıklamış ve bu ahlâkın kaynağını da Kur’an-ı Kerim ve Hz. Peygamber’in hadislerine dayandırmıştır.²⁰ Lütü Simavi ise yazdığı eserinde, her milletin kendine mahsus usûl ve merasimi olduğunu, bunların kitaplarda ve

¹³ Şemseddin Sami, *Kâmus-ı Türkî*, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul 2012, s. 73.

¹⁴ M. Zeki Duman, *İslam’da İnanç İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları, c: 1, İstanbul 1997, s.38.

¹⁵ Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi, Ankara 2015, s.9.

¹⁶ Şemseddin Sami, *a.g.e.*, s.1056.

¹⁷ Devellioğlu, *a.g.e.*, s.9.

¹⁸ Ekrem Işın, “Ahmed Mithat Efendi ve Gündelik Hayatın Pratik Bilgisi: *Âdâb-ı Muâşeret*”, *Tarih ve Toplum*, sy: 44, 1987, s.32.

¹⁹ Yaşar, *Geç Osmanlı’da Âdâb-ı Muâşeret*, s.38-46.

²⁰ Mehmed Emin, *Âdâb-ı Muâşeret Nasıl Hasıl Olur*, Aydın Vilayet Matbaası, 1905, s.3.

mekteplerde yazmadığını söylemiştir.²¹ Bu açıdan Lütü Simavi, *âdâb-ı muâşeretin*, toplumun geleneklerine göre şekillendiğini vurgulamıştır. Ahmed Mithat Efendi ve dönemin diğer yazarlarına göre *âdâb-ı muâşeret*, günlük hayatın müşahhas bilgisi olarak geleneksel ve modern yapı arasındaki düzensizliği gidermek ve Osmanlı insanının kafasındaki Avrupa imgesini canlı tutabilmek için oluşturulmuş bir kavramdır.²² Yazar, Avrupaî yaşamın topluma yerleşmesinde *âdâb-ı muâşeretin* önemli olduğunu ve öğrenilmesi gerektiğini düşünmektedir. Ahmet Mithat Efendi, 1894 yılında kaleme aldığı *Avrupa Âdâb-ı Muâşereti Yahut Alafranga* isimli eserinde bir Doğu-Batı karşılaştırması yaparak aradaki benzerlik ve farklılıkları ortaya çıkarmıştır. Bu karşılaştırmada, aradaki keskin toplumsal ayrışmaları, bir ortak nokta bularak gidermek istemiştir. Yazar, bununla birlikte kitabında, Avrupa’daki düello ve kumar gibi bazı âdetleri eleştirmiştir.²³ Bu örneklere baktığımızda, bu dönem aralığında *âdâb-ı muâşeretin* kaynağını hem dinden hem de toplumdan aldığını anlıyoruz.

Âdâb-ı muâşeret; her iş ve davranışın en güzel ve estetik bir biçimde yapılmasını gözetir. Bu da insanlar arasındaki sevgi, saygı, güven gibi bağları pekiştirerek huzur ortamı sağlar. Çünkü insanlar sadece etten kemikten varlıklar olmayıp yaradılış itibarıyla sevmek, sevilme, değer görme ihtiyacı da taşırlar. İşte *âdâb-ı muâşerete* riayet eden insanlar, bu manevi ihtiyaçlarının giderilmesiyle beraber, bir arada huzur ve güven içinde yaşarlar. *Âdâb-ı muâşeretin* toplumsal önemini göstermek için İslamiyet’in başlangıç dönemine bakabiliriz. İslamiyet’ten önceki dönem Arap toplumunda *Cahiliye Dönemi* olarak adlandırılır ve bu dönem ismini o zamanki güvensiz, karmaşık ortamdan alır. Hz. Peygamber ise İslamiyet’in doğuşuyla birlikte, bu kuralsız toplumu, yerleştirdiği *âdâb-ı muâşeret* kurallarıyla nazif, zarif, ahlâklı bir *Asr-ı Saadet* toplumuna dönüştürmeyi başarmıştır.²⁴

²¹ Lütü Simavi, *Teşrifat ve Âdab-ı Muâşeret*, Matbaa-i İctihad, İstanbul 1913, s.11.

²² Işın, “Ahmed Mithat Efendi ve Gündelik Hayatın Pratik Bilgis: Âdâb-ı Muâşeret”, *a.g.d.*, sy: 44, 1987, s.32.

²³ Nevin Meriç, *Âdâb-ı Muâşeret Kitapları ve Gündelik Hayatın Değişimi (1894-1927)*, Marmara Üniversitesi Ortadoğu ve İslam Ülkeleri Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 1998, s.113-116.

²⁴ Duman, *a.g.e.*, s.39-40.

Bu coğrafyada İslamiyet öncesi dönemdeki kadın anlayışına bakıldığında ise kadınların ikinci derecede görüldüğü, kız çocuklarının yabancı kabile baskınlarında kaçırılma ihtimaline karşı nadir bir durum olmakla birlikte öldürüldüğü görülmüştür. Kadının aile içindeki durumuna bakıldığında söz hakkının büyük ölçüde aile reisi olan erkeğe bağlı kılındığı anlaşılmaktadır. İslamiyetle birlikte kadının sosyal, ekonomik ve hukuki statüsünde önemli değişiklikler meydana gelmiştir. Bu dönemde kadınlar Mescid-i Nebevi’de aktif olarak dinî hayata katılmışlar, düğün, bayram gibi eğlencelere iştirak etmişler, hukuki meselelerde hak sahibi olmuşlardır.²⁵ *Âdâb-ı muâşeretin* evrensel yönleri de olmakla birlikte, kaynağını, içinde bulunduğu toplumun kültür ve yaşam tarzından almaktadır, yani bağlı bulunduğu topluma özgüdür. Bir başka ifadeyle, *âdâb-ı muâşeretin* farklılaşmasında iklim, coğrafya, dil, din, kültür gibi faktörler etkili olmaktadır.²⁶

1.1. OSMANLI DEVLETİ’NDE ÂDÂB-I MUÂŞERET ANLAYIŞI

Osmanlı Devleti’nin on dokuzuncu yüzyıldan önceki *âdâb-ı muâşereti* incelendiğinde bu anlayışın ahlâk söylemleri kapsamında ele alındığı görülmektedir. Nitekim, literatüre bakıldığında *âdâb-ı muâşeret* konularının ahlâk kitapları ya da ahlâk risalelerinde yer bulduğu anlaşılmaktadır. Ahlâk kitapları haricinde, âdâb ve görgü kurallarını konu edinen kitaplar da mevcuttur. Bu kitapların içeriğine bakıldığında daha ziyade toplulukta ve aile yaşamında uyulması gereken kuralların yer aldığı ve genellikle bu kitapların yöneticiler veya yüksek zümreler için yazıldığı görülmektedir.²⁷

Modernleşme öncesi Osmanlı *âdâb-ı muâşeretine* örnek olarak Kınalızâde Ali Efendi’nin *Ahlâk-ı Alâî* isimli eserini gösterebiliriz. Bu eserin müellifi 1510-1511 senesinde Isparta’da doğmuştur. Genellikle Kınalızâde Ali Çelebi, Kınalızâde Ali Efendi ya da Kınalızâde olarak tanınan yazarın kaynaklarda geçen tam adı Alâ’ad-dîn Alî b. Emrullah’tır. İyi bir eğitim alan Kınalızâde, müderrislik ve kadılık görevlerinin ardından 1571 yılında Anadolu Kazaskerliği görevine getirilmiştir. Kınalızâde, bu görevinde hastalanmış ve 1572 yılında vefat etmiştir.²⁸

²⁵ Mehmet Akif Aydın, “İslâm’da Kadın”, *DİA*, c: 24, 2001, s.86-94.

²⁶ Duman, *a.g.e.*, s.39-40.

²⁷ Yaşar, *Geç Osmanlı’da Âdâb-ı Muâşeret*, s.38-39.

²⁸ Ayşe Sıdıka Oktay, *Kınalızâde Ali Efendi ve Ahlâk-ı Alâî*, İz Yayıncılık, İstanbul 2011, s.37-48.

Hemen her konuda bilgi sahibi olan Kınalızâde'nin Arapça ve Türkçe eserleri bulunmaktadır. Arapça eserleri: *el-Es'âf fi ahkâmi'l-evkâf*, *Risâle fi'l-vakf*, *Hâşiye 'alâ Envâri't-tenzîl*, *Tabakatü'l Hanefiyye*, *Hâşiye 'ale'd-Dürer*, *Hâşiye 'ale'l Keşşâf* ve *Kasîde-i Mülemma*'dır. Türkçe eserleri arasında ise *Ahlâk-ı Alâî*, *Münşeât-ı Kınalızâde*, *Muammeyat* ve *Târih-i Kınalızâde* yer almaktadır. Bu eserler arasında ahlâk ilmine dair olan kitabı ise *Ahlâk-ı Alâî*'dir.²⁹ Kınalızâde, bu eserini 1564 yılında, Şam'da kadılık yaptığı sırada kaleme almıştır.³⁰

Bu eserin içeriğine bakıldığında ilk bölümün ahlâk ilmine ayrıldığı anlaşılmaktadır. Yazar, ilk bölümde ahlâk ilmine geçmeden önce hikmet yani felsefe kavramı üzerinde durmuştur. Daha sonra ahlâk kavramı üzerinde durmuş ve varlıklar arasında bir derecelendirmeye gitmiştir. Yazar, daha sonra ahlâk ilmine dâhil ettiği nefis ve nefsin güçleri hakkında bilgi vermiş ve ardından insan nefsinin fiil ve huyları olarak gördüğü, insanda mevcut olan erdemler ve reziletler adını verdiği durumlara değinmiştir. Buna göre vefâ, zekâ, cesaret, mürüvvet (mertlik, yüksek insanlık), iffet, kanâat, kerem, vakâr gibi vasıflar, insandaki erdeme örnek olarak verilmiş; kurnazlık ve sefihlik, günahkârlık, zulüm, ahmaklık, korkaklık, zulme katlanma gibi alçak durumları ise reziletler olarak nitelemiştir.

Yazar, rezilet olarak tanımladığı bu hâlleri bir hastalık olarak görmüş ve bunlardan kurtulmanın yollarını açıklamıştır. Bir diğer bölümde aile ahlâkı üzerinde durmuş ve bu bölümde babanın ve annenin görevlerinden, çocukların eğitiminden ve terbiyesinden, genel görgü kurallarından bahsetmiştir. Eserinde, yeme-içme âdâbı hakkında malumat da yer almıştır. Yazarın belirttiğine göre, yemek, küçük lokmalar hâlinde yenmeli, çok hızlı ve yavaş yenmemelidir. Yemek koklanmamalı, yemek yerken başkasının yediği lokmaya bakmamalı ve önünden yenmelidir. Misafir yiyecek bir şeyler istememeli ve ne varsa onu yemelidir. Yemeğin sonunda eller yıkanmalı, parmaklar ve tırnaklar temizlenmelidir. Yazarın ele aldığı bir diğer bölüm ise devlet ahlâkıdır. Bu bölümde cemiyet ile ilgili konular, devletin işleyişi ve devlet adamının özellikleri, görevleri, savaş stratejisi gibi konulara değinmiştir.³¹

²⁹ Hasan Aksoy, "Kınalızâde Ali Efendi", *DİA*, c: 25, Ankara 2022, s.416-417.

³⁰ Ahmet Kahraman, "Ahlâk-ı Alâî", *DİA*, c: 2, İstanbul 1989, s.15-16.

³¹ Ayşe Sıdıka Oktay, *Kınalızâde Ali Efendi ve Ahlâk-ı Alâî*, İz Yayıncılık, İstanbul 2011, s.1-526

Bir diğerk *âdâb-ı muâşeret* literatürü olarak Gelibolulu Mustafa Âli'nin *Mevâ'idü'n-Nefâis Fi Kavâ'idi'l-Mecâlis* isimli eserini örnek verebiliriz. Gelibolulu Âli birçok eser kaleme almıştır. *Nâdirü'l-mehârib*, *Heft Meclis*, *Nusretnâme*, *Fursatnâme*, *Menâkıb-ı Hünerverân* ve *Kühü'l Ahbâr*, tarih alanında yazdığı eserlerinden birkaçıdır. Gelibolulu Âli'nin, bunlardan başka, ahlâk, siyaset ve âdâba dair eserleri de bulunmaktadır. 1587 yılında Sultan III. Murad'ın isteğı üzerine devrin ahlâk, muâşeret ve âdetlerini belirten *Kavâidü'l-Mecâlis* isimli eseri bunlardan biridir. Müellif, hayatının sonlarına doğru bu eseri genişletmiş ve *Mevâidü'n-Nefâis fi Kavâidi'l-Mecâlis*'i meydana getirmiştir. Bu eserinde müellif, gelmek istediğı mevkiye gelemeyişinin yol açtığı kırgınlıkla, devlet kurumunun bozukluğunu da ele almış, çeşitli zümrelerin âdet ve yaşama biçimlerini eleştirmiştir. Eserde abartılar olmakla beraber, XVI. yüzyıl Osmanlı toplumsal hayatını yansıtmaları bakımından nadide bir kaynaktır.³²

Osmanlı Devleti'nde *âdâb-ı muâşerete* dair konuları içeren bir diğerk eser ise müellifi meçhul olan *Risâle-i Garîbe* isimli kitaptır. XVII. yüzyılın sonları ile XVIII. yüzyılın başlarında yazıldığı tahmin edilen bu eserde dönemin bozuk davranışları resmedilerek bunlar üzerinden doğru davranışların bulunması istenmiştir. Mesela müellif, sofrâ kurallarını açıklamak yerine sofrâ âdâbına uymayanların hareketlerini anlatmıştır. Örneğın, müellifin sofrâ âdâbıyla ilgili görüşleri şu şekildedir: “Kibârlar evlerinde taâm kurulup sahib-i hane buyurun demeden seğırtip çökenler ve buyurun denildikde, aklınca zerâfet edip, geri oturup peşkir üzere, esbâbı üzere damlatan bî-nedler; ve taâm ortada iken parmak zerre şey yiyip sonra aç kalıp pişman olan yadigârlar, ve kibâr evlerinde, azim ziyâfetlerde lâtif peşkirlere elini silen ve ağzın yağınını silen eli kuruyacaklar, ve elinin, ağzının yağınını silmeden bardağı yapışıp su içenler...”³³

Osmanlı toplumunun geleneksel dönem *âdâb-ı muâşeretini* anlamak için gündelik yaşamına da bakmak gerekmektedir. Günlük hayata bakıldığında mahalle olgusunun sosyal yaşamı şekillendirdiğı anlaşılmaktadır. Sınıf ve statü farkının olmadığı bu mahallelerde insanlar dayanışma içinde hayatlarına devam etmişlerdir. Geleneksel dönemin evlerine bakıldığında ise bu evler genellikle tek katlı ve bahçelidir

³² Bekir Kütükoğlu, “Âli Mustafa Efendi”, *DİA*, c: 2, 1989, s.416-421.

³³ Develi, *a.g.e.*, s.26.

ve evler haremlik-selamlık şeklindedir. Selamlık daha ziyade “iş alanı” olarak kullanılmakta ve günlük yaşamda kadınlar ile erkekler ayrı mekânlarda bulunmaktayken tek katlı evler ise tamamen haremlik şeklindedir ve evin beyi ile çocuklarından başka erkek eve girememektedir. Şehirdeki kadın ise bu yıllarda zamanını evde geçirmektedir.³⁴

Şehirde yaşayan sıradan insanın günlük hayatına bakıldığında, ev, geçimin sağlandığı çarşı ve dinî görevlerin yerine getirildiği cami ya da tekke de önemli mekânlardır. XVI. yüzyılın sonlarına gelindiğinde kahvehanelerin açılmasıyla birlikte İstanbul insanı, cami, ev, çarşı üçgeni içinde geçen hayat dışında yeni bir mekâna kavuşmuştur. Bu mekân, insanın yaşam alanını genişletmekle kalmamış, zihin dünyasını da şekillendirmiştir. Daha önce rızkını kazanmak ya da dinî sorumluluğunu yerine getirmek için sokağa çıkan insan, kahvehanelerle birlikte, artık insanlarla sohbet etmek, bilgi alışverişinde bulunmak için sokağa çıkmıştır. Bu açıdan kahvehaneler, geleneksel hayat tarzının değişiminde ilk adım olmuştur.³⁵ Geleneksel dönem yaşamına baktığımızda Osmanlı insanının yaşam alanının ve sosyal iletişiminin sınırlı olduğunu görmekteyiz. Dolayısıyla geleneksel dönem *âdâb-ı muâşeret* literatürünün XIX. yüzyıla göre nispeten daha az olmasında bu durumun etkisi olduğunu söyleyebiliriz.

İmparatorlukta II. Meşrutiyet dönemi toplumunun *âdâb-ı muâşeretini* anlayabilmek için İmparatorluğun modernleşme³⁶ sürecine de değinmek gerekmektedir. Çünkü modernleşme, gerek siyasal hayatta gerek sosyal hayatta büyük dönüşümlere yol açmıştır.³⁷ Bu dönüşümler, *âdâb-ı muâşeret* açısından birtakım değişimleri de beraberinde getirmiştir. Modernleşme kavramına bakıldığında bu kavramın *Batılılaşma* ile eş anlamlı olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır.³⁸ Ancak bu konuda farklı fikirler de yer almaktadır. Şükrü Hanioglu'nun makalesine bakıldığında

³⁴ Nevin Meriç, *Osmanlı'da Gündelik Hayatın Değişimi Âdâb-ı Muâşeret*, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2000, s.84-192.

³⁵ Işın, *Gündelik Hayat*, s.297.

³⁶ Modernleşme Batı Avrupa'da feodalizmin çöküşüyle ortaya çıkan bir süreçtir ve bu süreçte sanayileşme ve burjuvazi gelişerek gittikçe toplumsallaşır. Toplumun farklılaşırken merkezileştikleri bir devredir. Örneğin posta ve telgraf sisteminin bulunması haberleşme açısından bir farklılık yaratırken bu durum aynı zamanda ülkenin birbirinden haberdar olmasını, bütünleşmesini de sağlar. Şerif Mardin, *Türk Modernleşmesi*, İletişim Yayınları, İstanbul 2021, s.25-26.

³⁷ Carter V. Findley, *Modern Türkiye Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul 2017, s. 16.

³⁸ İlbeyi Özer, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Yaşam ve Moda*, Truva Yayınları, İstanbul 2009, s. 13-15.

yazar, *Batılılaşma* veya diğer bir deyişle *Garphılaşma* kavramının modernleşme kavramını karşılamadığını belirtmektedir. Çünkü yazara göre *Batılılaşma*; Batı dışındaki toplumların Batı'nın eriştiği refah seviyesine ulaşabilmek için gerçekleştirdikleri siyasal ve kültürel adımları karşılamaktadır. Modernleşme ise *Batılılaşma*'nın aksine, sosyal, kültürel değerlerden ziyade, maddi gelişmeleri ifade etmektedir; bu yönüyle değişimin bir parçasıdır ve Doğu-Batı fark etmeksizin bütün toplumlarda yaşanan bir olgudur.³⁹

Osmanlı Devleti'nin Batı ile ilişkisini kısaca değerlendirdiğimizde, bu ilişki biçiminin İmparatorluğun yükselme döneminde kendisini Batı'dan üstün görme ve sadece Batı'dan haberdar olma şeklinde tezahür ettiği görülmüştür.⁴⁰ Ancak İmparatorluğun gerileme sürecine girişiyle birlikte bu gerilemenin nedenleri düşünülmüş ve karşılığında Batı'nın askerî yönden güçlü olduğu sonucu çıkarılmıştır. Bu nedenle daha XVIII. yüzyıl başlarında Batı'nın askerî kurumlarının İmparatorluğa nasıl getirileceği sorunsalı, bir devlet meselesi hâlini almıştır. Bu düşünceler III. Ahmed (1703-1730) ve Sadrazamı Nevşehirli İbrahim Paşa zamanında kuvvetlenmiş ve savaşın sonucunu teknolojinin tayin ettiği düşüncesi yerleşmeye başlamıştır. Bu dönem, Batıcılığın ilk devresini oluşturmaktadır. Batıcılık, Osmanlı İmparatorluğunda başlayan ve Cumhuriyet'te yeni şekiller kazanan, Batı Avrupa'nın toplumsal ve düşünsel boyutuna erişmeyi hedefleyen bir yaklaşımdır. Batı'yı askerî bakımdan örnek alma gayretleri I. Mahmud, I. Abdülhamid ve III. Selim dönemlerinde hızlanmıştır.⁴¹

III. Selim padişah olduktan sonra Nizam-ı Cedit adıyla bir reform programı başlatmıştır. Bu reform programının bir ayağı askerî alanda olmuş ve yeni bir ordu kurulmuştur. Bu ordunun eğitimi için Avrupalı, özellikle Fransız eğitimciler atanmış ve böylece Osmanlı İmparatorluğu'na Batılı düşünceler girmeye başlamıştır. Reform programının diğer ayağı ise Avrupa'da daimî Osmanlı elçiliklerinin kurulması olmuştur. Bu ilk modern diplomatlar ve bunlardan bir kuşak sonra gelenler, Avrupa yaşamının Osmanlı toplumuna aktarılması konusunda da etkili olmuşlardır.⁴² Bu elçilerden birisi Halet Efendi'dir. Halet Efendi, II. Mahmud zamanında Avrupa'ya elçi

³⁹ Şükrü Hanioglu, "Batılılaşma", *DİA*, c: 5, 1992, s.148-152.

⁴⁰ Özer, *Yaşam ve Moda*, s.15.

⁴¹ Mardin, *a.g.e.*, s.9-11.

⁴² Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul 2016, s. 44-47.

olarak gönderilen devlet adamlarındandır. Bir diğer elçi de İbrahim Ferruh Efendi'dir. Bu elçilerin yanı sıra 1826 yılından sonra Avrupa'ya giden ve gözlemde bulunan birçok Türk vardır. Bu tarihten sonra Avrupa'ya talebe de gönderilmiştir. Mustafa Reşid Paşa, Mustafa Sami Efendi, Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa ve Ahmed Vefik Paşa gibi isimlerin faaliyetleri de bu süreçte değerlendirilmelidir.⁴³

Sultan II. Mahmud dönemine gelindiğinde ise iç ve dış tehditlere tedbir olarak birtakım ıslahatlar yapılmıştır. II. Mahmud, ilk olarak Osmanlı Devleti'ni Avrupaî anlamda bir devlete dönüştürmek istemiş ve bu düşüncesinin karşısında olan ve geleneksel yapıyı savunan Yeniçeri Ocağı'nı ortadan kaldırmıştır. Bu kurumun ortadan kaldırılmasıyla birlikte reformların önü açılmıştır. Örneğin, kılık kıyafetle ilgili düzenlemelere gidilmiş ve devlet görevinde yer alan mülkî idare görevlilerine, Avrupaî bir kıyafet olarak ceket, pantolon ve fes giyilmesi şartı getirilerek geleneksel kıyafetlerden vazgeçilmiştir. Askerler için de III. Selim zamanından beri bilinen üniforma kabul edilmiş, mehterhâne kaldırılarak orduda haberleşme ve savaş taktiği gereği trampet ve borazan kullanılmaya başlanmıştır.⁴⁴

Bu değişimlerin yanında kültürel olarak birçok değişme yaşanmıştır. Örneğin, konser ve balolar düzenlenmesi, Batılı tarzda giyim, opera ve bale gösterileri, davetler düzenlenmesi, ev eşyasında Avrupa tarzının görülmeye başlanması dönemin yenilikleri arasındadır. Avrupa'nın yaşam tarzının alınması ve muâşeret kaidelerindeki değişim azınlıklardan başlamış ve toplumun üst tabakalarından halka inmeye başlamıştır. Bunda da azınlıkların Avrupa ile olan iletişimi ve Avrupa'ya gönderilen elçiler vasıtasıyla bu yeniliklerin Saray'a girmesinden söz edilebilir. Yine bu dönemde Avrupa ve Fransız modası, Osmanlı üst düzey zümresinin yaşamına sirayet etmiştir. Avrupaî tarzın topluma yerleşmesinde etkili olan basın hayatı bu dönemde başlamıştır. İlk yerli gazete 1829'da Kahire'de çıkmış, ardından 1831 yılında *Takvim-i Vekayi* yayımlanmaya başlamıştır.⁴⁵

Tanzimat Dönemine gelindiğinde *Batılılaşma* yeni bir boyut kazanmış ve bu boyut gündelik hayattaki yeni anlayış ve yaşama biçiminin bir ütopya olarak

⁴³ Tuncer Baykara, *Osmanlılarda Medeniyet ve On dokuzuncu Yüzyıla Dair Araştırmalar*, Akademi Kitabevi, İzmir 1992, s.15-19.

⁴⁴ Kemal Beydilli, "Mahmud II", *DİA*, c: 27, Ankara 2003, s.352-357.

⁴⁵ Özer, *Yaşam ve Moda*, s.18-23.

anlaşılması olmuştur. Bu ütopyanın oluşumunda ise gazete ve dergi gibi yayınların yanında bu dönemde ülkeye gelen yabancı tüccarların büyük etkisi olmuştur. İnsanlar için Batı; Beyoğlu, Galata, Harbiye semtlerinden yabancıların giyim kuşam, yeme içme gibi yaşam tarzlarının yansması olarak algılanmıştır. İstanbul'daki bu semtler ile İmparatorluğun büyük şehirlerindeki bu yaşam biçimini tanımlayan kelime ise *alafranga* olmuştur. Bu sözcük, gündemi belirlemiş ve yeni yaşama biçimine geçişi sağlayacak bir işlev yüklenmiştir. Bunun yanında yazı ve yayın faaliyetlerinin hedefi de günlük hayattaki alışkanlıkların değişmesi olmuştur.⁴⁶

Bu dönemde ulaşım alanında da bazı yenilikler gerçekleşmiştir. 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar İstanbul'da şehir içi ulaşım büyük oranda yaya olarak gerçekleştirilmiştir. XIX. yüzyılda faytona sadece padişahlar binerken Tanzimat sonrası, devlet memurları da bu haktan yararlanmışlardır. 1854 yılında ilk buharlı gemilerin gelmesiyle Boğaz'da kayıklarla gerçekleştirilen ulaşımın sayısında azalma yaşanmıştır. Şehir içi ilk toplu ulaşımında kullanılan atlı tramvaylar 1869 yılında İstanbul'a gelmiştir. İstanbul'da farklı etnik ve dinî unsurlar, ilk defa atlı tramvaylar sayesinde bir arada bulunmuşlardır. Kadın ve erkeklerin bir perde ile ayrıldığı tramvaylar yine de iletişimin önüne geçememiş, iletişimin ve buluşmanın ideal bir vasıtası olmuştur.⁴⁷ Her kesimden insanın aynı toplumsal alanda görülmesi, konuşma, kıyafet ve davranışlarda da değişime neden olduğu için insanlardan, topluluk içinde bazı ölçülere göre davranması beklenmiş ve bunun için *âdâb-ı muâşerete* dair kitaplar yazılmıştır.⁴⁸ Bu dönemde bir başka önemli yenilik de Beyoğlu-Karaköy tünelidir. 1874 tarihinde, Sultan Abdülaziz tarafından inşa ettirilen bu tünel, Karaköy meydanı ile İstiklal Caddesi Tünel Meydanını birbirine bağlayan ilk metro sistemidir. Tünel, Galata ile sosyal yaşamın merkezi olan Pera arasında mekik dokuyan insanların yolculuklarını kolaylaştırmak için düşünülmüştür.⁴⁹

Sultan II. Abdülhamid dönemine bakıldığında (1876-1908) İmparatorluğun gerek siyasal gerek sosyal olarak hızlı değişimler geçirdiği anlaşılmaktadır. Sultan II.

⁴⁶ İsmail Doğan, "Tanzimat Sonrası Sosyo-Kültürel Değişmeler ve Türk Ailesi", *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları, c:1, Ankara 1992, s.177-179.

⁴⁷ Özer, *Yaşam ve Moda*, s.180-193.

⁴⁸ Şahin, *a.g.t.*, s.52.

⁴⁹ <https://www.turanakinci.com/portfolio-view/beyoglu-karakoy-tuneli/> (02.04.2023)

Abdülhamid bu dönemde birçok alanda reform gerçekleştirmiştir. Bu reformlardan bir kısmı bayındırlık alanında olmuştur. Sultan; okul, mescit, tren istasyonu, rıhtım, çarşı, saat kulesi gibi çok çeşitli binalar inşa ettirmiştir. Osmanlı telgraf ve demiryollarının genişlemesi bu devirde olmuştur. Bu anlamda iletişim ve ulaşımında büyük gelişme kat edilmiştir.⁵⁰ Yine ilk otomobilin İstanbul'a gelişi ise 1904 yılında olmuştur. Bu aracın, II. Meşrutiyet sonrası Osmanlı basınındaki otomobil reklamlarına bakıldığında, üst zümre tarafından yaygınlaştığı anlaşılmaktadır. 1908-1914 yılları arasında İstanbul'da 150 kadar otomobil olduğu tespit edilmiştir. Yine bu yıllarda İstanbul'a elektrikli tramvaylar gelmiştir. Bu araçların gelişiyle ulaşımaya ayrılan zaman kısalmıştır.⁵¹

Sultan II. Abdülhamid'in reformlarından bazıları da eğitim alanında olmuştur. Rüşdiye ve idadi okul sayıları artırılmış, yeni meslek okulları kurulmuştur. Reform yapılan diğer alanlar mahallî idareler ve ordu olmuştur. Bu dönemin toplumsal yapısına bakıldığı zaman modernleşme olgusunun artarak devam ettiği anlaşılmaktadır. Toplum modern vasıtalarla ilişki kurdukça eski ve yeni ayrımı gittikçe belirginleşmiş ve bu durum insanların söylemlerine de yansımıştır: “alla franca” (Frenk veya Avrupa tarzı) ve “alla turca” (Türk tarzı) gibi. Bu dönemde Osmanlı insanı, zihnindeki bu iki imgeye göre dünyayı anlamlandırmıştır.⁵²

1.2. CUMHURİYET DÖNEMİNDE ÂDÂB-I MUÂŞERET ANLAYIŞI

Cumhuriyet'e geçişle birlikte artık *Batılılaşma* çabalarının devleti kurtarma amacından çıkıp yeni bir toplumsal yaşam amacına dönüştüğü anlaşılmaktadır.⁵³ Cumhuriyet rejiminin hedefleri, II. Meşrutiyet ile birçok açıdan örtüşmekle birlikte, bu dönem yapılan yenilikler hem daha hızlı gerçekleşmiş hem de kalıcı olmuştur. Cumhuriyet döneminde yapılan kalkınma modeli belli bir alanla sınırlı kalmamış, hayatın her alanını kapsamıştır. Buna göre, Batı'nın sadece sanayi ve teknolojisini almanın yeterli olmayacağı, aynı zamanda bilim ve felsefesinin de alınması gerektiğine işaret edilmiştir. Felsefenin yanında toplum bilimlerini de almak gerektiği

⁵⁰ Findley, *a.g.e.*, s.150-153.

⁵¹ *Osmanlı Devleti'nde Yenileşme Hareketleri (1876-1918)*, Ali Akyıldız (ed.), Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yay., Eskişehir 2018, s.185-186.

⁵² Findley, *a.g.e.*, s. 153-177..

⁵³ Özer, *Yaşam ve Moda*, s. 76.

ve bu modelden verim alabilmek için özgür bir ortamın sağlanması düşüncesi doğrultusunda Cumhuriyet devrimleri belirlenip hayata geçirilmiştir.⁵⁴

Bu dönemde gerçekleştirilen devrimlerin altyapısı, II. Meşrutiyet yıllarının fikir akımlarına dayanmaktadır. Örneğin, Latin alfabesinin kabulü, medreselerin kapatılması, fes yerine şapka giyilmesi, şer'îye mahkemelerinin kaldırılması, medenî kanunun kabulü gibi yenilikler, II. Meşrutiyet dönemindeki Batıcılık görüşünü savunan ve bu görüşün yayın organı olan *İctihad* dergisinde tartışılan konulardan bazılarıdır.⁵⁵

Cumhuriyet rejiminin hedefi *Batılılaşma* olmuş ve hedefe götürecektir. Laiklik olarak belirlenmiştir. Laiklik, Batı düşüncesinin temel yaklaşımlarından birini oluşturmaktadır. Laiklik, kelime anlamı olarak, “ruhban sınıfına mensup olmayan, halktan olan” anlamındaki Yunanca *laikos* kelimesinden türemiştir. Bu kavramın farklı uygulamaları da bulunmakla birlikte öz olarak, “dinî alana ait olmayan” anlamına gelmektedir. Bu yaklaşımda, din ve devlet işleri birbirinden kesin olarak ayrılmaktadır.⁵⁶ Örneğin, eğitim sistemi, medeni yasa, giyim, alfabe gibi alanlarda değişiklik yapılarak toplumun tıpkı Avrupa'daki gibi pratik ve rasyonel bir hâle gelmesi gerektiği düşünülmüştür⁵⁷ ve bu doğrultuda hem siyasal hem de sosyal alanda birçok inkılap yapılmıştır. Batı'nın sadece sanayisi ve teknolojisi değil; felsefesi, sanatı, kültürü, yaşam tarzıyla bir bütün olarak uygulanması gerektiği düşünülmüştür. Bu *Batılılaşma* programı da topluma devrimler yoluyla benimsetilmek istenmiştir. Bu süreçte geleneksel kültür, şekilsel bir Batılılaştırma politikası karşısında birçok değerini kaybetme noktasına gelmiş, fakat Batı değerleri topluma tam olarak yerleşmemiştir.

Batılılaşma aşaması özellikle üst tabaka ile toplum arasında büyük uçurumlar doğmasına neden olmuştur. Bunun neticesinde, *Batılılaşma* karşıtı bir kesim doğmuş; fakat bunların içinde en radikal olanları bile Batı'nın sanayi ve teknolojisine karşı olmamış, bunun yerine kültürel olarak *Batılılaşma*'ya muhalif olmakla yetinmişlerdir.

⁵⁴ Sina Akşin, *Türkiye Tarihi 4 Çağdaş Türk iye 1908-1980*, Cem Yayınevi, İstanbul 2000, s.16-17.

⁵⁵ İlbeyi Özer, *Batılılaşma ya da Batılılaşma*, Truva Yayınları, İstanbul 2005, s.90-91.

⁵⁶ Kenan Gürsoy, “Laiklik”, *DİA*, c: 27, Ankara 2003, s.62-65.

⁵⁷ Ayşe Zarakol, *Yenilgiden Sonra Doğu Batı ile Yaşamayı Nasıl Öğrendi*, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2012, s.181-182.

Kültürel Batılılaşma'da, hayat tarzının topluma yayılması için kullanılan araçlardan birisi de basın olmuştur.⁵⁸ Bu tutuma örnek olarak, 1 Mart 1924 yılında yayımlanan *Resimli Gazete* isimli yayın organı gösterilebilir. Bu gazetede eski ve yeni yaşam, hem yazıyla hem de görsellerle desteklenmiştir. Buna göre, eski yaşam insanları geleneksel kıyafetler içinde yorgun ve yaşlı bir formdayken, yeni yaşam insanını modern kıyafetlerle canlı ve mutlu bir şekilde resmedilmiştir.⁵⁹

Fotoğraf 1: *Resimli Gazete* 1 Mart 1924

Bu karşılaştırmaya göre, “eski kafalı”nın günlük hayatı şu şekildedir: “Erkek yemekten önce entarisini, hırkasını, terliğini giyer, pencere önündeki köşeye kurulur, yorgunluk kahvesini içer, akşam ezanını dinler, seyyar satıcılara kulak kesilir, bazen de Kur’an’ını okurdu. Yemek bakır sini etrafında bağdaş kurularak yenir, çatal kullanılmaz tahta kaşık kullanılırdı. Baba ve anne besmele ile başlar, yemek bitince sofranın ortasına el taşı dedikleri sabunlu sıcak su ve el bezi gelirdi...”⁶⁰

Aynı sayıda “yeni kafalı”nın günlük hayatı ise şöyle betimlenmiştir: “Yeni kafalıların hepsi memûr değildir, içlerinde boş gezenler, dans salonlarına koşanlar,

⁵⁸ Özer, *Yaşam ve Moda*, s.85.

⁵⁹ *Resimli Gazete*, 1 Mart 1924, s.4-5.

⁶⁰ “Eski Kafalının Hayatı”, *Resimli Gazete*, no: 26, 1 Mart 1924, s.4.

bankalarda çalışanlar vardır. Oturmayı sevmezler, ağızlarında sigara daima ayakta gezmeyi severler çünkü çok oturunca pantolonun ütüsü bozulurdu. İşten çıktıktan sonra öte beri almak için çarşıya uğramazlar, Beyoğlu'na çıkarlar, Tünel başından Taksim Stadyumu'na bütün caddeyi üç dört kere arşınlarlardı. Ezan okunmuş okunmamış kim farkında? Elektrikler yanar, gece olur, onlar daima mağazaların, camekânların ya da sinema kapılarında ağızlarında cigara dolaşır dururlardı...⁶¹

Türk toplumunu modernleştirme programı Cumhuriyet'in resmî politikasına katı bir merkezîyetçilik katmıştır. Bu dönemin Osmanlı Devleti'nden farkı, Osmanlı toplumunda devlet, bürokratik elit dışında modern *âdâb-ı muâşeretî* yaygınlaştırmaya çalışmamış, yani merkezîyetçi bir tutum uygulamamıştır. Cumhuriyet rejimi ise farklı toplumsal kesimleri tek bir modern form şekline büründürmeye çalışmıştır.⁶²

Cumhuriyet eliti, Batı tarzı bir modern insana ulaşmak için ruh ve beden bütünlüğüne önem vermiştir. Bürokrasi de Cumhuriyet yönetiminin idealize ettiği bu laik ruhu benimsemiş ve kendisinden beklenen bedensel kalıba girmiştir. Örneğin, devlet görevlileri sakalını kesmiş, fesinden vazgeçmiş; kravatlı, takım elbiseli modern bir görünümü benimsemiştir. Osmanlı yönetici sınıfı, *âdâb-ı muâşeretin* yerleşmesinde kıyafetin yanında kişisel yaşamın şekillenmesinde de liderlik görevini üstlenmiştir. Örneğin, bu bürokratların aile hayatlarında resmiyet hüküm sürmüş, karı-koca boş zaman kavramını ortadan kaldırmaya yönelik aktiviteler yapmış, birbirlerini yakından tanıyan bu aileler kabul günleri düzenlemişler ve bu tutum Cumhuriyet döneminde yaygınlaşmıştır.⁶³

Bürokrat aileleri bu dönemde ayrıca yakın köylere ziyaretlerde bulunmuşlar, bu sayede Cumhuriyet modernleşmesi şehirlerden köylere doğru bir seyir izlemiştir. Ayrıca bu ailelerin düzenledikleri kabul günleri sayesinde bu âdetler yaygınlaşmaya başlamıştır. Bu açıdan Cumhuriyet rejimi, günlük hayatı yeniden şekillendirirken bürokrat ailelerinden de olabildiğince yararlanmışlardır. Bu dönemde sosyal yaşamda dinî kabullerin ve simgelerin azalması zihni bir dönüşüme yol açmış, dolayısıyla laiklik toplumsal alana kolaylıkla dâhil edilmiştir. Örneğin, bu dönemde doğum ve evlilik yıl dönümlerini kutlama alışkanlığı yerleşmeye başlamıştır. Osmanlı orta sınıf bir aile

⁶¹ “Yeni Kafalının Hayatı”, *Resimli Gazete*, no: 26, 1 Mart 1924, s.5.

⁶² Işın, *Gündelik Hayat*, s.156-157.

⁶³ Işın, “Cumhuriyet Âdâb-ı Muâşeretî”, *a.g.d.*, sy:48, s. 15.

hayatına bakıldığında bu âdetlerin olmadığı, insana ait anma töreninin ancak vefatından sonra, dinin emri gereği yapıldığı anlaşılmaktadır. Evlilik ise kadınla erkeğin Allah huzurunda yaptıkları manevi bir anlaşma olarak görüldüğü için her yıl kutlanmamıştır.⁶⁴

Eğlence anlayışına bakıldığında ise düzenlenen davetlerde yapılan danslar gösterilebilir. Bu danslar, birbirine yabancı kadın ve erkeğin birbirine dokunmasını sıradanlaştıran basit bir eğlence olarak gitgide yaygınlaşmıştır. Bu davetlerde insanlar eğlenirken kadın-erkek etkileşimi her iki taraf arasında bir eğitim vazifesi de görmüş ve toplumu modernleştirmede önemli bir eşik olmuştur. Halkı Batı medeniyetiyle tanıştırma görevinde Mustafa Kemal de bizzat öncülük etmiştir. 1925 yılında Bursa'ya düzenlenen bu ziyaretle birlikte Bursalılar birçok yenilikle tanışmışlardır. Örneğin, bu ziyaret sayesinde ilk kez otomobil görülmüş, ilk orkestra konseri ve tiyatro temsili dinlenmiştir. 1932 yılında açılan Halkevleri'nin de amaçlarından biri, Bursa'daki bu tsimgesel gösterinin bütün bir taşraya taşınması olmuştur. Bu dönemde Halkevleri, Ankara, İstanbul gibi büyükşehirlerle taşra arasındaki mesafeyi kapatmak için önemli bir işlev yüklenmiştir. Cumhuriyet rejimi, Halkevleri'nde insanları sinemayla tanıştırmış, böylece insanlar başka dünyaları ve insanları, yani bir sonraki aşamada kendilerini görerek dersler çıkarmışlardır. Ayrıca burada müzik dersleri de verilmiştir.⁶⁵

Sonuç olarak, Cumhuriyet'in ilk yıllarına bakıldığında, Osmanlı Devleti'nde olduğu gibi *Batılılaşma* çabalarının sürdüğü görülmektedir. Ancak Osmanlı Devleti'nin aksine, *Batılılaşma*'nın, toplumun bütün kesimlerini kapsamaması hedeflenmiş ve buna bağlı olarak çeşitli kanunlar çıkarılmıştır. Dolayısıyla Cumhuriyet reformlarıyla, toplumun farklı kesimleri tek bir kalıba dökülmeye çalışılmıştır. Cumhuriyet *âdâb-ı muâşeret*i, gerek basın yoluyla gerek elit kesim tarafından halka benimsetilmeye çalışılmıştır. Ayrıca, Osmanlı Devleti'nde *âdâb-ı muâşeret*, hem din hem toplum kaynaklı ikili bir yapıda seyrederken Cumhuriyet'e geçişle birlikte *âdâb-ı muâşeret*in, toplum kaynaklı bir yapıya büründürüldüğünü söyleyebiliriz.

⁶⁴ Meriç, *Osmanlı'da Gündelik Hayatın Değişimi Âdâb-ı Muâşeret*, s.60-61.

⁶⁵ Işın, *Cumhuriyet: Yeni İnsan Yeni Hayat*, İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, İstanbul 2013, s.106-115.

İKİNCİ BÖLÜM

2. OSMANLI TOPLUMSAL YAPISINDA DEĞİŞİM VE DÖNÜŞÜM (1908-1923)

II. Meşrutiyet'in ilanından mütarekeye kadar geçen süre zarfında Osmanlı toprakları savaştan savaşa sürüklenmiştir. Dolayısıyla bu yıllarda fiziksel olarak esaslı bir kültür değişmesi mümkün olamamakla birlikte, siyasi, ekonomik ve sosyal alanlarda önemli dönüşümler yaşanmıştır.⁶⁶ Bu bölümde 1908 ile 1923 arasındaki dönemin ekonomik, siyasi ve sosyal dönüşümüne etki eden eğitim, basın, kadın dernekleri, ekonomi, göçmenler, salgın hastalıklar ve moda faktörleri üzerinde durulacaktır.

II. Meşrutiyet'in ilan edilmesinde İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin önemli katkısı vardır. Osmanlı Devleti XX. yüzyılda hem iç siyasette hem de dış siyasette büyük sorunlarla karşı karşıyadır. Bu sorunlardan birisi, 1878 yılında imzalanan Ayastefanos ve Berlin Antlaşmalarıyla Selanik, Kosova ve Manastır vilayetlerini de içine alan Makedonya'da reform hareketlerinin başlaması ve etnik milliyetçiliğin körüklenerek Makedonya'nın yaşanmaz hâle gelmesi olmuştur. İmparatorlukta iç sorunlar da II. Meşrutiyet'in ilanına zemin hazırlamıştır. Devlet, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı neticesinde ağır masraflar altında kalmış, ayrıca savaş tazminatı nedeniyle ekonomik olarak hayli sarsılmıştır. Öyle ki memurların maaşlarını ödeyemez olmuştur. Yaşanan sıkıntılar, 1906-1908 yıllarında şiddetini arttırmıştır.⁶⁷

Osmanlı Devleti'nin ekonomik ve siyasi durumunun anlaşılmasında araştırmacı E. G. Mears'ın *Modern Türkiye* isimli kitabında geçen şu sözler açıklayıcı olmaktadır: “Yabancı sermayenin etki alanının Osmanlı İmparatorluğu'ndan daha

⁶⁶ Yılmaz Özakpınar, *Kültür Değişmeleri ve Batılılaşma Meselesi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1999, s.124.

⁶⁷ Mehmet Salih Erkek, *II. Meşrutiyet Döneminde Türk Eğitim Sistemindeki Gelişmeler ve Ethem Nejat Bey*, Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2009, s.82-83.

geniş olduğu bağımsız bir devlet herhalde yoktur. Bu miras, sadece ekonomik girişimleri ilgilendirmekle kalmaz, Türkiye'nin politik ve toplumsal hayatının tümüne etkilerini yayar... Siyasi denetim sağlamanın en güvenceli ve en basit yöntemlerinden biri, sermaye kaynakları üzerinde egemenlik sağlamaktır.”⁶⁸

II. Meşrutiyet yıllarındaki gelişmelerden birisi de bazı siyasi fikir akımlarının görülmesi olmuştur. Bu fikir akımlarından birisi, Osmanlılık'tır. 1789 Fransız Devrimi'nin ardından milliyetçilik fikirleri dünyaya yayılmış ve çeşitli milletler devletleşme sürecine girmişlerdir. Osmanlı Devleti'nde bu durumun önüne geçmek için XIX. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren Osmanlılık, siyasi bir akım olarak ortaya çıkmıştır. Fakat Avrupa'da başlayan milliyetçilik fikirleri, Balkanlar'a da sıçrayarak, bağımsızlıkla neticelenen Sırp ve Yunan isyanının çıkmasına neden olmuştur. Osmanlı Devleti de Balkanlar'daki Hristiyan grupların bu ayrılıkçı hareketlerine karşı, dağılmayı önlemek için bütün unsurları kapsayan Osmanlılık ideolojisini yeniden canlandırmaya çalışmıştır. Osmanlı Devleti'nin ilk siyasi ideolojisi olan Osmanlılık, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e kadar değişik şekillerde devam etmiştir. II. Meşrutiyet'in ilanı ile birlik ve kardeşlik söylemleri yeniden vurgulanmıştır. Fakat İttihatçılar bu akımı sürdürmenin zor olduğunu görmüş, bu nedenle Türkçülük akımına yönelmişlerdir.⁶⁹

Türkçülük, kültürel bir hareket olarak başlamasına karşın, bu hareketin ideolojik bir forma kavuşması II. Meşrutiyet döneminde olmuştur. Özellikle Batı'nın kışkırtmasıyla etnik gruplar arasında ayaklanmalar çıkınca bu görüşü savunanlar, Osmanlı İmparatorluğu'nu yeniden canlandırmak için mücadele etmişlerdir. Bu düşünce akımını temsil edenler arasında Ziya Gökalp, Ömer Seyfettin, Mehmet Emin Yurdakul, Ali Suavi, Fuat Köprülü gibi isimler yer almıştır. Ziya Gökalp, İttihat ve Terakki Partisi'nin Türkçülük görüşlerine öncülük yapmış, yani Türkçülük bilincinin gelişmesi ve topluma yayılması için bu alana dair bir düşünce birikimi oluşturmuş ve *Türkçülüğün Esasları* isimli kitabıyla katkı sağlamıştır.⁷⁰ Ayrıca, *Yeni Hayat* isimli bir kitap yazmış ve bu eser ilk olarak 1911 yılında *Genç Kalemler* dergisinde “Yeni Hayat

⁶⁸ Korkut Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2015*, İmge Kitabevi, İstanbul 2022, s.21.

⁶⁹ Azmi Özcan, “Osmanlılık”, *DİA*, c: 33, 2007, s.485-487.

⁷⁰ Ünal Acar, “Meşrutiyet Dönemi Düşünce Akımları ve Günümüze Yansımaları”, *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Ağustos 2019, sy: 2, s.418.

ve Yeni Kıymetler” başlığı altında yayımlanmıştır. Ardından *Yeni Felsefe* dergisinin hemen hemen her sayısında geliştirilmiştir. Buna göre “Yeni hayat” modeli, Meşrutiyet düzeninin uygulayacağı toplumsal dönüşümlerin çerçevesini çizmektedir. Bu eser, başlangıçta dil sorununa eğilmiş fakat daha sonra alanını genişleterek bir yaşam felsefesi sunmuştur. “Yeni hayat” felsefesine göre, eski hayat bırakılmalı ve aile, iktisat, estetik, felsefe, dil, hukuk gibi alanlarda yeni hayata geçilmeliydi. Bu yeni hayata ulaştıracak araç ise sosyoloji olmuş, yeni hayata geçmeyi sağlayacak adımlar için bir program yapılmış ve bu program kitaplaştırılarak halka dağıtılmıştır. Bu programda Osmanlılık vurgusunun yerini zamanla Türklük almıştır. “Yeni hayat” düşüncesinin ilk başarısı dilde olmuş ve Ömer Seyfettin’le birlikte edebî dil gitgide sadeleşmiş ve Türk edebiyatını kapsayacak bir akıma dönüşmüştür.⁷¹

Bu dönemin bir başka fikir akımı Batıcılıktır. Ancak Batıcılık meselesinde Meşrutiyet aydınları ikiye ayrılmıştır. Bunlardan bir kısmı Avrupa’nın sadece bilim ve tekniğini alıp yaşam tarzını almayı reddeden İslamcı gruptur. Diğer grup ise bütün alanlarda *Batılılaşmak* gerektiğini savunmuş, gelenek ve dinî hayatı *Batılılaşma*’nın önünde engel olarak görmüştür. Batıcılar, Avrupa Medenî Kanunu’nun kabul edilmesi, Latin alfabesinin kullanılması ve Batı tarzı okullara geçilmesi gerektiğini savunmuşlardır. Batıcıların, fikirlerini açıkça yazdıkları yayın organı ise *İctihad* isimli dergidir. Dergi, Avrupa *âdâb-ı muâşeretini* yaymaya çalışmış, Batı değerleriyle yaşayan insanın, geleneksel yapıda kalmış insana göre daha avantajlı olduğunu vurgulayan yazılar kaleme almıştır.⁷²

2.1. EĞİTİM

Ziya Gökalp’in “yeni hayat” olarak tanımladığı ve yeni bir insan dokusunun arandığı bu dönemde, dönüşümün aktörlerinden birisi çocuktur. Eğitim alanında ilk ve orta öğretimin temel hedefi, çocuklara vatandaşlık bilincinin kazandırılması olmuştur. Çocuklara bu yeni yaşam biçimini kazandırmayı hedefleyen ilk kitap da Müstecâbizade İsmet tarafından yazılan *Rehber-i İttihad*’dır.⁷³ Kırk sekiz sayfa olarak yazılan bu ders kitabında vatan, vatanperverlik, hürriyet, eşitlik, askerlik ve Millet

⁷¹ Toprak, *Yeni Hayat*, s.26-31

⁷² Şahin, *a.g.t.*, s.11-12.

⁷³ Müstecâbizâde İsmet, *Rehber-i İttihad*, Köylü Matbaası, İzmir 1909

Meclisi konuları ilk kez yer almıştır. Kitapta uhrevi bölümler yok denecek kadar az olmakla birlikte, yer alan bilgiler de maddeye dönük bir hâldedir.⁷⁴

Ayrıca, ders içeriklerinin yanı sıra kızların eğitimi de bu dönemde önem kazanmıştır. II. Meşrutiyet'e kadar, kızların eğitimi kız rüştiyeleri ve kız sanat okulları düzeyinde tutulurken II. Meşrutiyet'le birlikte kızlar için daha yüksek düzeyde eğitim kurumları açılmaya başlamıştır. Bu hususta atılan ilk adım, 1911 yılında Sultanahmet'te açılan, üç sınıflık İnas İdadisi'dir. Bu adımı, Erenköy, Kandilli, Çamlıca İnas Sultanileri izlemiştir. Kız sultanilerinin eğitim süresi on yıl olarak belirlenmiştir. 1916 yılına gelindiğinde ise İnas Darülfünunu açılmıştır.⁷⁵ Bu gelişmelerin yanı sıra, II. Meşrutiyet'in ilanıyla birlikte okulların müfredat programlarına "Malumât-ı Medeniye" isminde bir ders yerleştirilmiş ve *Malumât-ı Medeniye* ismiyle ders kitapları basılmıştır. Bu kitaplarda vatan, millet, meclis, vergi gibi konular işlenmiş ve insanın kendisine, ailesine, vatanına, milletine karşı sorumlulukları hatırlatılmıştır. Bu kitaplar, gelecek Osmanlı neslini şekillendirmede önemli bir görev üstlenmiştir. "Malumât-ı Medeniye" dersleri, devlet ile vatandaş arasındaki siyasal ve hukuksal ilişkiyi belirlemenin bir vasıtası olmanın yanında memlekete her anlamda donanımlı insan yetiştirmeyi amaçlamıştır.⁷⁶

II. Meşrutiyet dönemi okul müfredatında sıhhiye dersi de yer almıştır. Sıhhatin önem kazandığı bu dönemde, sağlıklı yaşam vurgusu bireyin kendisine karşı vazifelerinden birini teşkil etmiştir. Meşrutiyet pedagogları, Batı'daki sağlıklılaştırma söylemleri kapsamında, yurttaşın bedenine dair müdahaleci bir yaklaşımda bulunmuş ve bu amaçla ortaya çıkan "sağlıklı yaşam" söylemi, ders kitaplarında yerini almıştır. Bu yaklaşımda insan önce bedendir. Bu bağlamda, *Malumât-ı Medeniye* kitaplarında bedensel sağlığa yönelik vazifeler sıralanmıştır. Daha önce ilahi bir emir kapsamında görülen temizlik, bu dönemde hijyenist⁷⁷ bir anlayışla ulusal fayda doğrultusunda yeni

⁷⁴ Zafer Toprak, "80. Yıldönümünde Hürriyetin İlanı (1908) ve Rehber-i İttihad", *Toplum ve Bilim*, sy: 42, Yaz 1988, s.157-158.

⁷⁵ Muhammet Şahin- M. Ahmet Tokdemir, "II. Meşrutiyet Döneminde Yaşanan Gelişmeler", *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, c: 9, sy: 4, Güz 2011, s.862.

⁷⁶ Yaşar, "II. Meşrutiyet Döneminde Yurttaşlık, Ahlak ve Medenilik Eğitimi: Malumat-ı Medeniye Ders Kitapları", *Osmanlı Araştırmaları/ The Journal of Ottoman Studies*, LII, 2018, s.316-325.

⁷⁷ Hijyen, XIX. yüzyılın başlarına kadar kullanılmayan bir sözcükken, bu tarihten itibaren bu sözcüğe farklı anlamlar yüklenmiştir. Hijyen artık sağlıklı niteleyen bir sıfat olmaktan çıkarak, tıp biliminin içinde bir disiplin olmuştur. Diğer bir deyişle hijyen, fiziksel bir durumu nitelemekten çıkmış ve bilgiler takımı durumuna gelmiştir. Georges Vigarello, *Temiz ve Kirli Ortaçağ'dan Günümüze Vücut Bakımının Tarihi*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 1996, s.226-227.

bir anlam kazanmış ve bedensel sağlık medenî olmanın göstergelerinden birini temsil etmiştir. Ayrıca dönemin anlayışına göre, insanın sağlam bir bedene sahip olması sağlam düşünce ve ahlâka da sahip olması demektir.⁷⁸

Sağlığın ulusal bir önem kazanması, sağlıklı ırk yaratma sorununu da beraberinde getirmiştir. Bu bağlamda öjenizm⁷⁹ tartışmaları başlamış ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında önemli sorunlardan biri olmuştur. Bu görüşe göre, tıpkı frengide olduğu gibi bir hastalığa sahip insanların hastalıklarının irsî olduğu, dolayısıyla doğacak neslin sağlıklı ve zayıf olacağı düşünülmüştür. Doğacak bu neslin, topluma zararlı olacağı gerekçe gösterilerek sağlıklı insanların çocuk doğurmalarının önüne geçmek hedeflenmiştir ve bu konuda Cumhuriyet hekimleri başı çekmiştir.⁸⁰

1913 tarihli aşağıdaki tablo, iptidâî mektebe ait bir ders programını içermektedir. Bu ders programında hendese, tarih, resim, müzik gibi derslerin yanında, “terbiye-i bedeniye” ve “sıhhiye” derslerine de yer verildiği görülmektedir.

⁷⁸Fusun Üstel, *Makbul Vatandaşın Peşinde II. Meşrutiyet'ten Bugüne Vatandaşlık Eğitimi*, İletişim Yayınları, İstanbul 2019, s.75-76.

⁷⁹ Öjenizm, ırk ıslahı anlamına gelmekte ve iki yönü bulunmaktadır. Bir yönünde, toplumu oluşturan insanların bedensel ve ruhsal özelliklerini güçlendirmek için bu özelliklere sahip insanların nesillerini devam ettirmelerini hedefleyen pozitif öjenizm yer alırken, diğer yönünde ise ruhsal ve bedensel özellikleri kötü olan insanlardan meydana gelecek nesillerin önüne geçme hedefi taşıyan negatif öjenizm düşüncesi yer almaktadır. İnan Kalaycıoğulları- Batuhan Akgündüz, “Osmanlılardan Erken Cumhuriyet Dönemine Öjenizme Dair İlk Metinler”, *ÇKÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sy: 10, Aralık 2019, s.93 (87-95)

⁸⁰ Zafer Toprak, *Türkiye'de Yeni Hayat*, Doğan Kitap, İstanbul, s.203-205.

درسار					
دوره عالی		دوره متوسطه		دوره اولی	
برنجی صنف	یکنچی صنف	برنجی صنف	یکنچی صنف	برنجی صنف	یکنچی صنف
۰	۰	۰	۰	۰	۶
۳	۳	۴	۴	۴	۱
۱	۱	۱	۲	۲	۳
۲	۲	۲	۲	۳	۳
۱	۱	۱	۱	۱	۰
۱	۱	۱	۱	۱	۱
۱	۱	۱	۱	۰	۰
۱	۱	۱	۲	۲	۰
۲	۲	۲	۱	۱	۰
۲	۲	۲	۲	۲	۰
۲	۲	۲	۱	۱	۰
۲	۲	۲	۲	۳	۴
۱	۱	۱	۱	۰	۰
۲	۲	۲	۲	۲	۴
۲	۲	۲	۲	۲	۲
۲	۲	۲	۲	۲	۲
۲	۲	۱	۱	۱	۱
۱	۱	۱	۱	۱	۱
۲	۲	۲	۲	۲	۲
۳۰	۳۰	۳۰	۳۰	۳۰	۳۰

الفبا واجزاء شریفه
قرآن کریم ومعلومات دینیہ
مصاحبات اخلاقیہ (تاریخیه، صحیہ ومدنیہ)
قرائت* (الفبا دن صکره)
املا
ازبر (انشاده، تاریخیه تمیلر)
یازی (ثلث، رقعه)
صرف ونحو
تحریر
تاریخ
جغرافیا
حساب
هندسه
اشیا درساری
زراعت
آل ایشلری
رسم
موسیقی (غنا)
تربیت دینیہ، صحیہ، عسکر تعلیمی، اویون ونشان

Fotoğraf 2: “Altı derslane ve muallimli mekteplere mahsus tevzii derus cetveli”⁸¹

II. Meşrutiyet dönemi eğitim alanında, üzerinde durulan derslerden biri de ahlâk eğitimi olmuştur. Bu hususta Osmanlı Devleti'nin klasik dönemine bakıldığında medrese ve sıbyan mekteplerinde din temelli bir eğitimin verildiği anlaşılmaktadır. Bu eğitimde din ve ahlâk birbirinden ayrılmamakta, tam tersi birbirini tamamlamaktadır. Bu nedenle, klasik dönem eğitim kurumlarında ahlâkla ilgili dersler yer almamıştır. Tanzimat dönemi eğitimi için de aynı şeyi söylemek mümkündür. Fakat II. Abdülhamid dönemine gelindiğinde devletin güçlenmesinin kaynağının İslam ahlâkının canlandırılmasıyla mümkün olabileceği düşünülmüş ve okullarda ahlâka

⁸¹ Mekatib-i İbtidaiye Ders Müfredatı, Matbaa-i Amire, İstanbul 1913, s.2.

dair eğitimler verilmiş ve ahlâk kitapları basılmıştır. II. Meşrutiyet'e gelindiğinde ise ülkenin çöküntüye girmesinin sebeplerinin başında ahlâki değerlerin aşınması fikri oluşmuş ve yeniden bir toplumsal inşâ ile ahlâki değerler yüceltilmek istenmiştir. Bu doğrultuda, önceki dönemlerden farklı bir isimle "Terbiye-i Ahlâkiye ve Medeniye" isminde ahlâk dersleri, okul müfredatında yerini almıştır. Bu ahlâk derslerinin amacı, ahlâki konuların yanı sıra, çağın gerektirdiği bilgileri de kazandırmak olmuştur.⁸²

Nitekim, 1918 yılında yazılmış olan ve okullarda okutulan *Malumat-ı Ahlâkiye ve Medeniye* isimli ders kitabında ahlâk, bir ilim olarak nitelendirilmiş ve bu ilmin önce konusu sonra da gayesi açıklanmıştır: "Mevzû: İlm-i ahlâk, ulum-ı ictimâiyedendir ve bu itibar ile, sâir ulûm-ı ictimâiye gibi insanların manevi evsâfını ve zâtî hasâisini tetkik eder. Mamâfih, bu tetkikâtın bir kısmını ilm-i rûha, bir kısmını ilm-i hukûka terk ederek bilhassa bir noktayı mevzûbâhs etmektedir ki o da insanların ef'al-i ihtiyariyesidir. Gayesi: İlm-i ahlâkın gayesi, mesâi-yi şahsiye ve tekemmülât-ı ahlâkiye ile bütün beşeriyete daha çok saadet tevzî edecek bir mâişet-i medeniyenin temininden ibarettir."⁸³

2.2. BASIN

II. Meşrutiyet'in ilanının ardından, Osmanlı basın tarihinde yaklaşık iki yıl kadar süren benzersiz bir dönem başlamıştır. Bu iki yıllık dönemde sansür uygulanmamış, daha sonrasında ise kısıtlı olarak devreye girmiştir. Yayıncılar, bu özgürlükçü ortamda çok fazla dergi ve gazete yayımlamışlardır.⁸⁴ II. Meşrutiyet'in ilk yılında sadece İstanbul'da iki yüzün üzerinde süreli yayın basılmıştır.⁸⁵

Basın, simge ve semboller kullanarak gerek bireylerin gerek grupların fikirlerini etkileme gücüne sahiptir. Bu nedenle İttihat ve Terakki, kendi propagandasını yapmak için kendi yayın organlarını etkili bir şekilde kullanmıştır. Meşrutiyet basınının amacı, bu dönemde halka meşrutiyeti açıklama ve öğretmenin yanı sıra, ittihatçılığın propagandasını yapmak olmuştur. İttihat ve Terakki Cemiyeti,

⁸² Muhammed Ali Yazıbaşı, *II. Meşrutiyet Dönemi Sıbyan/ İbtidai ve Rüştüye Mekteplerinde Ahlâk Eğitim ve Öğretimi (1908-1918)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü yayımlanmamış Doktora Tezi, 2014, s.11-150.

⁸³ Tüccarzâde İbrahim Hilmi, *Malumat-ı Ahlâkiye ve Medeniye*, Matbaa-i Amire, İstanbul 1918, s.2.

⁸⁴ Tezimizin 3. Bölümünde 1908-1923 yıllarının kadın dergilerine dolaylı olarak değinilmiştir.

⁸⁵ Ayşe Atik, *II. Meşrutiyet Dönemi Karikatürlerinde Osmanlı Kurumları, Gündelik Yaşam ve Halk İmgeleri*, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2014, s.21.

yayımladığı broşür ve gazeteler vasıtasıyla toplumsal açıdan yeni bir zihniyet inşası ve yaşam tarzını Osmanlı toplumuna hâkim kılmak istemiştir. Basın, devlet gücünü sınırlama ve bireylerin hakkını koruma amacı taşıdığı için çok etkili olmakta ve yasama, yürütme, yargı erklerinin yanında dördüncü güç olarak kabul edilmektedir. İttihatçıların temel düşüncesi ise halkı eğitmek, kanunları öğretmek ve halkı bir müttefik haline getirmektir. Bundan dolayı, yeni kazanılan basın özgürlüğünü, halkın fikrini etkilemek, halkın desteğini arttırmak için kullanmışlardır.⁸⁶

2.3. KADIN DERNEKLERİ

II. Meşrutiyet'te yaşanan dönüşümlerden birisi de kadın hakları üzerinedir. Bu dönemde kadının konumu değişmeye başlamış ve o zamana kadar ev içinde eş ve anne rolünde olan kadın, toplumsal hayatta yeni bir statü elde etmek amacıyla bazı taleplerde bulunmuştur. Bu konuda kadına yardımcı olan araç ise basın olmuştur. Bu dönemde çıkan gazete ve dergilerde kadınların sorunları ve beklentileri yazılmış ve değişime ön ayak olunmuştur.⁸⁷ Türkiye'de 1910'lu yıllarda feminist hareketler doğrultusunda önemli adımlar atılmıştır. O zamanın deyişiyle *müsâvat-ı tamme* II. Meşrutiyet'in gündem konularından biri olmuştur. Bu müsâvat anlayışı, kadının görünürlük alanının genişlemesine sebep olmuş ve Osmanlı kadınının üst tabakası Meşrutiyet yıllarında sokağa çıkmış, dergiler çıkarmış, dernekler kurmuş, yani kamusal alanda görünürlük kazanmıştır. Fakat bir yandan da kadından, evini, çocuklarını aksatmaması beklenmiştir. Çünkü kadın, vatana faydalı evlatlar yetiştirecek ve çocuklarına çağdaş kimlik kazandıracak kişi olarak görülmüştür.⁸⁸

II. Meşrutiyet döneminde kadınlar için hukuk alanında da bir yenilik yaşanmıştır. O zamana kadar ailede İslam hukuku esas alınırken 1917 yılında çıkan aile kararnamesiyle aile hukukunda yeni düzenlemeler yapılmıştır. Dönemin şartları dikkate alındığında bu kararname ile kadına önemli haklar verildiği anlaşılmaktadır. Bu kararname ile nişanlanmaya yeni bir hukuki kural konulmuş, evliliğe de yaş sınırı getirilmiş ve bu oran, kadınlar için 17, erkekler için ise 18 olarak belirlenmiştir. Ayrıca evliliğin resmî anlamda gerçekleşebilmesi için devletin kendi memuru ve iki şahit şartı

⁸⁶ Ayşe Güher Gülaçar, "II. Meşrutiyet Dönemi İktidar Oluşumu Sürecinde Basının Rolü", *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, Yıl: 3, s.109-110.

⁸⁷ Sepil Çakır, *Osmanlı Kadın Hareketi*, Metis Yayınları, İstanbul 2013, s.59.

⁸⁸ Toprak, *Türkiye'de Yeni Hayat*, a.g.e., s.38-49.

getirilmiştir. Bu kanun, çok eşlilik ve boşanma konularında da düzenleme yapmıştır. Buna göre, kocanın ikinci eşe sahip olması ilk eşinin isteğine bırakılmış, boşanma konusunda da Aile Meclisi Kurumu oluşturulmuştur.⁸⁹ Ancak kadın hukuku bakımından çok önemli olan bu mevzuat yürürlükte uzun süre kalmamış ve 1919 yılında İstanbul Hükûmeti tarafından kaldırılarak eski düzene geri dönmüştür.⁹⁰

II. Meşrutiyet'in ilanıyla, siyasi ve sosyal yaşamda cemiyetleşme fiilî olarak ortaya çıkmıştır. II. Meşrutiyet'ten önce de bazı cemiyetler olmakla birlikte bunların sayıları hem çok kısıtlı olmuş hem de bu cemiyetler yarı resmî bir nitelik taşımışlardır. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra ise cemiyetleşme on dokuz maddelik Cemiyetler Kanunu ile 16 Ağustos 1909 tarihinde resmî hâle dönüşmüştür. Ancak Osmanlı toplumunda dernekleşme deneyimi yerleşmediği için bunlardan çok az bir bölümü faaliyetlerine devam edebilmiştir.⁹¹ II. Meşrutiyet döneminde neredeyse her sosyal ve etnik grup, kendini ifade edebilmek için cemiyetleşme sürecine girmiştir. Sosyal cemiyetler, azınlık cemiyetleri, öğrenci cemiyetleri, meslek cemiyetleri, siyasi cemiyetler ve fırkalar ile kadın cemiyetleri bunlardan bazılarıdır.⁹²

Bu dönemde açılan kadın derneklerinin bir kısmının hayır amaçlı, bir kısmının da feminist hedefler taşıdığı görülmektedir. Örneğin, II. Meşrutiyet'in ilk kadın derneği *Cemiyet-i İmdadiyye*, Rumeli'deki askerlere kışlık giyecek temin etmiştir. Bu dönemde Selanik'te üç kadın derneği açılmıştır. Bunlardan biri, *Teâli-i Vatan Osmanlı Hanımlar Cemiyeti*'dir. Bu derneğin hedefi, Osmanlı donanmasının güçlendirilmesi için kadınların seferber edilip yardım toplamaları olmuştur. Toplanacak yardımın yarısının bir savaş gemisinin alımı için harcanması, diğer kısmının doğumevleri ve fabrika açımında kullanılması hedeflenmiştir. Selanik'te kurulan bir diğer dernek olan *Osmanlı Kadınları Şefkat Cemiyet-i Hayriyyesi* ise üye kadınlardan her ay aidat almış ve isteyen hanımların aynî bağışlarıyla birlikte bu yardımları ihtiyacı olan kadınlara dağıtmayı hedeflemiştir. Yine Selanik merkezli *Cemiyet-i Hayriyye-i Nisvâniyye*'nin hedefi ise eğitim konusunda insanlara yardım etmek ve muhtaç kimselere el uzatmak

⁸⁹ Nilüfer Özcan Demir, "II. Meşrutiyet Dönemi Osmanlı Feminizmi", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, c: 16, sy:2, 1999, s.109-111.

⁹⁰ Toprak, *Türkiye'de Kadın Özgürlüğü ve Feminizm (1908-1935)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2016, s.13.

⁹¹ Ali Birinci, "II. Meşrutiyet'te İşsizlerin Kurduğu Çalışkan Kardeşler Cemiyeti", *Tarih ve Toplum*, sy: 64, Nisan 1989, s.12.

⁹² Birinci, *Hürriyet ve İtilaf Fırkası*, Dergah Yayınları, İstanbul 2012, s.32-33.

olmuştur. Osmanlı feministlerinin haklarını savunmaya yönelik açılan bazı dernekler ise şunlardır: *İttihat ve Terakki Kadınlar Şubesi*, *Kadınları Esirgeme Derneği*, *Osmanlı Kadınları Terakkiperver Cemiyeti*, *Teâli-i Nisvan Cemiyeti*, *Müdâfaa-i Hukuk-ı Nisvân Cemiyeti*. Bu dernekler arasında en radikal olanı *Müdâfaa-i Hukuk-ı Nisvân Cemiyeti* olmuştur. Bu dernek, kadınların kamusal sektörde ve fabrikalarda çalışarak ekonomik özgürlüklerini kazanmalarını hedeflemiştir.⁹³

Hilâl-ı Ahmer Cemiyeti Hanımlar Heyeti, Rumeli'den gelen kimsesiz göçmen kadınların geçim problemini çözmeye yönelik olarak "iş evleri" açmıştır. *Osmanlı Türk Hanımları Esirgeme Derneği*, 1913 yılında kurulmuş olup savaş sonrası yoksul ve kimsesiz duruma düşen kadın ve çocuk sorunlarıyla ilgilenmiştir. Derneğin temel amacı, kız çocuklarının eğitimi ve iş yaşamına atılmaları olmuştur. *Donanma Cemiyeti*, Balkan Savaşı sonrasında kurulmuş olup ülke donanmasına yardım amaçlı piyangolar, müsamereler, konferanslar düzenlemiştir. *Müdâfaa-i Milliye Kadınlar Heyeti* de yine Balkan Savaşı'ndan sonra kurulmuş, orduya yardım için Darülfünun Konferans Salonu'nda, kadın meselesine emek veren hanımlar tarafından konuşmalar yapılmış, salondaki kadınlar destek için değerli eşyalarını orduya bağışlamışlardır. *Mamûlât-ı Dahiliyye İstihlâkı Kadınlar Cemiyet-i Hayriyyesi* ise 1913 yılında, yerli üretimi arttırmak ve yerli malı tüketimini teşvik amacıyla kurulmuştur. Bir diğer cemiyet ise 1916 yılında Enver Paşa'nın himayesi altında kurulan *Osmanlı Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyyesi*'dir. Bu derneğin amacı, kadınlara iş bulmak olmuştur. Dernek ayrıca, Üsküdar, Beyoğlu, Fatih gibi semtlerde, içinde sadece kadınların çalıştığı fabrikalar açmıştır.⁹⁴

2.4. EKONOMİ

II. Meşrutiyet liberalizmi siyasi yaşamın yanı sıra ekonomik yaşama da yansımış ve izlenen liberal ekonomi, ticarete gayrimüslim ve yabancıların faaliyetlerini daha fazla arttırmıştır. Bu dönemde İttihatçılar yerli sermaye birikiminin yokluğu nedeniyle yabancı sermayeyi özendirme politikası gütmüşler ve buna bağlı olarak 1908-1913 yılları arasında yabancı kaynaklı anonim şirketlerin sayısında büyük artış yaşanmıştır. Öte yandan, II. Meşrutiyet'in liberalizminin getirdiği serbest rekabet

⁹³ Toprak, *Kadın Özgürlüğü ve Feminizm*, s.18-25.

⁹⁴ Çakır, *a.g.e.*, s.90-106.

koşulları altında Müslüman esnaf bu durumdan olumsuz etkilenmiştir. Bundan sonra İttihatçılar, Müslüman-Türk unsurları kapsayan bir siyaset izlemişler; bu siyasetin dayandığı Türk milliyetçiliği, ekonomide liberalizm karşıtı bir tutum geliştirmiş ve milli iktisat politikası benimsemiştir.⁹⁵

1914 yılında patlak veren I. Dünya Savaşı, Müslüman Türk “iş adamı”nın oluşması için gereken ortamı sağlamıştır. Bu yıllarda devlet, iktisadi hayata müdahale etmiş, “Millî iktisat” adı altında Müslüman-Türk unsurlar girişimciliğe teşvik edilmiş, sermaye birikimini arttıran spekülâtif kazançlara göz yumulmuştur. 1908-1913 yılları arasındaki liberal ekonomi döneminde kurulan anonim şirketlerde yabancı ve gayrimüslim ortaklığına gidilmiş ve bu şirketlerde yabancı sermaye hâkim olmuştur. 1914-18 yılları arasında kurulan anonim şirketlerde yabancı sermayeye çok nadiren rastlanmış ve bu şirketlerin sermayesi büyük oranda Müslüman Türk eşraf tarafından karşılanmıştır.

1914 yılında gerçekleşen savaşla birlikte ekonomi dışı kapanmış, temel ihtiyaç maddeleri ithal edilememiştir.⁹⁶ Savaşın kısa süre içinde alanını genişletmesiyle birlikte ulaşım araçlarının askerî amaçlarla kullanılması ve Anadolu’dan gıda maddelerinin getirilememesi sebebiyle İstanbul’un iaşesinde önemli sıkıntılar yaşanmıştır. Bu zor şartları fırsat bilen bazı tüccarlar, malları saklayıp yüksek fiyatlardan piyasaya sürünce İttihat ve Terakki, bu duruma el koymak zorunda kalmıştır ve 1914 yılında bu cemiyetin İstanbul delegesi Kara Kemal Bey’in denetiminde olan *Heyet-i Mahsusa-i Ticariyye* isimli bir birim kurulmuştur. Bu birim, İstanbul’un ihtiyacı olan arpa, yağ, sabun, pirinç, gaz, şeker, mercimek, zeytin gibi ürünlerin teminini bir yıl süreyle üstlenmiştir. Kara Kemal Bey’in denetimindeki bu ticari faaliyetlerden büyük kâr elde edilmiş ve Kemal Bey elde edilen bu kârlar ile millî şirketler kurmuştur.⁹⁷

Kemal Bey’in kurduğu ilk millî şirket, tahıl, koyun, tiftik, yün, deri vb. ürünlerin alım satımını yapan *Anadolu Millî Mahsulat Osmanlı Anonim Şirketi*’dir. İkinci millî şirket ise *Millî İthalat Kantariye Anonim Şirketi* olmuştur. Bu şirket, yağ,

⁹⁵ Arzu Varlı-Murat Koraltürk, “II. Meşrutiyet’ten Erken Cumhuriyet’e Milli İktisadın Sürekliliği ve İzmir İktisat Kongresi”, *ÇTTAD*, IX/20-21, 2010/Bahar-Güz, s.128-129.

⁹⁶ Toprak, *Türkiye’de Milli İktisat (1908-1918)*, Yurt Yayınları, Ankara 1982, s.57.

⁹⁷ Ali Akyıldız (ed.), *a.g.e.*, s.109-110.

şeker, pirinç kahve gibi bakkaliye ürünlerinin alım satımını yapmıştır. Kemal Bey'in girişimleriyle kurulan üçüncü millî şirket ise *Millî Ekmekçi Anonim Şirketi* olmuştur. Bu şirket de buğdayı öğütüp un ve undan imal edilen tüketim maddeleri üretmiştir.⁹⁸

Osmanlı Devleti'nin II. Meşrutiyet sonrasında geçirdiği savaşlar, geride aç, yoksul ve mutsuz olan milyonlarca insan bırakmıştır. Memurlar maaşlarını iki üç ayda bir almak zorunda kalmış ve sarraflarla yardım sandıklarından gelecek yardımlara muhtaç duruma düşmüşlerdir. Savaş koşulları nedeniyle ekonomi ciddi oranda sarsılmış, bu durum ülke ekonomisinin çökmesine neden olmuştur. Bunun yanında, işgal kuvvetlerinin varlıklı olması, İstanbul'da pahalılığın daha da artmasına neden olmuştur. Halk, yoksulluk, işsizlik, işgal güçlerinin zulmü, mal kayıpları yaşamıştır. İstanbul'da karaborsa, spekülasyon, istifçilik gibi durumlar yaygınlaşmaya başlamış bunun neticesinde yeni zenginler ortaya çıkmıştır. Savaş sonunda yiyecek ve giyecek stokları tükenmiş, ithal ürünler alınamamıştır.⁹⁹

2.5. GÖÇLER

Mütareke yıllarında İstanbul'un günlük yaşamını etkileyen önemli gelişmelerden birisi on binlerce göçmenin İstanbul'a gelmesi olmuştur. Mütarekeden sonra İtilaf Devletleri'nin işgali ve bu işgalcilerin keyfî uygulamaları ve baskıları ve ardından İstanbul'a gelen göçmenlerle birlikte İstanbul sosyo-ekonomik bir çöküntü yaşamıştır.¹⁰⁰ İstanbul'a göç eden insan sayısı zaman zaman değişmekle birlikte, göçmen sayısının 200.000'i bulduğu da görülmüştür.¹⁰¹

Çeşitli memleketlerden İstanbul'a gelen göç etmek zorunda kalan insanlar hemen iş bulamamış ve bu nedenle birtakım suçlara karışmışlardır. 1919-1921 arası tutulan istatistiğe göre, işlenen bazı suçlar şunlardır:

Cinayet	: 210
Saldırı	: 6.300
Ev soygunu	: 259

⁹⁸ Toprak, *Millî İktisat*, s.58-68.

⁹⁹ Mehmet Temel, *İşgal Yıllarında İstanbul'un Sosyal Durumu*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1998, s.25-28.

¹⁰⁰ Özer, "Mütareke ve İşgal Yıllarında Osmanlı Devletinde Görülen Sosyal Çöküntü ve Toplumsal Yaşam", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, sy: 14, Ankara 2003, s.249-250.

¹⁰¹ Cafer Ulu, "I. Dünya Savaşı ve İşgal Sürecinde İstanbul'da Yaşanan Sosyal ve Ahlaki Çözülme (1914-1922)", *Tarih Dergisi*, sy: 58, İstanbul 2013, s.109.

Hırsızlık : 7.913

Hayvan kaçırmak : 57

Kundakçılık : 30

Cumhuriyet rejimine geçişle birlikte işlenen suçlar belli ölçülerde kontrol altına alınsa da asayiş tam olarak sağlanamamıştır.¹⁰²

2.5.1. Beyaz Ruslar ve Sosyal Yaşam

Mütareke döneminde İstanbul'un dokusunu değiştiren faktörlerden birisi de Beyaz Ruslar olmuştur. Balkan Savaşlarından 1921'e kadar süren göç hareketliliğinde İstanbul'da bulunan Rusların sayısının 65.000-90.000 civarında olduğu söylenmektedir.¹⁰³ Beyaz Rusların bu şehre gelmesiyle birlikte sosyal hayat renklenirken geleneksel hayat sarsıntıya uğramıştır. Bu dönemde günlük alışkanlıklar, moda, eğlence anlayışı köklü değişimlere uğramıştır. Üstelik Beyaz Ruslar, Müslüman mahallelerine de yerleştirildikleri için etki alanları başkentin tamamına yayılmıştır.¹⁰⁴

Özellikle Rus kadınlarının İstanbul'a gelmeleri kamuoyunun bir kısmında rahatsızlığa sebep olmuştur. Nitekim bu dönemde lokanta ve barlarda çalışan Rus kadınları, güzellikleriyle kısa zamanda dikkat çekmişlerdir. Bu dönemde çoğu Türk erkeğinin evini ihmal etmesi ve Rus kadınlarının etkisi altına girmesi dönemin mizah dergilerinde de sık sık işlenen bir konu olmuştur. Bu kadınların etki alanı genişleyince Türk kadınları 1923 yılında ilgili makamlara şikâyet dilekçesi vermişlerdir. Otuzdan fazla kadının imzasının bulunduğu bir şikâyet dilekçesinde Rus kadınları hakkında şu tespitler yer almıştır: "...Bunlar memlekette Türkler elinde servet namına ne varsa aldılar ve kendilerini himaye eden İngilizler namına casusluk yaptılar, yüzlerce, binlerce Müslüman ocağını söndürdüler ve oğullarımızı zehirlediler. Asırlardan beri Rus ordularının yapamadığı tahribatı şu bir iki senede fazlasıyla yaptılar ve yapmaya devam ediyorlar. Bugünkü genç nesli oluşturan on sekiz-otuz yaş arasındaki gençlerde Rus kadınlarının etkisiyle morfin, kokain, alkol gibi öldürücü alışkanlıklara yakalanmayan yok gibidir... Bu mühim meselenin hükümetimizce büyük dikkat ve ehemmiyetle acil olarak ele alınmasını ve frengiden ya da alkolden daha vahim olan

¹⁰² Özer, *Batlaşma*, s.264-265.

¹⁰³ Bilge Criss, *İşgal Altında İstanbul 1918- 1923*, İletişim Yayınları, İstanbul 2000, s.52-54.

¹⁰⁴ Oya Dağlar Macar- Elçin Macar, *Beyaz Rus Ordusu Türkiye 'de*, Libra Kitap, İstanbul 2010, s.81.

bu kişilerin memleketimizden bir an evvel uzaklaştırılmasını vatanımızın selameti adına istirham ederiz.”¹⁰⁵

Cihan Harbi ve mütareke döneminde Osmanlı toplumsal yapısında birtakım değişiklikler meydana gelmiştir. Savaş yıllarında yaygınlaşan içki, kumar ve fuhuş meseleleri Peyami Safa ve Refik Halit gibi yazarların romanlarında da geniş yer kaplamıştır. Bu dönemde eğlence düşkünlüğü, alkol, kadın ticareti, kumar gibi sefahatler toplumda yaygınlık kazanmıştır. Mütareke dönemine gelindiğinde ise bu çarpıklıklar daha da derinleşmiştir.¹⁰⁶ Bu çarpıklıkların başında gelen fuhuş, önemli bir sorun teşkil etmiştir. Özellikle nüfusun yoğun olduğu bölgelerde fuhuş da artmış ve fuhuş yapanlar, ağırlıklı olarak alt sınıf Rus kadınları olmuştur. Bu dönemde fuhuşa bağlı olarak boşanma oranları artmış ya da aileler dağılma noktasına gelmiştir. Öyle ki sonunda İstanbul kadınları kalabalık gruplar hâlinde, genel ahlâkı bozdukları gerekçesiyle Rus kadınlarının şehirden çıkarılmaları için dilekçe vermişlerdir. Rus kadınları dönem gazetelerine de yansımış ve bu kadınların İstanbul’a sayısız zarar verdiklerine dair yazılar kaleme alınmıştır.¹⁰⁷ Bu zararlardan biri de fuhuşun yaygın olmasına bağlı olarak, bel soğukluğu, frengi, şankr gibi hastalıkların toplumda artması olmuştur. Zührevi hastalıklar askerler arasında da yaygınlaşmış ve I. Dünya Savaşı yıllarında Osmanlı ordusunun bir kısmı çeşitli cephelerde frengiye yakalanmış, tedavileri yapılmadan memleketlerine gönderilmiştir. Dolayısıyla bu hastalık askerler vasıtasıyla Anadolu’ya taşınmıştır.¹⁰⁸

Beyaz Rusların neden olduğu ve sosyal hayatı etkileyen bir başka durum ise tombala olmuştur. Tombalaya dair ilk haberler, Aralık 1920’de basında yer bulmuş ve bu oyunun halk tarafından büyük ilgi gördüğü belirtilmiştir. Dönemin gazeteleri tarafından özendirici bir dille yazılan bilgilere göre tombala oyunu, yetim kalan Rus çocuklarının yararına oynatılmakta ve çekilişlerde mücevher, piyano, bisiklet, otomobil gibi hediyeler verilmektedir. İstanbul halkı, tombala oyununa büyük ilgi göstermiş ve bu oyun adeta bir hastalık hâlini almıştır. Kahvehanelerde oynatılan bu oyunda, çekilişlerin Rus kızları tarafından yapılması erkeklerin ilgisini çekmiş ve

¹⁰⁵ Bülent Bakar, *Esir Şehrin Misafirleri Beyaz Ruslar*, Tarihçi Kitabevi, İstanbul 2012, s.194-198.

¹⁰⁶ Zafer Toprak, “İstanbul’da Fuhuş ve Zührevî Hastalıklar (1914-1933)”, *Tarih ve Toplum*, Mart 1987, sy: 39, s.159.

¹⁰⁷ Oya Dağlar Macar-Elçin Macar, *Beyaz Rus Ordusu Türkiye’de*, İstanbul 2010, s.92-93.

¹⁰⁸ Özer, “Sosyal Çöküntü ve Toplumsal Yaşam”, *a.g.d.*, s.263-264.

evlerinin rızkını Rus kızlarına kaptırmakta tereddüt göstermemişlerdir. Bu duruma çeşitli önlemler alınmaya çalışılmış ve bu amaçla 1921 yılında Şeyhülislam, Dâhiliye Nezâreti'ne bir yazı göndermiş, bu oyunun haram olduğunu, ayrıca fakir halkın parasının elinden alındığını belirterek yasaklanmasını talep etmiştir. Tombaladan kurtulmak için bir dernek de kurulmuştur. Üniversite öğrencilerinden oluşan bu dernek üyeleri kahvehaneleri gezerek konuşmalar yapmış, bu oyunu oynatanlara gözdağı vermişlerdir. O kadar ki, oyunun zararları camilerde hutbe konusu da olunca tüm bu çalışmalar neticesinde tombala oyunu, birkaç ay içinde terk edilmiştir.¹⁰⁹

Bu dönemde, bazı alışkanlıkların değişmesi de Beyaz Ruslar sayesinde olmuştur. Rus mülteciler deniz yoluyla İstanbul'a geldikleri için çoğu Rus kadını yolculuk şartlarının zor olmasından ve sefalet ile kötü hijyen koşullarından dolayı bitlenmiştir. Bunun sonucunda saçlarını kökünden kesmişler ve buldukları örtüleri kafalarına geçirmişlerdir. Çoğu İstanbul hanımı da bu yeni tarzı moda olarak almış ve *Rusbaşı* adıyla saçlarını kesmiştir.¹¹⁰ İstanbul hanımlarının moda uğruna kestikleri kısa saçlar, 1920'li yıllar boyunca devam etmiş ve mecmualarda bu saç kesim modelleri okuyucuyla buluşmuştur.¹¹¹

2.5.1.1. Yeme İçme Mekânları

İstanbul Pera'da 1840'larda başlayan içki ve lokanta kültürü, Rus mültecilerle birlikte artmaya başlamıştır.¹¹² Daha önce yok denecek kadar az olan bu mekânlar, mütareke döneminde Rusların gelişiyile birlikte canlanmıştır. Bu mekânlardan en ünlüleri *Moskovite* olmuş ve burada subaylar kendi danslarını icra etmişler, bıçak ve kılıç gösterileri yapmışlardır. Rus şarkıları söylenip yemekleri yapılan ünlü kafelerin başında ise *Cafe Vert* gelir. Bir diğer önemli eğlence merkezi olan *Karagül Kabaresinin* ünlü müdavimleri arasında bulunan ABD Yüksek Komiseri Amiral Bristol, buraya her gece eşiyile birlikte gelerek şampanya eşliğinde Rus şarkıları dinlemiştir. Böylece Ruslar sayesinde İstanbul halkı tarihte ilk kez, yirmi dört saat açık

¹⁰⁹ Bülent Bakar, *Esir Şehrin Misafirleri Beyaz Ruslar*, İstanbul 2012, s.189-193.

¹¹⁰ Toprak, "Haraşolar", *İstanbul*, sy: 1, 1992, s.72.

¹¹¹ Özer, *Yaşam ve Moda*, s.68-69.

¹¹² Behzat Üsdiken, "Eski Beyoğlu'nda Restaurant, Birahane, Bar, Gazino ve Meyhaneler 1", *Toplumsal Tarih*, sy: 3, Mart 1994, s.20.

gece kulüpleriyle ve sabahçı kahveleriyle tanışmıştır. Bu dönemde *Gardenda* sabahlamak ve *Petrogradda* kahvaltı etmek bir yaşam tarzı hâline gelmiştir.¹¹³

Rusların şehirde açtıkları eğlence mekânları dönem gazetelerine de yansımıştır. *Alemdar* gazetesinin 1920 tarihli bir yazısı şu şekildedir: “İstanbul’da bulunan Ruslar, uzun saatlerini güzellikle ve gecelerini içmek ve kamara(?) oynamakla geçiriyorlar. Ruslar, gece eğlenceleri için kendilerine hususi sinemalar, hususi tiyatrolar ve paralar, ayrı kulübler teminine muvaffak olmuşlardır. Beyoğlu’nda on tane Rus kulübü vardır ki, bunlar geceleri saat dörde-beşe kadar açık bulunmaktadır. Bu kulüblerden birine girebilmek için mutlaka on şilin sarf etmelisiniz. O kulüblerde en ucuz içki, beş şilinden dîn değildir. Şampanyanın şişesi ise o kulüblerde elli şiline satılmaktadır.”¹¹⁴

Ruslar bar ve lokanta dışında ayrıca pastane işine de el atmışlar ve İstanbul’a pasta lezzetini kazandırmışlardır. Rusların bu sektöre girmesiyle birlikte, muhallebiciler artık gözden düşmüş ve yerini pastanelere bırakmıştır. Mütareke döneminde İstanbul’un her yerinde açılan bu pastanelerin en meşhurlarından birisi de Beyoğlu’ndaki *Petrograd Pastanesi* olmuştur. Kaliteli servisi ve müthiş lezzetiyle tanınan bu pastane sabaha kadar açık kalarak hizmet vermiştir. Özellikle cuma günleri tıklım tıklım olan ve yer bulmanın imkânsız olduğu bu pastane, yaptığı ün sayesinde İstanbullunun günlük konuşma diline girmiştir. Mesela eve geç gelen kişi, “Burası Petrograd Pastanesi mi?” şeklinde bir sitemle karşılaşılır olmuş ya da geç kapanan bir dükkân için insanlar bir hayret ifadesi olarak, “Bu dükkân Petrograd mı ki bu saate kadar açık!” demişlerdir. Beyaz Ruslara ait bir başka ünlü pastane de *Nisuazdır*. Burada müşteriler kışın “borsch” çorbası içerken, yazın da “kafe glase” tercih edilmiştir. Yine 1911 yılında Tepebaşı kışlık bahçesinde açılmış olan *Garden Bar*, Ruslar sayesinde dönemin en önemli mekânlarından biri hâline gelmiştir.

Mütareke döneminin İstanbul’a kazandırdığı yeniliklerden birisi de yeni lezzetlerin keşfedilmesi olmuştur. Bugün bazı pastanelerde hâlâ devam eden “ponçık” isimli reçelli bir poğaçaya, “borç çorbası”, “blini” olarak adlandırılan bir pide, “piliç kievski”, “karski şaşlık” (Kars usulü şiş kebab), “boeuf strogonoff” isimli yiyecekler, bunlardan bazılarıdır.¹¹⁵

¹¹³ Oya Dağlar Macar- Elçin Macar, *a.g.e.*, s.82-83.

¹¹⁴ “İstanbul’daki Mülteciler”, *Alemdar*, 8 Mayıs 1920, s.3.

¹¹⁵ Bakar, *a.g.e.*, s.177-180.

2.5.1.2. Plajlar

Mütareke döneminde yaşanan bir başka gelişme de İstanbul'daki Rus ve İngilizlerin, Tarabya'da kadınlı erkekli bir şekilde plaj denilen açık kumsallardan denize girmeleriyle birlikte Osmanlı toplumunun da bu alışkanlığı kazanması olmuştur. Yabancıların getirdiği bu yenilikle birlikte, Osmanlı toplumunda plajları kullanarak denize giren insan sayısı artmaya başlamış, plajlar moda hâlini almıştır. O zamana kadar Osmanlı toplumunun denizle teması deniz hamamları vasıtasıyla gerçekleşmiştir. Deniz hamamları kapalı ve salaş yerlerdir. İçlerinde, kenarlarında soyunma alanları olan ve sahile iskelelerle bağlı olan bu dört köşe ile çevrilmiş tahta havuzların altında ızgaralar bulunduğu için boğulma tehlikesi görülmemiştir. Bu hamamlar yüzme amaçlı olmaktan çok banyo yapmak amaçlı kullanılmıştır. Erkek ve kadın hamamları arasında sesin işitilemeyeceği kadar bir uzaklık bulunmasına dikkat edilmiştir. Plaj modasının başlamasıyla birlikte deniz hamamları gitgide azalmış ve 1970'li yıllarda tarihe karışmıştır.¹¹⁶

2.6. SALGIN HASTALIKLAR

Osmanlı Devleti'nde gerek Balkan Harbi gerek Cihan Harbi yıllarında cephede çıkan salgın hastalıklar, cephe gerisine de taşınmıştır. I. Dünya Savaşı yıllarında özellikle verem, veba, tifüs (lekeli humma), kolera, dizanteri, tifo, kuduz, frengi ve bel soğukluğu gibi birçok hastalık yaygınlaşmaya başlamıştır. İmparatorluğun diğer şehirlerinde olduğu gibi İstanbul da bu salgın hastalıklardan payını almıştır. Bu dönemde İstanbul'da pislik ve gaita yığından durulmaz olmuş, yapılan şikâyetlere rağmen sokaklar temizlenememiştir. Özellikle mütarekenin ilk zamanları temizlik konusunda ilgisizlik daha da artmış, bu durum yaygın görülen kolera ve diğer bulaşıcı hastalıklarla mücadeleyi olumsuz yönde etkilemiştir. İstanbul'un sağlık sorunlarıyla ilgilenmek için çok fazla sağlık kurumu kurulmuştur. Bu kurumlar şunlardır: *İstanbul Vilayeti Sıhhiye Müdüriyeti, Hıfzıssıhha Müdüriyeti, Şehremâneti Sıhhiye Heyeti, Emrâz-ı Sâriye Mücadele Heyeti, Müttefiklerarası Sağlık Komisyonu, Frengi Mücadele Komisyonu, Amerikan, İngiliz ve Fransız Kızılhaç Örgütleri, Emrâz-ı Sâriye Komisyonu, Emrâz-ı Zühreviye Komisyonu ve Sıhhiye Müdüriyet-i Umûmiyesi*.¹¹⁷

¹¹⁶ Süleyman Beyoğlu, "Osmanlı Deniz Hamamından Plaja", *Tombak*, sy: 30, 2000, s.6-11.

¹¹⁷ Temel, *a.g.e.*, s.224-226.

Mütareke yıllarında sosyal çöküşün göstergelerinden birisi de genelev sayısındaki artış olmuştur. Bu evlerin dışında, polis kayıtlarında on yedi tane randevu evi de görülmektedir. Bu evlerde 804 Müslüman, 1.367 gayrimüslim kadın çalışmıştır. Kayıtlı kadınların dışında kayıtsız olarak çalışan 4.000- 4.500 kadın da yer almıştır. Bu evlerin pis ve asgari sağlık koşullarından uzak olması nedeniyle bu kadınların yüzde yirmisinden fazlası zührevi hastalıklardan birine yakalanmıştır. Dolayısıyla, salgın hastalıkların yaygınlaşmasında bu evler de etkili olmuştur.¹¹⁸

Kurtuluş Savaşı yıllarına gelindiğinde ise salgın hastalıklarla mücadele, cephede etkili olmuştur. Ancak cephe gerisinde açlık ve salgın hastalıklar gibi durumlar devam etmiştir ve uzun savaş yılları neticesinde Türkiye, büyük nüfus kaybına uğramıştır. Sadece savaşlar değil, elverişsiz koşullar, tıbbi araç gereç yetersizliği, bina, ilaç, doktor açığı, hasta taşıyacak ulaşım araçlarının noksanlığı gibi etkenler de nüfusun önemli ölçüde azalmasına neden olmuştur. Buna bağlı olarak büyük bir nüfus sorunu doğmuş ve bu sorun Cumhuriyet rejimine geçişte de devam etmiştir.¹¹⁹

2.7. MODA

1800'lü yılların sonlarına doğru Osmanlı kadınları arasında çarşaf modası başlayınca ferace ve yaşmak, çok da tercih edilmemiştir. Bu dönemde, çarşafın yanında maşlah ve yeldirme denilen giysi de kullanılmıştır. II. Meşrutiyet sonrası ise çarşaf çeşitli renklerden yapılmış, peçe zamanla incelmış ve isteğe bağlı hâle gelmiştir. 1909 yılına gelindiğinde geniş etekli çarşaflar kalkmış ve vücut hatlarını gösteren, fırça şeritli dar çarşaflar dikilmeye başlamıştır. Pelerin dirseklere doğru, kloş etekler de topuktan bir karış yukarıya doğru kısalmıştır. Cihan Harbi yıllarında kadın kıyafetinde, ekonomik sıkıntılar yüzünden süs ihtiyacı bir kenara bırakılmış ve günlük elbisenin üstüne, dikimi kolay olan pelerin giyilmiştir. Kışın da yine manto ve aynı kumaştan pelerin kullanılmış, başa da pelerinin kapüşonu gibi bir şey takılmış ve peçe benzeri bir tül arkaya atılmıştır. Böylelikle örtünme, savaş yıllarında esnetilmiştir.

¹¹⁸ Tefik Çavdar, *Milli Mücadele Başlarken Sayılarla "... Vaziyet ve Manzara-î Umumiye"*, Milliyet Yayınları, 1971, s.151-153.

¹¹⁹ Toprak, *Yeni Hayat*, s.187.

Her yenilik için “millî” bir içerik arayan İttihatçılar bu dönemde “millî moda” arayışına girmiştir. Ancak isim olarak millî sözcüğü kullanılsa da Batı’ya yönelik bu dönemde de devam etmiştir. “Millî moda” savunucuları, örtünmenin göstergesi olan çarşafı, çağdaşlaşmaya engel olarak gördükleri için çarşafa karşı çıkan yazılar yazmışlardır. Bu dönemde İstanbul kadınının kıyafetine hâlâ çarşaf denilse de bu kıyafetler Batı’nın kadın kıyafetleriyle ayırt edilemeyecek oranda bir benzeşme göstermiştir.¹²⁰

“Millî moda” düşüncesinin oluşumunda savaş yıllarının büyük etkisi olmuştur. “Millî moda”, I. Dünya Savaşı yıllarında Osmanlı Devleti’nin ekonomik sorunlarına çözüm bulmak amacıyla *İstihlâk-ı Millî Kadınlar Cemiyeti* tarafından oluşturulmak istenmiştir. 1913 yılında kurulmuş olan bu cemiyet, I. Dünya Savaşı yıllarında Osmanlı Devleti’nin iktisadî sorunlarına çözüm bulmak istemiş, bu açıdan savaş yıllarındaki yardım faaliyetleriyle öne çıkmıştır. Dernek, yerli üretimin artmasını teşvik ederek Avrupa’ya para çıkışını önlemeyi hedeflemiş, “millî moda” hedefine paralel olarak da bir terzihane açmış ve kadınlara yerli ürünler sunmuştur. Ayrıca bu terzihane de terzi yetiştirmek amacıyla fakir kadınlar ücret karşılığında çalıştırılmıştır.¹²¹

¹²⁰ Toprak, *Türkiye’de Kadın Özgürlüğü*, s.250-259.

¹²¹ Nuray Özdemir, “I. Dünya Savaşı’nda İstihlak-ı Millî Kadınlar Cemiyeti’nin Faaliyetleri”, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, sy:36, 2019, s.31-32.

۱۹۱۹ چارشاف موده‌لری

- ۱ - فوستوم ناپیور، فوماش، غاباردین،
بش قیرمه اولکده بش قیرمه آر قاده . یاغ ، قول ،
تاپاقلری ، کر شارموز ، ایتله لی ایچی رنگ الموش
ایزکله ایدله نه چک . باشانی فیصه و پروارلاق پایلوب
تاپیورک ایچنه کیم . چک .
- ۲ - فستان توتیک ، فوماش تازمیر ، کر قدینه
۳ - فوستوم تاپیور قریب دوشین
۴ اکت سهیل ، غارنیزور ایچک شیرت بش بارنی
- ۴ - چارشاف ، فوماش شارموز ، فستان
پوتون قیرمه ، پلورین اوزون کرله بربرینه دیکلیش ،
کر قدینه ، باش کیشک ییولوب سوکرادن پلورینه
علاوه ایدیل چک .
- ۵ - فوستوم تاپیور ، فوماش پونی درا ،
پالاک اوله سی ، قول تاپاقلری ، کر قدینه .

Fotoğraf 3: “1919 Çarşaf Modelleri”¹²²

¹²² İnci, “1919 Çarşaf Modelleri”, sy: 1, 1 Şubat 1919, arka kapak.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. KADIN DERGİLERİNDE ELE ALINAN ÂDÂB-I MUÂŞERET ANLAYIŞI

Bu bölümde, kadın dergilerinde yapmış olduğumuz araştırma sonrasında misafirlik, yemek, kart dövizitler, selamlaşma ve takdîm, kıyafet, evlilik, aile hayatı, sosyal hayat, eğitim, ahlâki öğreti başlıkları altında dönemin *âdâb-ı muâşeret* anlayışına ışık tutacak mâlumatlar değerlendirilmiştir.

3.1. MİSAFİRLİK

Misafirlik, Osmanlı toplumunda önemli bir yere sahiptir. Abdülaziz Bey'in, Osmanlı toplumunda pek eski âdet olarak nitelendirdiği misafirlik uygulamasına göre, komşu hanımları birbirlerine sabah kahvesine giderler ve kapıyı çalmadan önce ev sahibinin evde olup olmadığını anlamak için, “Hu, evde misin?” diye seslenirler. Bir hanım, uzun süredir görmediği bir dostunun evine giderse birkaç saat oturur ve evden ayrılmadan önce kapıda yeniden derin sohbetler edilir. Evden ayrılacağı zaman da samimi ve ısrarlı bir tavırla ev sahibi davet edilir.¹²³ Bu örnekten anlaşıldığı üzere, Osmanlı toplumunda insanlar kimi zaman birbirlerine davetsiz gitmekte ve uzun vakit geçirmektedirler. Meşrutiyet dönemine bakıldığında ise davetsiz ziyaretler, kadın dergilerinde dönemin şartları ileri sürülerek bir sorun olarak görülmüş ve değişmesi için birtakım yazılar yazılmıştır. Ele alınan dönemin misafirlik uygulamalarına aşağıda örneklerle yer verilecektir.

3.1.1.Ev İçi Ziyaret

Kadınların vakitsiz ziyaretleri eleştiri konusu olmuş ve bu durum dönemin kadın mecmualarına yansımıştır. Ayrıca ziyaret saatlerine bir sınırlama getirilmek

¹²³ Abdülaziz Bey, *Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2002, s.274.

istenmiş ve bu doğrultuda yazılar yazılmıştır. Örneğin 1908 Selanik çıkışlı *Kadın*¹²⁴ dergisinin on bir numaralı sayısındaki bir makalede tatil yapan ailelere habersizce gelen ve uzun süre kalan misafirler eleştirilmiştir. Bu misafirliklerin hem *kaçgöç*¹²⁵ âdeti nedeniyle evin içinde bir kargaşaya sebep olduğu hem de aile bütçesine yük olduğu söylenerek bu duruma çözüm aranmış ve özellikle tatil yapılan yerlerde oteller yapılması ve gelen misafirlerin bu otellerde konaklaması teklifinde bulunulmuştur.¹²⁶ Yine bir başka yazıda, vakitsiz ziyaretler sorun edilmiş ve bu ziyaretlerin ev sahibinin düzenini bozduğu, *kaçgöç* âdeti nedeniyle ev içinde büyük sıkıntılara neden olduğu belirtilmiş ve ziyaretler adeta taciz olarak nitelendirilmiştir. Avrupa’da ziyaretlerin “kabul günü” denilen belirli gün ve saate göre bir düzen içinde olduğu söylenerek vakitsiz ziyaretler çirkin bir âdet olarak görülmüş ve bu âdetin önünü almak gerektiği ifade edilmiştir.¹²⁷ Vakitsiz ziyaretler 1917 tarihli *Bilgi Yurdu Işığı* dergisinde¹²⁸ şu şekilde işlenmiştir: “...her hatıra gelen saatte ziyârete gitmek ve ziyâret kabul etmek kadar intizâmı ve rahatı bozan bir şey yoktur. Ziyâretler mutlaka öğleden sonra ve ikindi ile akşam arasında olacaktır. Medenî hayatta ziyâretçilere çay vermek âdeti var. Alafrangada¹²⁹ saat beş, çay zamanıdır. Bir de kabul günü bizde de âdet olmalıdır.”¹³⁰

Kabul günü âdetinin yaygınlaşması için kadın dergilerinde öykü şeklinde yazılar yazıldığı da görülmektedir. *Kadınlar Dünyası* dergisinde öykü şeklinde işlenen makaleye göre, konakları yanan bir aile mütevazı bir mahalleye taşınmıştır. “Hoş geldin”e giden komşular eve alınmamışlar ve ev sahibesi, kabul gününün pazartesileri olduğunu söylemiştir. Eve alınmadan dönen komşular bu duruma hem şaşırılmışlar hem

¹²⁴ Haftada bir defa Selanik’te çıkmış olan bu derginin sahibi Mustafa İbrahim, müdürü ise Enis Avni (Aka Gündüz)’dir. 13 Ekim 1908 ile 25 Mayıs 1909 yılları arasında basılmıştır. Hasan Duman, *Osmanlı-Türk Süreli Yayınları ve Gazeteleri Bibliyografyası ve Toplu Kataloğu (1828-1928)*, Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı, Ankara 2000, c: 1, s.457.

¹²⁵ Ergenlik çağından itibaren hanımlarla erkeklerin birbirlerinden kaçınmalarını ifade eden uygulamanın ismidir. Findley, *a.g.e.* s.67.

¹²⁶ Müjgan bint-i Abdullah, “Musâhabe-i Nisaiyye”, *Kadın*, sy: 11, 4 Ocak 1909, s.10-11.

¹²⁷ Emine Seher Ali, “Ziyaret Meselesi”, *Kadınlar Dünyası*, sy: 72, 27 Haziran 1913, s. 1-2.

¹²⁸ 15 Nisan 1917 ile 17 Kasım 1918 yılları arasında çıkmıştır. Dergi, on üçüncü sayısından itibaren isim değişikliğine giderek *Bilgi Yurdu Mecmuası* adı altında yayımlanmıştır. Ümüt Akagündüz, *II. Meşrutiyet Döneminde Kadın Olmak*, Yeni İnsan Yayınevi, İstanbul 2015, s.93.

¹²⁹ Bugün müzik için kullanılan bu tabir Osmanlı toplumunda Avrupaî yaşayış tarzını belirtmek için kullanılıyordu. Ahmed Mithat Efendi’nin 1894 yılında yazdığı, *Avrupa Adâb-ı Muâşeretî Yahut Alafranga* isimli eserinde Avrupa ile alafranga sözcükleri eş anlamlı olarak kullanılmıştır. Orhan Okay, *Batı Medeniyeti Karşısında Ahmet Mithat Efendi*, Milli Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1989, s.117.

¹³⁰ Macid Şevket, “Ev Kadını”, *Bilgi Yurdu Işığı*, sy: 5, 15 Ağustos 1917, s.71.

de oldukça bozulmuşlardır.¹³¹ Vakitsiz ziyaret eleştirilerine bir diğer örnek *Kadınlar Dünyası*¹³² isimli yayının 194-4 numaralı sayısında yer almıştır. 22 Ocak 1921 tarihli bu makalede, kadınların vakitsiz ziyaretleri çirkin bir âdet olarak ifade edilmiştir. Bu ziyaretler sabahleyin başlayıp gece de devam ettiği için kadının, eşini ve çocuklarını ihmal ettiği söylenmiştir. Bu durumun önüne geçmek için ziyaret saatlerinin bir usule bağlanması ayrıca gece ziyaretlerinden vazgeçilmesi gerektiği söz konusu edilmiştir.¹³³ Dergilere yansıyan bir başka yazıda, çoluk çocuğuyla misafirlğe giden kişinin haftalarca o evde kalması hem ayıp karşılanmış hem de nezaketsiz bir davranış olarak görülmüştür.¹³⁴

Yukarıdaki örneklerden anlaşıldığı üzere, vakitsiz ziyaretler bir sorun olarak basına yansımıştır. Kadın dergileri, ziyaret hususunda Avrupa'dan örnekler vererek hem ziyaret günü hem de ziyaret saati için bir standart belirlemek istemiştir. Kabul günü denilen ve belirli günlerde ziyaretçinin kabul edildiği uygulamayı topluma öğretmek amacıyla yazılar kaleme almışlardır.

Osmanlı toplumundaki ikramlar hakkında ise aynı derginin altıncı sayısında şu bilgiler yer almıştır: “Zâir ve zâirelere alaturkada kahve ve şerbet, alafrangada çay ikram olunur. Çayla beraber bisküvi, çörek... gibi şeyler verilir. Alafrangada kabul gününün haricinde mutlaka bir şey ikram etmek lazım değildir. Bizde eskiden bir kuru kahvemizi olsun içiniz diyerek ısrar ederlerdi ki pek manâsızdır. Verilen kahve ve şerbeti reddetmek bizde ayıp, ikram olunan şeyi teşekkürle reddetmek alafrangada caizdir.”¹³⁵ *İnci* dergisinin 1 Eylül 1919 tarihli sayısında misafirlik meselesi ele alınmış ve sebepli-sebepsiz, vakitli-vakitsiz yere ziyaretlere gidildiği, burada kendilerine kahve ikram olunduğu, kibâr ailelerde ise kahveden önce tatlı ikramının moda hâline

¹³¹ *Kadınlar Dünyası*, “Dünküler- Bugünküler”, sy: 194-13, 9 Nisan 1921, s. 13.

¹³² *Kadınlar Dünyası*, 4 Nisan 1913 yılında yayın hayatına başlamıştır İlk yüz sayısını günlük, sonraki sayılarını ise haftalık olarak çıkarmıştır. 1921 yılına kadar çıkan bu yayın, üç kez kesintiye uğramıştır. Bu yayının ilk ara veriş 153. sayıdan sonra olmuş ve üç ay sürmüştür. İkinci arası Birinci Dünya Savaşı nedeniyle dört yıl sürmüştür. 1918 yılında yayın hayatına devam etmeye başlayan gazete, 194. sayıya kadar sürmüş ve bundan sonra 1918-1921 yılları arasında yayımlanamamıştır. 1921 yılında 194. Sayıdan başlamış ve son sayısı 194- 15 numaralı yayın olmuştur. Günlük olarak çıkan nüshaları dört sayfa ve resimsiz olarak yayımlanmış, haftalık yayına geçtikten sonra ise sayfa sayısı on altıya çıkmış ve resimli olarak basılmaya başlamıştır. Çakır, *a.g.e.*, s. 134-135.

¹³³ Feride Mağmum, “Vakitsiz Ziyaretler”, *Kadınlar Dünyası*, sy: 194-4, 22 Ocak 1921, s. 7.

¹³⁴ Ferdane Emin, “Güzel Yaşamak Sanatı”, *Kadınlar Dünyası*, sy: 194-5, 29 Ocak 1921, s. 15.

¹³⁵ Macid Şevket, “Misafirlik”, *Bilgi Yurdu Işığı*, sy: 6, 15 Eylül 1917, s.85.

geldiği, ramazan gecelerinde de misafir gitmeye yakın kendilerine şerbet ikram edildiği belirtildikten sonra misafirlerin vakit geçirme biçimleri üzerinde durulmuştur. Buna göre, havadan sudan konuşmaya başlanır, misafirle ev sahibesi dedikodu yaparlar, onu bunu çekiştirirler, ötekinin berikinin yediği içtiği şeylerden, gittiği yerlerden, aldığı elbiselerden bahsederler. Yani ciddiyetle vakit geçirmek yerine diğer insanların yaptıklarını sohbet konusu ederler, böylece kötü vakit geçirmiş olurlar.¹³⁶

Bu örneklerden anlaşıldığına göre, misafire yapılan ikramlar yine Avrupa örnek gösterilerek bir düzene bağlanmak istenmiştir. Misafirlikte sohbet konusu edilen ekonomik mevzûlar da eleştirilmiştir. Hem ikram konusu hem de harcama gerektiren konular hakkındaki bu hassasiyetin, dönemin ekonomik koşuluyla bağlantısının olduğu da söylenebilir.

Dergilerde ele alınan bir diğer konu ise ziyaretlerin niteliğine göre zaman tayinidir. Örneğin, akraba ve dost ziyaretlerine sabah çok erken saatte, yemek saatlerinde ve akşamdan sonra gitmenin doğru bir tutum olmadığı söylenmiştir. Samimi dostlar ise sabah on ile on iki arasında ziyaretlerini gerçekleştirebilirler. En uygun ziyaret saatleri ise öğleden sonra beş ile yedi ve en son olarak sekiz arası olarak açıklanmıştır. Ayrıca ziyaret müddetinin on beş dakika ile altmış dakika arası sürmesi gerektiği belirtilmiş, uzak yerden gelen misafirlerin biraz daha uzun kalabilecekleri vurgulanmıştır.¹³⁷ *Kadınlar Dünyası*'nın 194-6 numaralı sayfasında yer alan yazıda, ziyaretlerin suistimal edildiği söylenmiş ve ziyaretlerin niteliğine göre bu ziyaretlere bir zaman tayini verilmek istenmiştir. Buna göre, tebrik ve taziye ziyaretleri on beş dakikayı aşmamalıdır. Müstahdem ise amirini ziyaret etmeden önce sormalı eğer uygun cevap alınırsa ziyaret gerçekleştirilmeli ve bu ziyaret çok kısa olmalıdır. Hasta ziyaretlerinde de saatlerce kalmak hastayı rahatsız edeceği için bu ziyaretlerin kısa tutulması beklenmiştir.¹³⁸ Bir diğer ziyaret çeşidi olan hısımların ziyaretleri ise *Süs* dergisinin¹³⁹ belirttiğine göre, hane sahibinin kabul gününde yapılmalıdır.¹⁴⁰ Bu

¹³⁶ *İnci*, "Fena Âdetlerimizden", sy: 8, 1 Eylül 1919, s.16.

¹³⁷ Macid Şevket, "Misafirlik", *a.g.d.*, sy: 6, 15 Eylül 1917, s. 83-85.

¹³⁸ Ferdane Emin, "Güzel Yaşamak Sanatı", *Kadınlar Dünyası*, sy: 194-6, 5 Şubat 1921, s. 15-16.

¹³⁹ 16 Haziran 1923 ile 26 Temmuz 1924 yılları arasında haftalık olarak çıkan edebî kadın mecmuasıdır. Mesul Müdürleri, Selami İzzet ve Mehmed Rauf olan bu derginin baş yazarları ise Mehmed Rauf, Hüseyin Remzi ve Muazzez Yusuf'tur. Dergi, İstanbul Tanin Matbaasında resimli olarak basılmıştır. Hasan Duman, *Osmanlı-Türk Süreli Yayınları ve Gazeteleri Bibliyografyası ve Toplu Kataloğu (1828-1928)*, Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı, c: 2, Ankara 2000, s.766.

¹⁴⁰ Şehriyar Feham, "Salon Âdâb-ı Muâşeretî", *Süs*, sy: 29, 29 Aralık 1923, s. 11.

örneklerde görüldüğü üzere kadın dergileri, ziyaret çeşitlerine göre de bir zaman tayini belirlemiş ve bunu, kaleme aldıkları makaleler vasıtasıyla topluma yaymaya çalışmışlardır.

Bir başka husus da gece yataşı misafirliğinin ekonomik olarak ev sahibine sıkıntı vereceği üzerinedir. Bu durum şu şekilde işlenmiştir: “Terbiye-i medeniye görmüş bir adam, akrabalık, ehlibâlâlık gibi vesilelerle olsun kimsenin hânesine davetsiz gece yataşı misafirliğine gitmez. Hayat-ı asriye herkesi mecbûr iktisat ediyor. Şimdi ailesinin ihtiyacından fazla müteaddid odaları olan evlerde oturmak mümkün değildir. Beş odalı bir eve sığan bir ailenin on odalı evde oturması manasız bir israftır. Hele apartman hayatı gece yataşı misafirliğine hiç de müsâade etmiş olamaz.”¹⁴¹ Bu örnekte apartman evlerinin dar olması ileri sürülerek gece misafirliği istenmemiştir. Bu faktörün yanı sıra, dönemin içinde bulunduğu ekonomik çöküntünün etkisinin olduğu da söylenebilir.

3.1.2. Misafir Kabul Prosedürü

Misafir kabulünde birtakım kurallar konularak hanımların bunlara uyması istenmiştir. Örneğin bu kurallardan birisi, misafir kabulünde hane düzenidir. *Bilgi Yurdu Işığ*ı dergisinin beşinci sayısında yer alan yazıya göre, bir kadın, misafir kabulünden bir gün önce ev temizliğini yapmalı, misafir odasını süslemeli, vazo, biblo gibi ufak eşyalarda toz bırakmamalıdır. Misafir odası ise evin alt katında bulunmalıdır.¹⁴² Yine aynı derginin altıncı sayısında ise misafire gösterilmesi gereken tutumlar uzunca işlenmiştir. Buna göre, misafirliğe gitmek ve misafir kabul etmek cemiyet hayatının gereklerindedir ve birbirleriyle anlaşılan, mizaçları uyuşan insanlar, sokaklarda, bahçelerde, mesirelerde, tiyatro, kahve, gazino, kıraathane gibi genel görüşme alanlarında bir araya gelirler. Bunun yanı sıra bir de özel görüşme alanları vardır; bu alanlar evlerdir. Dolayısıyla her medenî insanın evinde mutlaka bir misafir odası/salon bulunmalı ve misafir bu odada kabul edilmelidir. Uzaktan misafirliğe gelen kişileri, yolculuk ettikleri vasıtaya göre vapur iskelesinde veya tren durağında karşılamak gerekir. Yakından gelen misafirler ise evin veya salonun kapısında karşılanmalıdır. Ev sahibinden küçük misafir basit bir selamla fakat hoş bir tavırla

¹⁴¹ Macid Şevket, “Misafirlik”, *a.g.d.*, sy: 6, 15 Eylül 1917, s.86.

¹⁴² Macid Şevket, “Ev Kadını”, *Bilgi Yurdu Işığ*ı, sy: 5, 15 Ağustos 1917, s. 70-71.

kaşılanmalıdır. Misafir, evin en süslü ve geniş odasında ağırlandırılmalıdır.¹⁴³ İnsanların ev dışında da çeşitli yerlerde bir araya geldiklerini anlıyoruz. Ayrıca uzaktan gelen misafirlerin vapur iskelesi ya da tren durağında karşılanmak istenmesi, ulaşımdaki yeniliğe bağlı olarak misafir ağırlama âdâbında bir değişim olduğunu göstermektedir.

Diğer taraftan, vapur ve trenle seyahat edilecek kadar uzak yerde oturanların, yaşadıkları yerin sessizliğini, ıssızlığını gidermek ve neşesini arttırmak için dostlarını gece yatisı misafirligine davet etmeleri gerektiği söylenmiştir. Bu âdetin Avrupa’da da mevcut olduğu vurgulanmıştır. Ayrıca bu daveti yapanlar misafirlerinin istirahatini ve rahatını sağlamak zorundadırlar. Gece yatisı misafirin rahatını temin edemeyecek olanlar ise misafir davet etmemelidir. Bu misafirler cebiniksiz yatırılmamalı, yatakları ve kaldıkları oda temiz olmalı, misafirler yarı aç yarı tok bırakılmamalı ve kederli konulardan bahis açılmamalıdır. Misafirin kalacağı odada, lüzumu olan eşyalar önceden hazır edilmelidir. Misafirle geçirilen günler boyunca davet sahibi, bulunduğu yerin durumunun elverdiği ölçüde misafirini gezdirmeli, eğlendirmelidir. Sosyal yaşamın dayandığı nezâket ve zerâfet gereği iki taraf da güler yüz ve tatlı söz söylemeli, memnuniyetlerini hem davranışlarıyla hem de sözleriyle belli etmelidirler.¹⁴⁴

Ev sahibinin diğer görevleri arasında şunlara yer verilmiştir: “Hâne sahibi misafirlerini sıkmamalıdır. Onlara karşı teklifsiz, sade, samimi görünmelidir. Salon âdâb ve terbiye yeridir, orada küçüğe ve büyüğe karşı son derece ibrâz-ı nezâket olunmalıdır. Herkes mevkie, hale münasip söz bulmalı, fâideli bir şey söylemeli, yeni bir haber vermeli, cümle ile görüşmelidir. Misafirlikte birini köşeye çekip yalnız onunla konuşmak, hele kulaktan kulağa laf etmek büyük bir ayıptır. Umûmi muhavere cereyan ettiği zaman, icâbına göre iştirâk olunur yahut herkesle ayrı ayrı görüşülür. Bir davet yapan zat için yalnız büyüklerle iştigâl ve küçükleri ihmâl câiz değildir.”¹⁴⁵

Yine *Bilgi Yurdu Işığı* dergisinin altıncı sayısında, uyulması gereken davranışlardan birisi olarak bahsi geçen konu, hem ziyaretçi hem ev sahibi açısından güler yüzlü olunması ve tatlı söz konuşulmasıdır. Bununla birlikte boşboğazlık iki taraf

¹⁴³ Macid Şevket, “Misafirlik”, *a.g.d.*, sy: 6, 15 Eylül 1917, s.83-84.

¹⁴⁴ Macid Şevket, “Misafirlik”, *a.g.d.*, sy: 6, 15 Eylül 1917, s.87.

¹⁴⁵ Macid Şevket, “Misafirlik”, *a.g.d.*, sy: 6, 15 Eylül 1917, s. 85-88.

için de kaçınılması gereken davranıştır. Bir diğer husus, bu davetlerin karşılıklı olması, yani yemeğe, çaya ya da gece yatisı misafirliğine gidildiğinde aynı şekilde hâne sahibinin davet edilmesidir.¹⁴⁶ Bununla birlikte, misafirler evlerine dönecekleri zaman hâne sahibesini salon dışında lafa tutmamalıdır. Çünkü bu durumda hem hâne sahibi ayakta tutulmuş olur hem de evdeki diğer misafirler bekletildiği için bu ayrı konuşma onların canını sıkır.¹⁴⁷ Dönem dergilerindeki bu örneklere bakıldığında misafir ağırlamak medeniyetin bir gereği sayılmıştır. Dergiler, bu düşünce doğrultusunda misafir ağırlama usulü ve misafire uygulanacak muamele hususunda okuyucuyu eğitmeye yönelik yayınlar yapmıştır.

Dergiye yansıyan bir başka yazıda ise misafirleri dağınık olan odada ağırlamak büyük nezâketsizlik olarak görülmüştür ve misafirlere nasıl davranılması gerektiği üzerinde durulmuştur. Örnek verilecek olunursa hâne sahibinin görevleri arasında şu kurallar yer almaktadır: “Hâne sahibinin, misafirleri arasındaki mükâleme ve münasebeti idare etmek gibi büyük ince bir vazifesi vardır. Bir de misafir kabul eden hanım, misafirlerin birbirine takdîmini asla unutmamalıdır. Bu takdîm ekseriya vahim münasebetsizliklerin ve çirkin potların önünü alır. Misafirleri, sînleri ve mevkileri itibarıyla salonun mutenâ yerlerine oturtmak lazımdır. Bir salona bir kadın girdiği vakit ayağa kalkmak icab ettiğini erkeklerimiz unutmamalıdır. Misafirler arasında mevcut ihtiyar zevâtın istirahatlerini temin etmek, çaylarını, kahvelerini bizzat takdîm etmek hane sâhibelerinin vazifeleridir. Hâne sâhibesi, misafirlerinin vürâdundan evvel bütün işlerini ve tuvaletini bitirmiş bulunmalıdır. Züvvârı salonda yalnızca bekletmek doğru değildir.”¹⁴⁸ Bu makaleden, çeşitli yaş ve makamda insanlar arasında kalabalık davet düzenlendiğini anlıyoruz. Dergi, ev sahibine bu misafirleri ağırlamada uyulacak kuralları öğretmektedir.

3.1.3. Ziyâret Çeşitleri ve Âdâbı

Kadın mecmuaları, hâne sahibine olduğu kadar ziyaretçilere de uyulması gereken birtakım görevler yüklemiştir. Resmî ziyâretler, şükran ziyâretleri, hasta ziyâretleri, menfaat ziyâretleri olmak üzere bir kategori yapılmış ve hanımların bu

¹⁴⁶ Macid Şevket, “Misafirlik”, *a.g.d.*, sy: 6, 15 Eylül 1917, s.88.

¹⁴⁷ Emin, “Güzel Yaşamak Sanatı”, *a.g.d.*, sy: 194-6, 5 Şubat 1921, s.15.

¹⁴⁸ Ferdane Emin, “Güzel Yaşamak Sanatı”, *a.g.d.*, sy: 194-6, 5 Şubat 1921, s.15.

çerçevede hareket etmeleri istenmiştir. Örneğin, hasta ziyâretlerinde, hastaya çiçek götürmek bir nezâket belirtisi olarak görülmüş, taziye ziyaretlerinde ise vefat eden kişiden bahsetmek ailenin kederini arttıracığı için bu durumdan kaçınılması gerektiği tavsiye edilmiştir.¹⁴⁹

Sûs dergisinin yirmi dokuzuncu sayısında, ziyâretin niteliğine göre uyulması gereken tutumlara yer verilmiştir. Dergide, ziyâretlerin çeşitleri verilmiş ve ziyâret esnasında daima nezâketli olmak gerektiği söylenmiştir. Buna göre; resmi ziyâretler, merâsim, bayram, yılbaşı, düğün, hasta ve taziye için yapılan ziyâretler hürmet ve riâyet ziyâretleridir. Menfaat ziyâretleri; iş arkadaşları, memurlar arasında bir çıkara binaen yapılmaktadır. Dostluk ziyâretleri ise devamlı görüşen insanlar arasında olan ve konuşmak, eğlenmek amacı taşıyan ziyâretlerdir. Şükran ziyâretleri de bir hediyeye, hizmete, güzelliğe karşı yapılan ziyaret çeşididir. Eğer hısım ziyâretleri bir davetin, bir müsâmerenin ardından karşılık olarak yapılıyorsa bu, şükran ziyâretleri grubuna girer. Şükran ziyâretlerinde uyulması gereken kurallar ise şu şekilde belirtilmiştir: "...sebebi ziyâret vazihan beyan edilmek mecburidir. Mesela, lûtfen gönderdiğiniz hediye dolay teşekkür ederim. Yahut, bana gösterdiğiniz dostluğu hiç unutmayacağım denilir. Bu esnada başka ziyâretçiler mevcutsa, hâne sahibini müşkül mevkide bırakmamak yahut müdâhene ediyor görünmemek için ifâde-i şükran daha ketum olmak münasıptir. Mesela kat'i bir şey dermeyan etmeksizin hâne sahibinin zevk-i selîminden yahut hayırhâh ahlâkından bahsetmek icâb eder."¹⁵⁰ Bu makaleden anlaşıldığı üzere, kadın dergileri ziyâretleri kategorize ederek, ziyâretlerin belli şartlar dahilinde yapılmasını istemektedirler.

Yine aynı dergide yer alan yazıda, hısım ziyâretlerinde uyulması gereken tutumlardan da bahsedilmiştir. Buna göre, ziyarete giden kişi, ziyâret sebebini gizli tutmalı ve daha önce aldığı davetten ya da orada yediği yemekten bahsetmemelidir. Çünkü verilen bu bilgiler evde başka misafirler varsa ev sahibini zor durumda bırakabilir. Alınan davetten hemen sonra hısım ziyâretinde bulunulmamalıdır; çünkü bu durum, görevini hemen yapıp kurtulmak olarak anlaşılabilir. Bununla birlikte hısım ziyâretleri mecburidir ve yerine getirilmesi gerekir. Bekârlar da hısım ziyâretine

¹⁴⁹ Emin, "Güzel Yaşamak Sanatı", *a.g.d.*, sy: 194-6, 5 Şubat 1921, s.15.

¹⁵⁰ Şehriyar Fehham, "Salon Âdâb-ı Muâşeretî", *Sûs*, sy: 29, 29 Aralık 1923, s.11.

mecbur olmakla birlikte kendileri misafir ağırladıkları zaman ziyafet vermezler. Çocuklu dul erkekler ise evli sayılırlar ve bunların davetine kadınlar gidebilirler.¹⁵¹

Bir başka husus ise balo davetleridir. Bu davetlerde yerine getirilmesi gereken davranışlar arasında şunlar yer alır: Ziyâretçi ev sahibesini gösterinin görkeminden dolayı tebrik edebilir, fakat mevcut davetlilerin hareketlerini ya da tuvaletlerini eleştiremez. Ziyâretçi kabulünde veya balo esnasındaki bir kusuru dile getirmek de ayıp karşılanan davranışlar arasında gösterilmiştir. Ayrıca ev sahibine karşı ziyâretçilerden beklenen davranışlar şu şekilde yer almıştır: “Bir hânede gerek yemek gerek dans için bir davet kabul etmiş olan herkes, hâne sahibine yılbaşı günü behemehal bir ziyâret ifâ mecburiyetindedir. Bahusus bekarlar sene başında bir kart bırakmaya veyahut haneye mükerreren davet edilmiş bulunuyorlarsa hâne sâhibesine çiçek veya şekerleme göndermeye mecburdurlar.”¹⁵² Dergilerin empoze etmek istediği ziyâretler çeşitli kategorilere ayrılmış ve her ziyâret çeşidine göre belli davranış kalıpları gösterilmiş ve bunlara uyulması beklenmiştir. Bu sayede ziyâretlere resmî bir nitelik kazandırılmak istenmiştir.

3.2. YEMEK

Bu alt başlıkta yer alan yemek konusu, kadın mecmualarında önemsenen ve üstünde durulan mevzûlar arasında yer almaktadır. Dergilerde, özellikle yemek odası tertibi, yemekte uyulması gereken kurallar ve sofranın düzeni üzerinde durulmuştur. Aşağıda bu konulara giriş yapılacaktır. 28 Aralık 1908 tarihli *Kadın* dergisinin on numaralı yazısında yemek yeme usulü üstünde durulmuştur. Buna göre, resmî dairelerde görevli bir zâtın evine yemek davetine giden yazar, sofranın gelişigüzel hazırlanmış olması ve sofrada kesilmemiş ekmek bulunması, o kişinin bu ekmekleri eliyle parçalaması ve bunu da “alaturka yemek” olarak belirtmesi karşısında sinirlenmiştir. Yazar bu durumu vahşet olarak nitelemiş ve eğer yemekte kaşık kullanılmış olmasaydı kendisini doğuda bir aşiret ocağında sanacağını söylemiştir.¹⁵³ Yazarın, eski usulde yemek yenmesini eleştirmesi ve bu duruma, doğuda bir aşiret

¹⁵¹ Fehham, “Salon Âdâb-ı Muâşeretî”, *a.g.d.*, sy: 29, 29 Aralık 1923, s.11.

¹⁵² Fehham, “Salon Âdâb-ı Muâşeretî”, *a.g.d.*, sy: 29, 29 Aralık 1923, s.11.

¹⁵³ Muallim Doktor Asaf, “Musâhabe-i Nisaiye”, *Kadın*, sy: 10, 28 Aralık 1908, s.3.

ocağı benzetmesi yapması bakımından *self oryantalizm*¹⁵⁴ ile karşı karşıya olduğumuz görülmektedir.

Basına yansıyan diğer konu, yemek zamanlarıdır. Bu zaman tayininde sabah kahvaltılarının, insanların işine göre, altıdan dokuza kadar olan sürede yapılmış olması istenmiştir. Öğle yemeği 12.00 ile 13.00 arası yapılmalıdır, zira resmî dairelerde öğle tatilleri başladıktan sonra memurlar saat 12.00'de yemek yemeye alıştıkları için bu durum aileler için yemek zamanını tayin etmiştir. Akşam yemeği saat 19.00 ile 21.00 arasında olmalıdır. Sabah 11.00'de ve akşam 18.00'de yemek münasebetsizlik olarak nitelenmiştir çünkü o saatler çalışma zamanlarıdır.¹⁵⁵

Üzerinde durulan diğer bir konu ise davettir. Tıpkı misafirlik gibi yemeğe de habersizce gitmek ayıp karşılanmış ve bu adetin yıkılması için basında yazılar yazılmıştır. Davetsiz yemeğe gidilen ailenin başka davetlileri ve hastalık gibi durumları olabilir. Makalede insanın, kardeşinin evine bile davetsiz yemeğe gitmesi şaşırılacak bir durum olarak görülmüş ve medeni terbiyenin ve hayat şartlarının buna izin vermediği belirtilmiştir. Yemek yedirmek isteyen kişinin bunu şifahen veya yazılı olarak bildireceği, daveti kabul eden kişinin ise bu davete gitmeye mecbur olduğu ve davete yarım saat öncesinden gidilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Davete sabah erkenden gitmek, ev sahibinin işlerine engel teşkil edebileceği için yanlış bir davranıştır. Ayrıca yanında davetsiz kişileri getirmek, yemek saatini geçirmek ya da hiç gitmemek çok büyük ayıp olarak karşılanmıştır. Bu sebeple davete katılamayacak kimse, mazeretini yazılı olarak bildirmelidir.¹⁵⁶

Basına yansıyan bir başka yazıda ise sokakta, muhallebici, poğaçacı dükkânları gibi yerlerde iki yemek arasında atıştırmak eleştirilmiş ve sağlık açısından büyük bir hata olarak görülmüştür.¹⁵⁷ Makaleden anlaşıldığına göre, bu dönemde ev dışında da yemek yenilmektedir. *Bilgi Yurdu Işığı* 'nın yedinci sayısındaki yazıya göre, ev dışında yemek yenilen bir diğer mekân ise pastanelerdir. Bu yazıya göre, birbirini tanıyan insanlar bu pastanelere gelip, bir masa etrafında karşılıklı oturup sohbet ederken bir

¹⁵⁴ Bu kavram, oryantalizmin geliştirilmiş bir yorumudur. Self oryantalizmde kişi kendisini Batılı değerlere göre açıklayarak bağlı bulunduğu kültürü çarpıtır. Bünyamin Bezci- Yusuf Çiftci, "Self Oryantalizm: İlimizdeki Modernite Ve/Veya İçselleştirdiğimiz Modernleşme", *Akademik İncelemeler Dergisi*, c: 7, sy: 1, 2012, s.143.

¹⁵⁵ Macid Şevket, "Taam", *Bilgi Yurdu Işığı*, sy: 7, 15 Ekim 1917, s.101-102.

¹⁵⁶ Şevket, "Misafirlik", *a.g.d.*, sy: 6, 15 Eylül 1917, s.85-86.

¹⁵⁷ Şevket, "Taam", *a.g.d.*, sy: 7, 15 Ekim 1917, s.103.

tabak içinde çeşitli pastalar masaya konmakta, arkadaşlar sohbet ederken ağızlarından çıkan tükürük zerreleri pastaya sıçramaktadır. Yazıda, bu sağlıksız hâlin önüne geçmek için pastanın üzerinin camlı bir kapak ile kapatılması tavsiye edilmiş ve hanımların pastacılığa başladıkları zaman bu hususa dikkat edecekleri ve pastanelerde artık üzeri açık pasta tabakları bulunmayacağı vurgulanmıştır.¹⁵⁸ Örneklerden anlaşıldığı kadarıyla, sağlığın üzerinde titizlikle durulmaktadır. Bu hassasiyetin oluşumunda dönemin etkisi büyüktür. Çünkü bu dönemde insan, sağlam bir bedenden ibaret görülmektedir. Öte yandan dönemde görülen salgın hastalıkların da bu hassasiyette payı olduğu söylenebilir.

Kadın mecmualarında üzerinde durulan bir diğer konu ise yemek yenilen yerin düzenidir. *Bilgi Yurdu Işığı* dergisinin yedinci sayısında, eskiden evlerin ya bodrum katındaki karanlık odasının yemek odası yapıldığı ya da oturlan odaya sini kurulduğu söylenmiştir.¹⁵⁹ XVI-XIX. yüzyıllar arasındaki Osmanlı usulüne bakıldığında önce oda içerisine sofraya bezi serilmiş, bu bezin üzerine tahta altlık konulmuş, bu altlığın üzerine bakır veya demirden yapılmış sini veya tepsi konulmuştur. Pişirilen yemekler farklı kap kazağa konularak bu siniye dizilmiştir.¹⁶⁰ Aynı dergide, artık medeniyete uyan ailelerde misafir kabul salonunun yakınındaki bir odanın yemek salonu olarak ayrıldığı ve buna göre düzenlendiği de belirtilmiştir. Yazıya göre bu yemek salonu, bir büfe, camlı dolap, yemek masası, hizmet için küçük masa ve sandalyelerden ibarettir. Büfenin içi ise çay ve tabak takımları, çiçek vazoları gibi zarif eşyalarla süslenmiştir.¹⁶¹ Ayrıca 15 Eylül 1917 tarihli makaleden öğrenildiğine göre, likör odası da ecnebi âdeti olarak yaygınlaşmaya başlamıştır.¹⁶² Örneklerden anlaşıldığına göre, ayrı yemek salonu açılması, salonun buna göre düzenlenmesi ve likör odası yeni uygulamalardandır.

İnci dergisinin 1 Mayıs 1919 tarihli bir yazısı da yine ev tefrişine ayrılmıştır. Bu yazıda, ev tefrişinde aşırıya gidilmemesi, ev eşyasının bir ihtiyaca binaen seçilmesi üzerinde durulmuştur. Ayrıca ev tezyinatında fazla özenmenin evin ahengini bozduğu

¹⁵⁸ Ahmed Edib, “Musahabe-i Fenniye”, *Bilgi Yurdu Işığı*, sy: 7, 15 Ekim 1917, s.98-99.

¹⁵⁹ Şevket, “Taam”, *a.g.d.*, sy: 7, 15 Ekim 1917, s.103.

¹⁶⁰ Ömer Demirel, Muhiddin Tuş, Adnan Gürbüz, “Osmanlı Anadolu Ailesinde Ev, Eşya ve Giyim Kuşam (XVI-XIX) Yüzyıllar”, *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları, c: 2, Ankara 1992, s.711.

¹⁶¹ Şevket, “Taam”, *a.g.d.*, sy: 7, 15 Ekim 1917, s. 103.

¹⁶² Şevket, “Misafirlik”, *a.g.d.*, sy: 6, 15 Eylül 1917, s.85.

söylenmiştir: “Mesela, gayet fazla özenerek tertip edilmiş sahte vakar bir oda, hiçbir vakit zevk-i selim sahibi olduğunu ihsâs etmez, bilakis, öğrendiği şeyleri kekeleyen çocuklar gibi mukallit olduğuna hükmettirir. Binâenaleyh, tefrîşatta, tezyînât-ı dâhiliyede öğrenilen, okunulan şeyleri tatbik etmemeli, hüsn-i tabî ve zevk-i selim ile hareket olunmalı, lazım olan budur.” Yazının devamında, ev tefrişinin insanın maddi ve manevi şahsiyetiyle bütünleşmesi gerektiği anlatılmış ve insana cazip gelen renklerin, süslemelerin o insanın tabiatını yansıttığı, dolayısıyla bunun dışına çıkılmaması ve ev tefrişinde insanın kendi zevkine göre hareket etmesi gerektiği belirtilmiştir.¹⁶³ Örnekte, ev süslemesinde kişinin kendi zevkine göre hareket etmesi istenmiştir. Yani ev eşyalarında moda uyulması, başkalarından görerek ya da okuyarak ev eşyası alınması önlenmeye çalışılmıştır. Ev eşyasında da moda akımının yaşandığını ve basının bu hususta etkili olduğunu anlıyoruz.

Hanım dergisinde¹⁶⁴ geçen bir makalede ise güzel döşenmiş bir evin karı kocayı eve bağlayacağı söylenmiş ve eski ev düzeninden örnekler verilerek, mevcut ev düzeni sade ve zevksiz bulunarak eleştirilmiştir: “Eski zaman evlerinde hücreler vardı. Ninelerimiz o hücrelerin içini, kendi elleri ile yaptıkları işlemelerle döşedikten sonra çini, kâse, güzel billur bardaklar, çeşm-i bülbüllerle tezyîn ederlerdi. Evlerde hücre yapmak âdeti kalktı kalkalı, raflara olsun Frenklerin biblio dedikleri ufak tefek bardak, çanak gibi tezyinatı dizip odayı süslemek âdeti de kalktı...Ekser evlerimizde misafir odalarının yegâne tezyinatı, hazırcı esnafın sattığı kıymetsiz ve nefasetsiz ayna ile konsolun üstüne dizdiğimiz biçimsiz fânuslu iki lambadan ibaret kaldı.”¹⁶⁵ Ev düzeni sade bulunarak eleştirilmiştir. Tüketim kültürünün teşvik edildiğini görüyoruz.

Dergilerin üzerinde durduğu bir başka husus da sofranın kurallarıdır. Sofra hazırlarken uyulacak kurallar ayrıntılı olarak anlatılmış ve sofranın *âdâb-ı muâşeretin* sergilendiği yer olması bakımından, insanın aldığı terbiyeyi gösterdiği vurgulanmıştır.¹⁶⁶ Makalede on-on iki kişilik misafir sofrası için ev hanımının uygulayacağı yöntemler ve sofranın hazırlanmasında dikkat edilecekler sıralanmıştır. Ev hanımının dikkat edeceği bazı hususlar şunlardır: “Davet günü aile reîsesi

¹⁶³ *İnci*, “Mobilyaya Dair”, sy: 4, 1 Mayıs 1919, s.9.

¹⁶⁴ Ayın ilk günü çıkan ve resimli olarak İstanbul’da basılan bu mecmua, 1 Eylül 1921 ile 1 Ekim 1921 arasında toplam iki sayı çıkmıştır. Duman, *a.g.e.*, c: 1, s.358.

¹⁶⁵ *Hanım*, “Yuva Ziyeti”, sy: 1, 1 Eylül 1921, s.10.

¹⁶⁶ Şevket, “Taam”, *a.g.d.*, sy: 7, 15 Ekim 1917, s.104.

tarafından sabahleyin bütün yemek takımları gözden geçirilecek, her şeyin temiz olduğuna, bıçakların ve mâdeni edevatın kâmilen parlatılmış bulunduğuna emniyet hâsıl edilecektir. Bundan başka sofraya beyaz takımları, yani örtü ve peçeteler çıkarılıp yeniden bir kere ütülenirse daha âlâ olur. Ütü, beyaz şeylere intizâm ve parlaklık verdiği gibi aynı zamanda da âlâ bir ütü vazifesi görerek dezenfekte eder. Yani üzerinde katiyen mikrop bırakmaz. Sabahleyin ortaya çıkarılan takımlar her halde kilerde bırakılıp yemek odasına doldurulmamalıdır.”¹⁶⁷

Bir diğer husus ise sofranın tertibidir. Sofra tertibinin, ev sâhibesinin görgüsünü yansıttığı belirtilmiştir. Buna göre, bir hanımın görgülü olup olmadığı hazırladığı sofradan anlaşılmaktadır. Sofra düzenindeki bazı hususlar şunlardır: “...Tabakların dizilişinde fasılalara dikkat olunmak ve oturacak misafirlerin rahatsız olmamalarını temin eylemek lazımdır. İki tabağın arası takriben altmış santimetre olmalıdır. Bu mesâfe yemek vermeye ve kirli tabak almaya da müsait olabilecek bir miktardır. Tabağın sağ tarafına bıçak ve kaşık, sol tarafına çatal, ileri tarafına da su kadehi konulmalıdır. Eğer sofraya alafranga bir sofraya olup esna-i taamda şarap vesâire ikrâm olunacak ise ona göre husûsi kadehler de su kadehinin yanına dizilmelidir. Her tabağın içerisine peçete ile bir küçük dilim ekmek ilave edilir. Çatal ve kaşık dayamak için kullanılan eşikler ancak samimi aile sofralarında kullanılırsa da misafir davetlerinde icab etmez.”¹⁶⁸

Kadınlar Dünyası’nın 29 Ocak 1921 tarihli yazısında sofranın kuralları şu şekilde açıklanmıştır: “...Göze çarpacak derecede dişleri karıştırmaktan, balık ve ekmeği bıçakla kesmekten son derece tevakkü etmelidir. Et vesaire keser iken bıçağı sağ ve çatalı sol el ile tutmalıdır. Havyar, peynir ve bunlara mümessil şeyler yer iken bıçağı ağıza götürmek çok çirkindir... Sofraya pek uzak durmamalı ve dirsekleri masaya dayamamalıdır. Çatal ve tabakları havlu ile silmek ayıptır. Kiraz ve erik gibi yemiş çekirdeklerini tabağın içine öyle gürültüsüzce koymak lazımdır. Havluyu açıp diz üstüne koymalı, çocuklar gibi boynuna iliştiirmemelidir.”¹⁶⁹ Makalelerden anlaşıldığı üzere, sofranın kurallarını bilenler terbiyeli, görgülü olarak değerlendirilmiş, bu kurallar kadın dergileri vasıtasıyla en ince detayına kadar okuyucuya öğretilmeye çalışılmıştır.

¹⁶⁷ İdare-i Beytiye Muallimesi, “Misafir Sofrası”, *Bilgi Yurdu Işığı*, sy: 17, Haziran 1917, s.278.

¹⁶⁸ İdare-i Beytiye Muallimesi, “Misafir Sofrası”, *a.g.d.*, sy: 17, Haziran 1917, s.279-280.

¹⁶⁹ Ferdane Emin, “Güzel Yaşamak Sanatı”, *a.g.d.*, sy: 194-5, 29 Ocak 1921, s.15.

Özellikle de Batı tarzı düzen üzerinde durulmuştur. Önemli bir nokta, bu kuralların maddi durumu iyi olan Osmanlı üst kesim insanına hitap ettiği anlaşılmaktadır.

3.3. KART DÖVİZİTLER

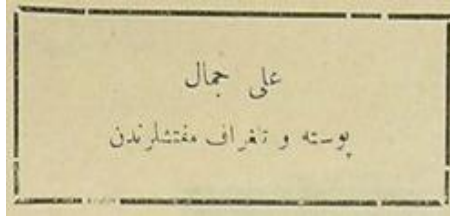
Ele alınan dönemde, kartvizitler bir iletişim vasıtası olarak görülmüş ve çeşitli nedenlerle tercih edilmiştir. Kart kullanımında kadınlar ve genç kızlar için de bu durumun söz konusu olduğunu okumaktayız. Örneğin bir kadın yabancı erkeklere kart göndermez, eğer memuriyet hayatı varsa bağlı bulunduğu idarenin âdâbına uyar. Genç kızlar ise kart kullanmazlar, yalnız toplumsal hayatta yer bulan kızların bu kaideden muaf olduğu, ancak bunların bile kartlarında adres bulunduramayacakları belirtilmiştir.¹⁷⁰ Kartvizit kullanımına, *Süs* dergisinin yirmi dördüncü sayısında geniş yer verilmiştir. Dergide, kartvizit kullanım alanlarının çok geniş olduğu söylenmiş ve kartvizitlerin bizzat ziyâret yerine geçtiği, dolayısıyla ziyâret usullerinde de kullanmanın gerekli olduğu belirtilmiştir. Örneğin, beklenilmeyen bir zamanda bir haneye gidildiğinde kapıyı açan hizmetçiye bu kart verilir ama hizmetçi yerine ev sahibi veya sahibesi kapıyı açarsa kart verilmez, isim söylenir. Eğer görmek istenilen kişi evde yoksa ya da eve kabul edemeyecekse kartın köşesinin hafifçe kırılmış olarak bırakılması gerekmektedir. Akraba veya samimi dostlara kart bırakılmaz, sadece ziyaret haber verilir. Ziyâretçi kapıyı çalıp evde kimseyi bulamazsa kartın köşesini büküp kapının kenarından içeri atmalıdır.¹⁷¹

İş hayatında derecesi yükselmiş kişiyi tebrik ve kederine, sevincine ortak olunan bir insana teşekkür veya hürmet mahiyetinde de kart gönderilir. Genç kızlar, gerektiğinde annelerinin kartına kendi isimlerini ekleyebilirler. Bir kadın ancak hemcinsine kartını verebilir. Diğer taraftan doktor, sanatkâr ya da ihtiyar birine kadınlar kartlarını bırakabilirler. Kartların şekil özelliklerine bakıldığında ise süse gerek olmadığı, kart üzerinde isim ve erkekler için gerekli görüldüğünde mesleğin yer alabileceği, ayrıca kartın köşesinde adres belirtilmelidir. Bir kadın, kart üzerine isminden başka sadece kabul günlerini yazabilir. Eğer gerek duyulursa adresini

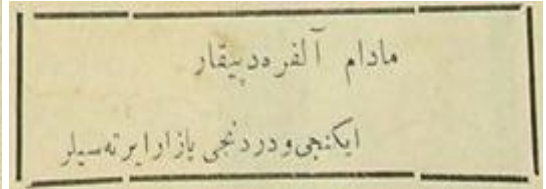
¹⁷⁰ Emin, “Güzel Yaşamak Sanatı”, *a.g.d.*, sy: 194-6, 5 Şubat 1921, s.16.

¹⁷¹ *Süs*, “Salon Âdâb-ı Muâşeretî”, sy: 24, 24 Kasım 1923, s.10.

sonradan kurşun kalemle ilave etmelidir.¹⁷² Kartvizitlerin bu dönemde bir haberleşme aracı olduğu anlaşılmaktadır.

Fotoğraf 4: Kartvizit¹⁷³

Fotoğraf 5: Kartvizit¹⁷⁴

3.4. SELAMLAŞMA VE TAKDİM

Kadın dergilerinde ele alınan konulardan birisi de selamlaşmadır. Selamlaşma mevzûsu, *Kadınlar Dünyası*'nın 6 Eylül 1913 tarihli sayısında öykü şeklinde işlenmiştir. Bu öyküye göre, tanıdık bir hanıma rastlayınca selamlaşma hususunda tereddüt yaşayan bir bey, bir gün akrabası olan bir hanıma rastlamış ve elini kaldırarak selam verince kadın utanıp sıkılarak hiçbir şey söylemeyip uzaklaşmış. Başka bir gün ise bu bey birkaç arkadaşıyla birlikte araba ile yolculuk yaparken yine akrabası olan hanımlara rastlamış, bu sefer hanımlar ellerini havaya kaldırarak sallayınca bu bey ne yapacağını bilememiş ve bir daha hanımlara selam vermemeye karar vermiş. Başka bir gün ise alafranga yaşam tarzını benimseyen bir tanıdık hanıma rastlamış; bu hanıma hafif bir reverans yaparak başıyla selam verince beyin kendisini çağırdığını sanan bu hanımla aralarında şu konuşma geçmiştir:

- “Bir şey mi söyleyeceksiniz?
- Hayır, selam verdim.
- Ya! Ben anlamaz mıyım, pek âla gel dedin, annemi gördükte pişman oldun.
- Yemin ederim ki...
- Hayır hayır, her şeye yemin etmeyiniz.¹⁷⁵

¹⁷² “Salon Âdâb-ı Muâşeretî, *a.g.d.*, sy: 24, 24 Kasım 1923, s.10-11.

¹⁷³ Ali Cemal- Postane ve Telgraf Müfettişlerinden, “Salon Âdâb-ı Muâşeretî”, *a.g.d.*, sy: 24, 24 Kasım 1923, s.10.

¹⁷⁴ Madam Alfred Pikar- İkinci ve Dördüncü Pazartesiler, “Salon Âdâb-ı Muâşeretî”, *a.g.d.*, sy: 24, 24 Kasım 1923, s.10.

¹⁷⁵ Bahre Tevfik, “Kadımlarla Nasıl Selamlaşmalı”, *Kadınlar Dünyası*, sy: 100-6, 6 Eylül 1913, s.14.

Kadınlar Dünyası 'nın 194-5 numaralı yazısına göre, yolda birbirine rast gelen insanlar arasında ilk selamı kimin vereceği konusunda yanlışlar yapılmaktadır. Avrupa'da bir erkek ile hanım karşılaştığında erkeğin selam vermesi âdet olduğu, İngiltere'de önce hanımların selam verdiği belirtilmiştir. Osmanlı toplumunda ise çarşafli hanımlara selam vermenin ayıp olarak görüldüğü söylenmiş ve bu hususta dikkatli davranarak sokakta karşıdaki kişiyi görmezden gelen hanımlara gücenmemek gerektiği belirtilmiştir.¹⁷⁶ Bu örneklerden, kadın ile erkek arasında selamlaşmanın yeni başlayan bir uygulama olduğu, bundan dolayı, selamlaşma hususunda her iki tarafın da kafa karışıklığı içinde olduğu söylenebilir.

Takdîm, yani insanları birbirlerine tanıtmaya mevzûsu sosyal bir edeb olarak görülmüş ve dergilerde işlenmiştir. Takdîmin önemi, 14 Haziran 1917 yılındaki *Bilgi Yurdu Işığı* 'nda şu şekilde yer bulmuştur: “Resm-i takdîm, unutulmaması lazım gelen bir edeb-i ictimâidir.”¹⁷⁷ Ayrıca, bir toplulukta bulunan kişiler tanımadıkları kişiye karşı prezante edilmeyitalap edebilirler. Tokalaşmak üzere el uzatmak önce büyüklerden gelmelidir. Yaşlıların elini öpmek güzel bir âdet olmakla birlikte, Avrupaî usulde erkekler hanımların ellerini öptükten sonra başlarına götürmezler.¹⁷⁸ Misafirlikte ise ev sahibi, yine evdeki misafirlerini birbirlerine takdîm etmelidir. Çünkü bu takdîm, vahim münasebetsizliklerin ve potların önüne geçer.¹⁷⁹

Dergilerde, Avrupa'daki takdîmin usul ve âdetleri tarif edilmiştir. Bunun Osmanlı toplumunda da aynen uygulanması gerektiği, çünkü kadın ile erkek arasındaki sosyal münasebetin çoğaldığı, bu münasebette ilk adımın ise takdîm usullerini bilmekle başladığı belirtilmiştir. Bu takdîm kaidelerinin şu şekilde olması gerektiği söylenmiştir: “Öncelikle erkek kadına, genç ihtiyara takdîm edilmelidir. Takdîm edilen kişi hakkında hoşça gidecek bazı ayrıntılar da verilebilir. Bir erkeğin bir kadına takdîmi de bu şekilde olmalı ve takdîm, iki taraf arasındaki sohbeti ilerletecek şekilde yapılmalıdır.”¹⁸⁰ Yine aynı dergide verilen yazıya göre, iki kadın birbirine takdîm edileceği zaman genç olan yaşlı olana takdîm edilmeli ve bu iki kadın arasında samimiyet yoksa takdîm kısa olmalıdır. Ayrıca kadın, bir başka erkeği kocasına takdîm

¹⁷⁶ Ferdane Emin, “Güzel Yaşamak Sanatı”, *Kadınlar Dünyası*, sy: 194-5, 29 Ocak 1921, s.14.

¹⁷⁷ Macid Şevket, “Terbiyeli İnsan Nasıl Olur?”, *Bilgi Yurdu Işığı*, sy: 14, Haziran 1918, s.211.

¹⁷⁸ Şevket, “Terbiyeli İnsan Nasıl Olur?”, *a.g.d.*, sy: 14, Haziran 1918, s.211.

¹⁷⁹ Emin, “Güzel Yaşamak Sanatı”, *a.g.d.*, sy: 194-6, 5 Şubat 1921, s.15.

¹⁸⁰ Süs, “Salon Âdâb-ı Muâşeretî”, sy: 23, 17 Kasım 1923, s.15.

etmemelidir. Bir kadının erkeğe takdîm edilme biçimi ise şu şekilde izah edilmiştir: “Taktîm etmek isteyen erkek, erkeğe: sizi falan hanıma takdim edeceğim. Ve kadına dönüp: size Nail Bey’i takdim etmeme müsâade ediniz. Daha hürmetkâr bir tavırla erkeğe dönüp: Şadiye Hanımefendi...”¹⁸¹ Kadın ile erkek arasında sosyal iletişim arttığı anlaşılmakta, dolayısıyla dergiler, iki tarafı birbirine tanıtmaya hususunda okuyucuyu bilgilendirme vazifesi görmektedirler.

3.5. KIYAFET

Kıyafet; kişinin ahlâk anlayışını, hayat tarzını, inancını, hijyen standardını göstermede önemli bir yere sahiptir. Bu bakımdan kıyafet mevzusu, Osmanlı *âdab-ı muâşeret* literatüründe yerini almıştır.¹⁸²

3.5.1. Moda

İlgili dönemde, kadın mecmualarında ele alınan konulardan birisi de kadınların modaya uyarak kıyafetlerini değiştirdikleri, farklı biçime çevirdikleri meselesi olmuş ve bu mevzû gazete ve dergilerde tartışılmıştır. Bu konudaki yazılardan birisi *Osmanlı Kadınlar Âlemi*’nin¹⁸³ ikinci sayısında şu şekilde yer almıştır: “Ya hanımlarımızın buklelerini çoğaltmakla, çarşaf eteklerinde çifte yırtmaç açmakla bir hatve-i temeddün atmaya yeltenen kısımları... işte kuş beyinli, yalnız dimağlarında terzi adresleri, kundura etiketleri bulunan beylerin bu küçüklüklerine peyrev olan hanımefendilerin hali kadın hayatı için pek iyi neticeler tevliid etmese gerek...”¹⁸⁴

Bu husustaki diğer bir yazı da *Kadınlık* dergisinin¹⁸⁵ onuncu sayısında ele alınmış, kıyafetteki değişim şu sözlerle eleştirilmiştir: “Düşünüyorum, her gün bir türlü ifrat ve tefrit içinde inceleşen, genişleşen ve darlaşan bu tarz-ı telbis ve tezyûnimiz

¹⁸¹ “Salon Âdâb-ı Muâşereti”, *a.g.d.*, sy: 23, 17 Kasım 1923, s.15.

¹⁸² Yaşar, *Geç Osmanlı’da Âdâb-ı Muâşeret*, s.81-82.

¹⁸³ 22 Mayıs ile 17 Temmuz 1914 tarihleri arasında haftalık olarak basılmış ve resimli bir yayındır. İlk üç sayısı ‘*Kadınlar Âlemi*’ olarak çıkmıştır. Haftalık olarak çıkan bu gazetenin imtiyaz sahibi Nâci, mesul müdürü Eşref Nesib, yazı heyeti müdürü M. Ekrem, baş yazarı ise Feriha Kâmran’dır. Duman, *a.g.e.*, c: 2, s.662.

¹⁸⁴ Hadika “Hanım Mektupları”, *Osmanlı Kadınlar Âlemi*, sy: 2, 11 Haziran 1914, s.7.

¹⁸⁵ Bu yayın, kendisini kadınlara özel olarak çıkan resimli bir gazete olarak tanıtmıştır. Ancak biçim ve içerik olarak bir dergi niteliğindedir. Derginin her bir nüshası on altı sayfadan ibaret olup toplam on iki sayı yayın hayatına devam edebilmiştir. İstanbul’da basılmış olan bu derginin sahibi Hacı Cemal, başyazarı ise Nigâr Hanım’dır. Ancak derginin altıncı sayısında yazı işleri müdürü olarak Nevvare Şükran ismi yer almıştır. Cennet Hilooğlu, *Kadınlık Dergisinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (1914)*, Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2016, s.308-310.

acaba daha nerelere kadar ilerleyecek ve bu tarîk-i telbiste çılgın bir isticâl ile takip ettiğimiz yol nereye vâsıl olacak? Bir zamanlar büyükannelerimizin feraceleri kırpıla kırpıla çarşafıya, yaşmakları peçeleşti ve bir çok muhafazakâr kadınların tufan-ı itirazatı karşısında kabul olunabildi. Fakat dünkü çarşafılardan da bugün kostüm tayyörler çıktı. Acaba bugünkü tayyörlerden de yarın neler çıkacak?”¹⁸⁶ Bu durumdan kurtulmanın çaresi ise süste aşırılıktan kaçınmak, giyim konusunda taklidi bırakarak sade giyinmek olarak açıklanmıştır.¹⁸⁷ Bu mecmualara göre, moda namına garip ve tuhaf kıyafetler giyilmekte ve bu durum kadınların zerâfetine engel olmakta, ayrıca bu çılgın kıyafetler millî âdâbı da ihlal etmektedir.¹⁸⁸ Bir başka yazıda ise modaya uyarak aşırıya kaçmak ve her ay değişik kıyafetler giyinmek bir tür delilik durumu olarak görülmüş, süsün yanlış kullanımının ise insanı maskaraya çevireceği belirtilmiştir.¹⁸⁹ Dergilerin belirttiğine göre, kadınlar renk renk, kat kat elbise almakta, ayakkabı yaptırmaktadırlar.¹⁹⁰ *Genç Kadın* dergisinde¹⁹¹ ise modada aşırıya gidenlerin iktisadi ve ahlâkî olarak çöktükleri, moda hevesi yüzünden zengin ve büyük ailelerin perişan oldukları söylenmiştir.¹⁹² Bu makaleler doğrultusunda, bu yıllarda hızla değişen bir moda furyasının olduğunu anlıyoruz.

Moda büyük bir sorun olarak görülmüş ve modadan kurtulmak için bu dergilerde birtakım yazılar yazılmıştır. Örneğin, *Kadınlar Dünyası* dergisinde, modadan kurtulmanın çaresi şu şekilde açıklanmıştır: “Artık gözümüzü açtık, aklımız başımıza geldi. Bugün yerli kumaşlarına rağbet ettiğimiz gibi yarın da kendimize mahsûs bir kıyafet-i milliye icâdına ittihâd-ı fikr ile çalışalım. Çünkü bizi asıl ızzar eden, birtakım süsler ve dantelalardır. Bizim icad edeceğimiz kıyafet pek zarif olmasa bile ihtiyacımızı başkalarından öğrenmeyip kendimiz temin etmiş olacağımızdan, makbûl olur.”¹⁹³ Yine *Kadınlar Dünyası*’nın yirmi altı numaralı yazısından öğrenildiğine göre, kıyafette yerli kumaşların kullanılması için millî bir dernek

¹⁸⁶ B. Advîye Sıdıkâ, “Musahabe-i Telbis ve Tezyin-i Nisvan”, *Kadınlık*, sy: 10, 23 Mayıs 1914, s.3.

¹⁸⁷ Semîha Nihal, “Moda Nedir?”, *Kadınlar Dünyası*, sy: 1, 17 Nisan 1913, s.3.

¹⁸⁸ Sıdıkâ, “Musahabe-i Telbis ve Tezyin-i Nisvan”, *a.g.d.*, sy: 10, 23 Mayıs 1914, s.3.

¹⁸⁹ Macid Şevket, “Kıyafet”, *Bilgi Yurdu Işığı*, sy: 11, 1 Mart 1918, s.166.

¹⁹⁰ *Türk Kadını*, “Sade Giyinen Kadınlar Cemiyeti”, sy: 3, 20 Haziran 1918, s.45.

¹⁹¹ 4 Ocak 1919 yılında çıkmış olan bu derginin müdiresi Fatma Fuad, idari sorumluları ise Karahisarlı Muallim Fuad Şükrü ve Süleyman Tevfik’tir. On beş günde bir çıkan bu derginin yayın hayatı toplam on sayı sürmüştür. Melike Edizer, *Genç Kadın Mecmuasının Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi (1-83)*, Gaziantep Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2020, s.27.

¹⁹² Fuad Şükrü, “Düşüncelerim”, *Genç Kadın*, sy: 6, 13 Mart 1919, s.83.

¹⁹³ Hikmet Hıfzı, “Bizde Modacılık”, *Kadınlar Dünyası*, sy: 25, 11 Mayıs 1913, s.4.

kurulmuştur. Yalnız bu derneğin yeterli olmayacağı, kıyafetin de millîleşmesi yani harici kıyafette “Frenk” modasının terkedilip millî bir moda yerleştirmek gerektiği söylenmiş, bunun için de bir moda derneğinin kurulması gerektiği vurgulanmıştır. Bu moda derneğinin üyeleri ise tarihçi, modistra, ressam ve yazarlardan oluşmalı; tarihçi ve modistralar yeni moda kıyafetleri belirlemeli; ressamlar bu kıyafetleri mecmualara yansıtmalı; yazarlar da bu moda hakkında halkı bilgilendirmelidir.¹⁹⁴

Mecmualarda geçen haricî kıyafetten kasıt ise dışarıda giyilen çarşaf ve peçedir. Ayrıca çoraplar, eldivenler, eşarplar, el çantaları ve ayakkabılar da haricî kıyafeti oluşturmaktadır.¹⁹⁵ Aynı derginin elli altı numaralı sayısında ise çarşafın kullanımının çok çeşitli olduğu olduğu söylenerek ve şeriatın köylerde başka, İstanbul’da başka olamayacağı belirtilerek kıyafetteki farklılıklar eleştirilmiştir. Örnek olarak Adalar ve köylerde “maşlah” ve “yeldirme” kullanılırken İstanbul’da çarşaf kullanıldığı belirtilmiş ve bu farklılıkları ortadan kaldırmak için kıyafetin ıslah edilmesi gerektiği vurgulanmış, ıslah şekli olarak da haricî kıyafetin millîleştirilmesi istenmiş yani kıyafetteki farklılıkların ortadan kaldırılarak aynı tarzda giyilmesi gerektiği önerilmiştir.¹⁹⁶ Aynı yayının elli altı numaralı makalesinde de *Osmanlı Müdafaa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti*’nin gayeleri arasında, kadının dış kıyafetinin ıslah edilmesinin hedeflendiği belirtilmiştir.¹⁹⁷

Yukarıdaki örneklerden anlaşıldığı üzere bu dönemde kimi kadınların süse ve modaya uyarak aşırıya kaçmaları aile bütçelerine zarar vermiştir. Dahası, moda namına giydikleri kıyafetlerde aşırıya kaçtıkları ve kıyafetlerini kendilerine yakıştıramadıkları düşünülerek kadın mecmualarında bu yazılar geniş yer bulmuş ve bu modanın önüne geçmek için çareler aranmıştır. Bu çarelerden birisi olarak hanımların *Sade Giyinen Kadınlar Cemiyeti* isminde bir dernek kurup sade giyinmek hakkında propaganda yapmaları, seçkin hanımların bu harekete ön ayak olarak bu görüşün bütün Türk kadınına ulaşması arzu edilmiştir.¹⁹⁸

¹⁹⁴ C. H., “Millî Moda”, *Kadınlar Dünyası*, sy: 26, 12 Mayıs 1913, s.4.

¹⁹⁵ P.S., “Tesettür-i Nisvân”, *Kadınlar Dünyası*, sy: 79, 4 Temmuz 1913, s.3.

¹⁹⁶ Aziz Haydar, “Çok Düşünmeli”, *Kadınlar Dünyası*, sy:56, 11 Haziran 1913, s.1-2.

¹⁹⁷ *Kadınlar Dünyası*, “Osmanlı Müdafaa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti”, sy: 56, 11 Haziran 1913, s.1. ; *Kadınlar Dünyası*, “Kuvvet ve Mevcudiyetimizle Müzaheret Edelim”, sy: 73, 28 Haziran 1913, s.1.

¹⁹⁸“Sade Giyinen Kadınlar Cemiyeti”, *a.g.d.*, sy: 3, 20 Haziran 1918, s.45.

Makaleler göz önüne alındığında dönemin kadın dergi ve gazetelerinin modanın önüne geçmek için çeşitli önlemler almaya çalıştıkları, bunun için millî bir kıyafet ikâme etmeye çalıştıkları anlaşılmaktadır. Millî bir moda istenmesinin sebeplerinden birisi de ülkenin, geçirdiği savaşlar nedeniyle içinde bulunduğu kıt kaynaklardır.

Yukarıdaki moda karşıtı makalelerin yanı sıra, dergilerin reklam sayfalarında kadın ürünlerinin tanıtıldığını da görüyoruz:

ایده آل قورسه لر
Corset Idéal
پاریس و آنتن آقاده میلرندن دیپلوما
برنجی صنف قورسه تیپر

مادام دللا سودا

بک اوغلتده جاده کبرده نایچو پولو خاننده ۲۰۱۳۰۱۲۰۲
نومرولی اپارتمانه
طرافت دستور حرکتدر .
پودوسوئودن * تریقودن ، لاسبقدن اک بکی
قورسه اختراعاتی
قورسه لرمک بیجی طرافتله توأم و صرافددر
حاضر و اصهارله قورسه لر
الاستیق قورسه و نیم قورسه لر
« لین نورمال » مشهور قورسه لر
« سوئیبن غورژ » و سائرله

اسکی مشتریلرمک ثبات و دوای ویکی مشتریلرمک
هرکون تراید ایدن عددی « دللا سودا » مارقه سنی
حامل بونان قورسه لرمک مکملیقنه اک قوی بردلهره .
هر زمان مشتریلرمی نمون ایتمکی دوشونن مادام
دللا سودا بکی برنفازه ده اکشاد ایتمددر که بولمک
مدخل اولکنک پانی باشنددر . و برای تصدیق
پالکتر دکانی برکزه زیادت کفایت ایده جکدر .

Fotoğraf 6: “İdeal Korseler”¹⁹⁹

¹⁹⁹ *Kadınlar Dünyası*, “İdeal Korseler”, sy: 150, 18 Temmuz 1914, arka kapak.

Fotoğraf 7: “Sonbahar Mevsimi Münasebetiyle Avrupa’dan Celb Edilen Son Moda Eşya.”²⁰⁰

Yukarıdaki örneklere baktığımızda, kadınlar gibi erkeklerin de modayı takip ettiklerini, modadan haberdar olma araçlarından birisinin de dergiler olduğunu söyleyebiliriz.

3.5.2. Tesettür

Bu dönemde kadın mecmualarında tartışılan konulardan birisi de tesettür meselesidir. Bu dergilerde tesettür konusu, çeşitli açılardan ele alınmıştır. Örneğin, *Musavver Kadın*’ın²⁰¹ iki numaralı makalesinden öğrenildiğine göre, kadınlar tesettür

²⁰⁰ İnci, “Sonbahar Mevsimi Münasebetiyle”, sy: 10, 1 Kasım 1919, s.18.

²⁰¹ Osmanlı hanımları için çıkan bu mecmua, Nisan 1911 yılında yayın hayatına başlamış ve 3 Temmuz 1911 tarihinde yayın hayatı son bulmuştur. Yayın kadrosu; Selahaddin Enis, Nizameddin Hasip, Cemal Asım, Mehmed Nureddin gibi isimlerden oluşmaktadır. Gazetenin başlıca konuları arasında, kadın, aile, anne-çocuk ilişkisi, aile ekonomisi gelmektedir. Akagündüz, *a.g.e.*, s.90.

ve kıyafetlerinde millî âdâba uymadıkları gerekçesiyle *Dâhiliye Nezâreti*'ne ihbar edilmişlerdir.²⁰²

Kadınlar Dünyası'nın altmış beşinci sayısındaki bir yazıda, şehirler arasındaki tesettür anlayışları açıklanarak tesettürün sabit olmadığı, tahsil, terbiye ve yöreye göre değiştiği vurgulanmış ve bu nedenle bu gazetede çarşafı birden bırakmanın doğru olmayacağı; çünkü memleketin daha o irfan seviyesini yakalayamadığı vurgulanmıştır. Tesettür farklılığında ise Trabzon ve Bursa şehirleri karşılaştırılmıştır. Buna göre, Trabzon'da kadınlar sokağa çıkarken “yorgan gibi” geniş çarşaf giyinmekte; eller, ayaklar ve yüz bu çarşafın içinde kalmaktadır. Ayrıca bir kadının çarşafından alışveriş yapması ayıp karşılanmaktadır. Bursa'da ise kadınlar erkeklerden fazla çekinmemekte, rahatça gezebilmekte ve yüzlerini açabilmektedirler.²⁰³ Bu örnekten anlaşıldığı üzere, kadın çarşafında yöresel birtakım farklılıklar söz konusudur.

Bilgi Yurdu Işığ, on birinci sayısında, kadınların yeteri kadar örtülü olması gerektiğini ve dekolte kıyafetlerin, dizlere kadar açık çarşafların zarif olmadığını söylemiş, açık saçık gezenlerin erkekler üzerinde nahoş bir etki bıraktığını belirtmiştir.²⁰⁴ *Genç Kadın Dergisi*'nde verilen bilgiye göre ise bir mektep gezisinde yaklaşık altı yüz hanım talebe içinde başı örtülü talebe sayısının sadece üç kişiden ibaret olduğu bildirilerek memlekette az sayılamayacak genç kesimin tesettürün aleyhinde olduğu, tesettürü ilerlemeye engel olarak gördüğü vurgulanmıştır.²⁰⁵ Verilen örneklere bakıldığında kadınların tesettürlerinde birtakım esneklikler yaptıkları anlaşılmaktadır.

Genç Kadın dergisi de tesettür konusuna değindiği yazısında, çarşafı çıkarmanın uçuruma yuvarlanmakla eş değer olduğunu, çarşafın fikren ve ilmen ilerlemiş bir kadın için gereksiz olabileceğini ancak memleketin daha o ileri seviyeye ulaşamadığını ileri sürmüştür.²⁰⁶ Çarşaf hususunda *İnci* dergisi ise şu ifadelerle yer vermiştir: “... ve mademki kadınlar umumî hayatta erkeklerin yanında mevki almağa

²⁰² *Musavver Kadın*, “Bu Haftanın Vukuatı”, sy: 2, 27 Nisan 1911, s.2.

²⁰³ Saniha, “Kıyafet-i Nisvânın Hayat-ı Faalâneye Tesiri”, *Kadınlar Dünyası*, sy: 65, 20 Haziran 1913, s.3.

²⁰⁴ Şevket, “Kıyafet”, *a.g.d.*, sy: 11, 1 Mart 1918, s.167.

²⁰⁵ Halide Nusret, “Ahlâk-Tesettür Meselesi”, *Genç Kadın*, sy: 8, 10 Nisan 1919, s.117.

²⁰⁶ Nusret, “Ahlâk- Tesettür Meselesi”, *a.g.d.*, sy: 8, 10 Nisan 1919, s.117.

cebredilmişlerdir, o halde bunlar gibi onlar da, fikren olduğu gibi kıyafet cihetiyle de asrileşmeğe mecbur bulunuyorlar demektir. Binaenaleyh, kadınlara eski kıyafetlerinizi muhafaza edeceksiniz denemez...”²⁰⁷

Kadınlar Dünyası'nın yirmi numaralı makalesinde ise çarşafa sade bir şekil verilerek ıslah edilmesi gerektiği belirtilmiş, bu hususta İngiliz kadınlarının örnek alınması gerektiği söylenmiştir: “Bugün İngiliz kadınlarını görüyoruz: gayet ciddi, yürümeye elverişli zarif eteklikler, rahatça teneffüs etmeye salah ceketlerle ne muntazam görünüyorlar.”²⁰⁸ Bu örneklerle bakıldığında kadın dergilerinde çarşafı çıkarma tartışmalarının yapıldığı anlaşılmaktadır. Bu hususta *Kadınlar Dünyası* temkinli davranmış ve çarşafa farklı şekil verme yönünde yazılar yazmış, *Genç Kadın*, henüz erken olduğunu belirtmiş, *İnci* ise çarşafı, medeniyet önünde bir engel olarak görmüştür.

Tesettürü içeren bir diğer faktör ise peçedir. *Kadınlar Dünyası*, peçe konusuna yetmiş numaralı sayısında değinmiştir. Bu yazıya göre peçe, dünya ile kadın arasında bir perde olarak görülmüş ve ileride bulunacakları sosyal yaşamda kadınlara bir engel teşkil edeceği paylaşılmıştır.²⁰⁹ Bu makaleye gelen bir eleştiri yazısına ise yetmiş altı numaralı makalede cevap verilmiştir. Makalede, tesettürün aleyhinde olunmadığı ve yazının peçe hakkında olduğu söylenmiş ve peçe ile tesettür arasında bir ilişki bulunmadığı belirtilmiştir. Ayrıca Boğaziçi civarında peçe kullanılmadığı, esnafa karşı da yüzün açıldığı vurgulandıktan sonra şeriatte yüzü örtmenin şart olmadığı söylenerek peçenin kullanımının lüzumsuz olduğu belirtilmiştir.²¹⁰ Aynı derginin yetmiş dokuz numaralı sayısında yer alan makalede peçe hakkında şu görüşler yer almıştır: “Peçe hakkında şunu dahi arz edeyim ki caddelerde ve ikinci caddelerde ve sokak içerilerinde yalnız ihtiyare hanımlar değil, orta yaşlı hanımlarımız bile ekseriyetle peçelerini baş üzerine alarak veyahut peçesiz olarak gezdikleri dahi görülüyor. Acaba bu cadde ve sokaklarda erkekler bulunmuyor mu? İşte bu hal dahi tamim edip âdet olmuş. Artık fikrimi tekrar açık yazayım; şer’î şerife muvafık ve âdat-ı ananatomuz tadil ve tahfif ile hal-i hazırda âdab-ı milliyemize münasip bir kıyafet-i

²⁰⁷ Zehra Hakkı, “Millî Moda”, *İnci*, sy: 1, 1 Şubat 1919, s.4.

²⁰⁸ Nebile Kamran, “Kıyafetimiz”, *Kadınlar Dünyası*, sy: 20, 23 Nisan 1923, s.3.

²⁰⁹ Mükerrerem Belkıs, “Kıyafet-i Hariciye-i Nisvân”, *Kadınlar Dünyası*, sy:70, 25 Haziran 1913, s.1-2.

²¹⁰ Semiha Peyami, “Mehpare Osman Hanıma”, *Kadınlar Dünyası*, sy: 76, 1 Temmuz 1913, s.4.

hariciye yapmaktığımızı tasvip ederim.”²¹¹ Ulaşabildiğimiz dergilerdeki malumat doğrultusunda, peçe konusunda genel bir tavır alındığını ve peçenin kaldırılmasına yönelik yazılar yazıldığını anlıyoruz.

3.6. EVLİLİK

Ele alınan döneme bakıldığında evlilik usulü, düğün merasimi, boşanma konuları kadın mecmualarında geniş yer bulmuş ve bu hususta birtakım değişiklikler yapılması yönünde yazılar yazılmıştır. Düğünler, bu dönemde basına yansıyan konulardan birisidir. Düğün masrafları bu dönem bir sorun olarak kadın dergilerinde yerini almıştır. Örneğin, 24 Kasım 1908 çıkışlı *Kadın* dergisinin yedi numaralı yazısında, düğünde yapılan gösterişlerin aile bütçesine zarar verdiği söylenmiştir. Bu gösterişler mantıksız bulunmuş ve Avrupa’da düğünlerin bir usule bağlı olduğu anlatılarak Osmanlı memleketinde de düğünlerde daha mutedil olunmasına yönelik bir çare bulmak için okurlardan yardım istenmiştir. Düğün merasimi masraf olarak görülmüş ve şu sözlerle dile getirilmiştir: “Âdât-ı kadîmeyi terk eden müstesna şehirlerde, büyük memleketlerimizde düğünler bir çok âlâyîşe medhâl oldur. Avrupa’nın ipekli kumaşları, pırlantaları, möbileleri, daha bir çok tezyînatı birbirine rekabet etmek şartıyla burada gösterilir.”²¹²

Kadınlık dergisinde düğün merasimi kadim âdetler olarak görülmüş, düğünde yapılan masraflar eleştirilmiştir.²¹³ Düğün masraflarından kurtulmanın çaresi olarak düğün merasiminin kaldırılması, sadece izdivaç akdinin yapılması fikri ileri sürülmüştür.²¹⁴ Verilen örneklere bakıldığında çelişkili ifadeler olduğu görülmektedir. Bir yandan düğünlerin Avrupa’daki gibi bir kurala göre olması istenirken diğer taraftan Avrupa ürünlerinin kullanımını eleştirilmektedir.

Kadın mecmualarında ele alınan konulardan birisi de çeyizdir.²¹⁵ Çeyiz konusuna kızların çok önem verdiği ve anne babalarını çeyiz alma konusunda

²¹¹ Bekiş Şevket, “Tesettür ve Peçe”, *Kadınlar Dünyası*, sy: 79, 4 Temmuz 1913, s.3-4.

²¹² *Kadın*, “Bizde Düğünler”, sy: 7, 7 Aralık 1908, s.6-7.

²¹³ Raife Halil, “Usul-ı İzdivaç”, *Kadınlık*, sy: 3, 2 Nisan 1914, s.4.

²¹⁴ Raife Halil, “İzdivaç ve Muâşeret Nasıl Olmalıdır”, *Kadınlık*, sy: 4, 9 Nisan 1914, s.4. ; Udviye Sıdkı, “Musahabe”, *Kadınlık*, sy: 6, 23 Nisan 1914, s.3-4., Raife Halil, “İzdivacda Âsâr-ı Tecdid”, *Kadınlık*, sy:11, 30 Mayıs 1914, s.4-5.

²¹⁵ Kadın mecmualarında çeyiz yerine zaman zaman *cihaz* sözcüğü de kullanılmaktadır. Bu iki kullanımın da doğru olduğu ve sözlükte aynı anlama geldiği yine bir kadın mecmuasında açıklanmıştır. Bkz. Sacide, “Kızlarımızın Cehizi Ne Olmalıdır?”, *Kadınlar Dünyası*, sy: 97, 22 Temmuz 1913, s.3.

zorladıkları, hatta bir kızın, çeyizini az bularak düğününe on gün kala intihar ettiği *Kadınlar Dünyası* 'nın yetmiş üç numaralı makalesine yansımıştır.²¹⁶ Kızlara verilecek çeyizin ise maddiyat yerine maneviyat olması gerektiği belirtilerek bunun için annelerin önce kendilerini düzeltmesi ve terbiye etmesi gerektiği, bu terbiyeyle neslin de yavaş yavaş iyileşeceği söylenmiştir.²¹⁷ Çeyize verilen önemin nedeni ise, okumayı teşvik etmesi dolayısıyla Meşrutiyet yönetimine bağlanmıştır. Buna göre, eskiden, kız babası ne kadar zengin olursa olsun büyük çeyiz verme mecburiyeti bulunmamaktaydı. Fakat değişen yönetimle birlikte kız mekteplerinin sayısı artmış, bu durum kızların okumasına, dolayısıyla eski esirane hayattan kurtularak anne babalarına karşı çıkmalarına, onlara söz söyleyebilmelerine, dolayısıyla çeyiz isteyebilmelerine bağlanmıştır.²¹⁸ Buradan hareketle, kadın dergileri hem düğün hem de çeyiz konusundaki masrafların önüne geçmek istemiştir. Bu duyarlılığın oluşumunda dönemin ekonomik şartlarının ve savaşların önemli rol oynadığını söyleyebiliriz.

Dönemin evlilik şekline bakıldığında ise Demet dergisinin²¹⁹ üçüncü sayısındaki örneğe göre, tanıdık kimselerin önermesiyle erkek annesi kız evine gidip kızı görmekte ve karar vermektedir.²²⁰ Aynı zamanda erkek ile kız birbirlerini ilk defa, evlendikten sonra görmektedirler: “Erkeğin annesi sokak sokak dilenci gibi geziyor. Kapı kapı dolaşüyor, bir kız beğeniyor. O kızı oğluna kendi beğenerek alıyor. Halbuki erkek kızı bilmez, kız erkeği bilmez. Bu usulü değil insanlara, hayvanlara tatbik etseniz yine maksad-ı izdivâc hâsıl olamaz. Görmemiş birisi gelse, kızla erkeğin ilk defa zifâf gecesinde birbirlerini gördüğünü söyleyiniz size güler.”²²¹ Bu usullerin yanında, bir genç kız dışarıda da damat adayıyla tanışabilmektedir: “Zavallı genç kız bu alemde gezerken bir gün yakalanıverir. Bazen âdi bir tebessümle başlayan iş,

²¹⁶ Mükerrerem Belkıs, “Cihaz Sebeb-i İntihar Oluyor”, *Kadınlar Dünyası*, sy: 73, 28 Haziran 1913, s.3

²¹⁷ Sacide, “Kızlarımızın Cehizi Ne Olmalıdır?”, *Kadınlar Dünyası*, sy: 100-5, 30 Ağustos 1913, s.4-6.

²¹⁸ Nimet Cemil, “İzdivacda Servet Aramak”, *Kadınlar Dünyası*, sy: 159, 16 Ocak 1915, s.3.

²¹⁹ Demet, 1908 yılında çıkmış, hanımlara mahsus ilmi ve siyasi haftalık, resimli bir mecmuadır. İstanbul'da basılmış ve 17 Eylül 1908 ile 29 Ekim 1908 tarihleri arasında yayın hayatına devam etmiştir. İmtiyaz sahibi Hakkı'dır. Duman, *a.g.e.*, c:1, s.248.

Demet, ilk sayısında kendisini gazete olarak nitelemiş ve yayın amaçlarının, kadınların zihni aydınlanmalarına hizmet etmek ve onlara ilmi ve edebî zaman geçirtmek olduğunu belirtmiştir. Bkz. *Demet*, “Kariat ve Kariyemimize”, sy:1, 30 Eylül 1908, s.16.

²²⁰ Selim Sırrı, “Hüsna Hanım”, *Demet*, sy: 3, 14 Ekim 1908, s.41-43.

²²¹ Mükerrerem Belkıs, “Bizde Usul-ı İzdivac”, *Kadınlar Dünyası*, sy: 100-3, 16 Ağustos 1913, s.3. ; Hayriye Fitnat, “Bizde İzdivac”, *Kadınlık*, sy: 5, 16 Nisan 1914, s.3-4., *Kadınlar Dünyası*, “Sâkim Âdâtı, Ananatı İslah Edelim”, sy: 163, 2 Mart 1918, s.10.

mektuplaşmak derecesini de geçer. Bazen zayıf terbiye onu aynı zamanda birkaç kişi ile de münâsebette bulundurur. Nihâyet izdivâc zamanına kadar kızın ahlâkı külliye tuhaflaştırmıştır. Hatta burasını sükût ile geçeyim, bu esbâb altında esâfil-i ahlâk derekesine indiği vâki, çok kere vâkidir.”²²²

Bu dönemde evlenme usullerinden birinin de gazetelere ilan verme şeklinde olduğu görülmektedir: “Avrupa’da ceraid, en büyük bir vâsıta-i izdivâc bulunurken, bizde iki satırlık izdivâc ilanlarının dercini gazeteler ahlâksızlık olarak telâkki etmektedir.”²²³ Örneğin, *Süs* dergisinin sekiz numaralı ilanına göre, hukuk mezunu, İngilizce, Fransızca, Rumca ve Türkçe bilen, yirmi yedi yaşında olan Kıbrıslı bir genç, ebeveyni vefat ettiği için yalnız kalmış ve ciddi bir aile kurmak istemiştir. Dergi, üç bin beş yüz lira nakit parası bulunan bu genç ile evlenmeyi düşünenleri müdüriyete davet etmiştir.²²⁴

Bu mecmualarda ayrıca görücülük şeklinin değişmesine dair çeşitli yöntemler de gösterilmiştir. *Kadınlar Dünyası*’na göre, evlenecek kız ve erkeğin aileleri görüşecek, bu görüşmeye kız ve erkek de dâhil olacak, hep beraber geziye çıkacaklar, pikniğe gidecekler ve bu sayede birbirlerini tanıma imkânı bulacaklardır. Eğer aralarında uyum olursa evlenecekler, uyum görülmezse münasebete son verilecektir. Bu durum şeriate aykırı değildir; çünkü genç kızın mesela bakkal veya tüccar ile konuşmasına şeriat izin vermektedir. Dolayısıyla bir kız, evlenmeden önce konuşabilmeli ve evlilik kararı, evlenecek kişilere bırakılmalıdır.²²⁵ Kadın mecmualarına göre, aile saadeti görücülük âdetinin kaldırılmasıyla sağlanacaktır: “Esasen sünnet-i seniyyeden olduğu üzere, tehhül edecek kimseler, sûret-i meşrûada ebeveynlerinin huzûrunda görüşerek bi’l-âhire muhâlif efkâr hâsıl olmamak ve bir ahenk-i imtizâc husûl bulmak için yekdiğeriyle anlaştıktan sonra tehhül ve bi’l-netîce yekdiğerine hürmet etmeleriyle olur ki, bu ictimâî inkılabı âdât-ı muâşeret-i milliyeye idhâl edilmelidir. Buna riâyet edildiği halde, saâdet-i aile teessüs edecek ve bundan cemiyet müstefid olacaktır.”²²⁶

²²² Safiye Biran, “Gençlik Çağında Kızlarımız”, *Kadınlar Dünyası*, sy: 83, 8 Temmuz 1913, s.3.

²²³ Zühdüzade Ahmed İhsan, “İzdivac”, *Genç Kadın*, sy: 3, 30 Ocak 1919, s.38.

²²⁴ *Süs*, “Evlenmek İsteyen Bir Genç”, sy: 8, 4 Ağustos 1923, s.15, ; *Süs*, “Bir Genç Evlenmek İstiyor”, sy: 10, 18 Ağustos 1923, s.13.

²²⁵ Mükerrerem Belkis, “Görücülüğün Yerine”, *Kadınlar Dünyası*, sy: 62, 17 Haziran 1913, s.3.

²²⁶ Fatma Mükerrerem, “İctimaî İnkılab Lazımdır”, *Kadınlar Dünyası*, sy: 100-11, 11 Ekim 1913, s. 13.

Kadınlık dergisi de görücülük hususunda kızla erkeğin birbirini görmesine yönelik yazılar yazmıştır: “Evvvela izdivâc edecek bir kimse, erkek veya kız, takrir-i izdivâcdan evvel yekdiğeriyle temasta bulunmalı, birbirinin etvar ve harekâtına, tabiatına, ahlâkına, velhasıl izdivâc hususunda evsâf-ı lâzıme yi hâiz olup olmadığına bizzat vukûf peyda etmeli. Şu kadar var ki, bu temas hafiyen değil zâhiren vukû bulmalı. Erkek kızın ve kız erkeğin evine gidebilmeli. Müntesibi olacakları ailelerle imtizâcın mümkün olup olamayacağını anlamalı ve ondan sonra esaslı bir saadet-i aile teşkiline vesile olacak izdivaca karar verilmeli.”²²⁷ Kadın dergileri, görücülük âdetinin değişmesine yönelik yazılar yazmışlar, bu görüşlerini desteklemek için dinî kaidelerden örnekler vermişlerdir.

30 Ocak 1919 tarihli *Genç Kadın* dergisinin üçüncü sayısında, evlenme oranları karşılaştırılmıştır. Buna göre, 1914 senesinde 9.425 kişi evlenmişken, 1917 senesinde bu rakam 5.750 kişiye düşmüştür. Dergi, evlilik oranındaki bu düşüşün nedenini ictimaî bir kaide olan görücülüğe bağlamıştır.²²⁸ Belirtilen tarih I. Dünya Savaşı’nın yaşandığı yıllar olduğu için bu düşüşte savaşın önemli payı bulunduğunu söyleyebiliriz. *Genç Kadın*’ın dokuzuncu sayısında ise evlilik oranındaki düşüşler için dün ve o gün ayrımı yapılmış, geçmişin şartıyla o günün şartları karşılaştırılmıştır. Değişen hayat koşuluyla beraber insanların da değiştiğine vurgu yapılmıştır. Görücülüğün, değişen hayat şartlarına rağmen aynı kaldığı ve evlenmenin intihar gibi görüldüğü söylenmiş, görücülük uygulamasının tam olarak uygulanamadığı belirtilmiştir: “Görücüyle evlenmeyi bugünün hayatı biraz garip buluyor ve esasen tatbikatında da pek yaya kalıyoruz. Sonra, parkta ve sokaktaki telâfiyelerden sonra verilen izdivâc kararları, şüphesiz bu da bir doğru değil.”²²⁹ Bu örneğe bakıldığında görücülük yanında, kızla erkeğin dışarıda tanışıp evlenmelerinin de istenmediği anlaşılmaktadır.

Aynı zamanda, nüfusun artması için evliliğin bir şekle sokulması istenmiş ve şu görüş ileri sürülmüştür: “Memlekette sermayedar epey şahıslar var. Bunların teşebbüsleri arasında bir de izdivâca ciddi bir surette tavassut eden müesseseler bulunsa

²²⁷ Raife Halil, “İzdivac ve Muâşeret Nasıl Olmalıdır?”, *Kadınlık*, sy: 4, 9 Nisan 1914, s.4. ; Raife Halil, “Hayat-ı Zevciyette Muâşeret”, *Kadınlık*, sy: 6, 23 Nisan 1914, s.4.

²²⁸ Zühdüzade Ahmed İhsan, “İzdivac”, *a.g.d.*, sy: 3, 30 Ocak 1919, s.36-37.

²²⁹ *Genç Kadın*, “Evlenmeye Dair”, sy: 9, 24 Nisan 1919, s.134-135.

ve bunun riyâsetini memlekette en çok itimâda mazhar olan büyük bir adamımız kabul etse. Sonra evlenecek kadınlar ve erkekler hakkında ahlâki ve seciyevi tetkikten sonra kadın ve erkeklerle ancak yıldızları kısmen olsun barışabilecekleri evlendirse.”²³⁰ Bu yazıya bakıldığında nüfus sorunu olduğu anlaşılmaktadır. Nüfusun artması için evliliğin artmasına yönelik çaba harcandığı görülmektedir.

Türk Kadını dergisi²³¹ de evlilik meselesine on beşinci sayısında dâhil olmuş ve bir müsabaka düzenlemek istediklerini belirterek hanımların eşlerinde ne gibi vasıflar aradıklarını yazmaları istenmiştir. Gelen cevaplar toplumun sosyal hayatını inceleyecek kişiler için bir belge niteliği taşıyacağından samimi cevap vermeleri bildirilmiştir.²³² Bu cevaplardan birisi şu şekilde kaleme alınmıştır: “Bedenen, fikren, ruhen ev görmüş bir aileden dünyaya gelmiş, istidâd-ı fitrisi nazar-ı itibara alınarak tâlim ve tadrîs ettirilmiş ve sonra da her husûsta ileride bulunan ecnebî memleketlerinden birinde ikmâl-i tahsil ve tevsî-i malûmat etmiş, âdâb-ı muâşerete hayli vukûf peydâ etmiş, ciddi bir meslek veya san’at sahibi...”²³³ *Süs* dergisi de üçüncü sayısında yayımlanan makalesiyle görücülük meselesine dâhil olmuş evlilik üzerine anket yapmak istediklerini yazmıştır. Yapılacak bu ankette, annelerden öğretmenlere, genç kızlardan hanımlara kadar herkesin fikrini yazması istenmiş gelen cevapların yayımlanacağı belirtilmiştir. Bu anketin konusu ise evlilik usulünde görücülük mü görüşücülük mü yöntemlerinden hangisinin seçileceği sorusudur.

Dergide, görüşücülük usulü şu şekilde açıklanmıştır: “Bazı Frenk terbiyesi almış ailelerimizde yapıldığı gibi görüşücülükle evlenme usulüne taraftar mısınız? Yani bir genç kız veya kadın, izdivacdan evvel müstakbel zevcini tanımalı mıdır? Mesela bir genç kızla bir genç erkek, izdivacdan evvel birbirlerinin mizacını, ahlâkını, âdetlerini, seviye-i fikriyesini anlamak için bir salonda tanışmaları lazım mıdır? Yahut böyle bir salon yoksa parklarda, bahçelerde, sayfiyelerde birbirlerine randevu vererek, o gün yalnız başına gezmeye çıkmaları, yalnız başına dolaşmaları muvafık mıdır? Aralarında kitap ve mektup teâtî etmeleri münâsip midir? Acaba bu görüşücülükle

²³⁰ a.g.d., “Evlenmeye Dair”, sy: 9, 24 Nisan 1919, s.135.

²³¹ Bu dergi, 28 Mayıs 1918 ile 8 Mayıs 1919 yılları arasında İstanbul’da çıkmış ve toplam yirmi bir sayı devam etmiştir. Esra Fahriye Poyraz, *II. Meşrutiyet Dönemi Kadın Dergiciliği ve Türk Kadını Dergisi*, T.C. İstanbul Kültür Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2010, s.28.

²³² *Türk Kadını*, “Faideli Bir Müsabaka”, sy: 15, 26 Aralık 1918, s.240.

²³³ *Türk Kadını*, “Müsabakamıza Gelen Cevaplar”, sy: 16, 9 Ocak 1919, s.256.

evlenmek usulüne taraftar mısınız?”²³⁴ Makaleden anlaşıldığına göre, 1923 yılında hâlen görücülükle evlenme usulü devam etmektedir. Bununla birlikte, Batı terbiyesi almış kimi ailelerde görücülük âdeti uygulanmamakta, bunun yerine tanışıp görüştüktan sonra evlenme usulü bulunmaktadır.

Süs dergisindeki bu anket, ilerleyen sayılarda da devam etmiş ve gelen cevaplar yayımlanmıştır. Anketi cevaplayanlar arasında ünlü isimler de bulunmaktadır. Örneğin Reşad Nuri, “Parklarda, mesirelerde, fazla تنها mahallerde olmamak ve ahbablığı ileri götürmemek şartıyla görüşücülüğe taraftarım” diye belirtirken yine aynı sayıda Falih Rıfkı’nın görüşü ise şu şekilde olmuştur: “Zannederim ki bu suâli sormak için la-akl on beş sene geciktiniz. Görücülük harem efsânelerine karıştı ve artık masal veya (vodvil?) meraklılarının tecessüsünü cezbedebilir.”²³⁵ Aynı derginin sekiz numaralı sayısında ise yapılan anketlerin sonucu değerlendirilmiştir. Bu sonuçlara göre yüz kişiyi bile bulmayan bu sayılı fikir oranının, genel görüşün bir yansıması olduğu kabul edilmiştir. Fikir belirtenler arasındaki kahir çoğunluğun görücülük usulünü beğenmedikleri söylenmiştir. Bunların arasındaki çoğunluk ise erkeğin, alacağı hanımı ailenin gözetimi altında birtakım şartlara bağlı olarak görmesi gerektiğini savunmuştur.²³⁶ Falih Rıfkı’nın belirttiğine göre görücülük âdetinin azaldığını anlıyoruz. Bununla birlikte anket sonuçlarına bakıldığında insanlar görücülük âdetinin kalkmasını istemektedirler.

Evlilikle ilgili basına yansıyan başka bir olgu ise evlilik yaşıdır. Evlilik yaşı bir sorun olarak görülmüş ve bu âdetin değişmesi için yazılar yazılmıştır. *Kadınlar Dünyası*’nın kırk numaralı yazısına göre, kızlar on üç ila on sekiz yaş arasında, erkekler ise on sekiz ila yirmi yaş aralığında evlendirilmektedir. Bu durum tıbbi ve fizyolojiye aykırı görülmüş ve mutlu olmak için evliliğin ahlâkî ve ictimâî bir kanuna bağlanması gerektiği belirtilmiştir.²³⁷

Evlilikle ilgili gündeme gelen sorunlardan birisi de boşanma hakkıdır. Bu hususta *Kadınlar Dünyası*’nın 1914 tarihli yüz kırk üç numaralı yazısından öğrenildiğine göre, kadınların talâk hakkı bulunmamaktadır. Kadınlara da boşanma

²³⁴ *Süs*, “Görücülük mü? Süs’ün İmtizacı Görüşücülük mü?”, sy: 3, 30 Haziran 1923, s.15.

²³⁵ *Süs*, “Görücülük mü? Süs’ün İmtizacı Görüşücülük mü?”, sy: 4, 7 Temmuz 1923, s.15.

²³⁶ Celal Sahir, “Bazı Düşünceler”, *Süs*, sy: 8, 4 Ağustos 1923, s.3.

²³⁷ Aliye Cevad, “Aile-2”, *Kadınlar Dünyası*, sy: 40, 26 Mayıs 1913, s.3.

hakkının verilmesiyle ilgili düşünceler, derginin belirttiğine göre, bir iki sene öncesinden tartışılmaya başlanmıştır.²³⁸ Aynı yayının 1921 baskısında ise bir erkeğin nasıl evlilik hayatından hoşnut olmadığı zaman karısını boşama hakkı bulunuyorsa bir kadının da daha iyi bir evlilik yapmak üzere kocasından boşanma hakkının olması gerektiği belirtilmiştir.²³⁹

Derginin üzerinde durduğu bir diğer mevzû ise boşanma oranları olmuştur. Boşanma örneklerinde İstanbul ve Bartın şehirleri karşılaştırılmıştır. Buna göre, İstanbul'da boşanmalar yüzde yetmiş bulurken Bartın ve civarında bu oran yüzde üç, köylerde ise binde beş civarındadır. Boşanma oranlarındaki bu azlığın nedeni evlenme şekline bağlanmıştır. Belirtildiğine göre, Bartın'da evlilik kararı kızla erkek arasında verildikten sonra ailelere bildirilmektedir. Ayrıca köyde herkes bir arada büyümekte ve birbirlerinin her hâline vâkıf olabilmektedirler.²⁴⁰ Örnekte, coğrafya ve gelenek-görenek farklılıklarına vurgu yapılmış ve bu durumun boşanmalar üzerinde etkili olduğu belirtilmiştir. Buradan hareketle, Osmanlı toplumunun âdâb-ı muâşeretinin farklı bölgelere göre çeşitlilik gösterdiğini söyleyebiliriz.

3.7. AİLE HAYATI

Kadın mecmualarında eleştirilen konulardan birisi de aile hayatıdır. Aile hayatındaki eksiklik *Mahâsin*'in²⁴¹ iki numaralı sayısında şu sözlerle dile getirilmiştir: “Türklerin en büyük nekâisinden, tali’sizliklerinden biri, belki de birincisi hakiki, mûnis, müessir bir aile hayatından mahrumiyetleridir. Bu mahrumiyettir ki esasen kabiliyet-i ictimâiyemizi ihlâlâle uğrattıyor, uğrattıyor da nihayet cemiyetimizin ekseriya şu bildiğimiz hüsrana bâdi oluyor.”²⁴² Aynı dergide bu eksikliğin nasıl giderileceği de belirtilmiş ve buna göre, bu noksanın giderilmesinde en büyük görevin kadına düştüğü söylenmiştir. Dergi, aile hayatının noksanlarını saymanın “izzetinefs”i kıracağını, bu nedenle İngilizler'deki aile hayatını açıklayacağını belirtmiştir. Derginin belirttiğine göre, bir İngiliz hanımı, evinin düzenine son derece dikkat ederek

²³⁸ Kadınlar Dünyası, “Kadın ve Hakk-ı Talâk”, sy: 143, 29 Mayıs 1914, s.2.

²³⁹ Nîmet Cemil, “Kadın Kuvveti”, *Kadınlar Dünyası*, sy: 194-10, 6 Mart 1921, s.5.

²⁴⁰ Mesudet Bedirhan, “Talâk”, *Kadınlar Dünyası*, sy: 148, 3 Temmuz 1914, s.5.

²⁴¹ *Mahâsin*, Eylül 1908 ile Kasım 1909 yılları arasında çıkmış, aylık, resimli bir gazetedir. İstanbul'da basılan bu gazete toplam on iki sayı basılmıştır. Âsaf Muammer gazetesinin imtiyaz sahibi, Mehmed Rauf ise müdürü ve baş muharriridir. Duman, *a.g.e.*, c: 1, s.512.

²⁴² Ali Kemal, “Aile Hayatı”, *Mahâsin*, sy: 2, Ekim 1908, s.105. ; “Aile Hayatı Teâvün-i Umûmi”, *Kadınlar Dünyası*, sy: 45, 31 Mayıs 1913, s.1.

kocasını eve bağlamaya çalışır. İşten eve dönen kocası, sofrada, salonda, masaların üzerinde renk renk çiçekler bulur. Yaz - kış bütün aile sabah saat sekizde yataktan kalkarlar; bu ailelerde yatakta kalma âdeti yoktur. Evin hanımı aile üyelerine çayları, kahveleri bizzat dağıtır. Evin hanımı, kocasının sevdiği yemekleri bilir ve ona göre yemek hazırlar. Bu İngiliz ailesinde akşam yemeğinden sonra tiyatro veya ziyarete gidilmeyecekse salonda toplanılır, eğlence ve mûsikî ile vakit geçirilir. Aile hayatındaki bu düzen nedeniyle bir İngiliz başka eğlence bilmez ve mutluluğu evinde arar.²⁴³

Aile yapısı ise şu şekilde kurulmaktadır: “Yeni tehhül etmiş iki gencin tesis edecekleri aile için her şeye ihtiyaçları olması bir emr-i tabii ise de bizde ayrı ev açan, başlı başına familya tesis edenler pek ender olduğu için pek büyük külfete hatta hiç lüzum görülmez. Çünkü biz kızlarımızı ya içeriye alırız ya dışarıya kayınvalide yanına veririz ki her iki suretle kızlarımız boş bir eve hanım olmuyorlar.”²⁴⁴ Örnekten anlaşıldığı üzere, geniş aile şeklinde bir uygulama bulunmakta, evlenen kişiler ayrı ev açmamaktadır.

Dergilerde aile hayatı toplumun özü olarak görülmüştür: “Ev içinde sıhhat, nezâfet, şetâret, ahlâkiyet ve intizâm-ı mutlakâ, kadının himmetiyle temin veya gafletle izaâ olunur. Aile ocağı cemiyetin esası, beşeriyetin küçük bir timsâli, minyatürüdür.”²⁴⁵

Dergilere bakıldığında aile hayatının sorunlu bir yapıda yansıtıldığı görülmektedir. Örneğin, *Kadınlar Dünyası*’nın doksan yedinci sayısına göre, koca dayağı mevcuttur. Koca dayağının hem Anadolu’nun birçok yerinde hem de İstanbul’un birçok evinde uygulandığı belirtilmiştir. Belirtildiğine göre, kadın bu duruma ses çıkaramamakta, eğer ses çıkarıp itiraz edecek olursa kocasının “boş ol” sözüyle kendisini boşayıp dışarı atmasından korkmaktadır.²⁴⁶

Yine aynı numaralı yazıda, Doğu Anadolu’daki aile hayatı da betimlenmiştir. Makale yazarı, 1912 senesinde o civarlarda bulunmuş ve gözlemlerini aktardığını söylemiştir. Bu gözlemlere göre, evlilikten sonra kız evlat uzak köylere gelin verilir,

²⁴³ Kemal, “Aile Hayatı”, *a.g.d.*, sy: 2, Ekim 1908, s.105-107.

²⁴⁴ Aziz Haydar, “Cihaz”, *Kadınlar Dünyası*, sy: 63, 18 Haziran 1913, s.2.

²⁴⁵ Macid Şevket, “Kadınlar Beşeriyetin En Büyük Mürebberidir”, *Bilgi Yurdu Işığı*, sy: 3, 15 Haziran 1917, s.36.

²⁴⁶ Sacide, “Kızlarımızın Cehizi Ne Olmalıdır?”, *Kadınlar Dünyası*, sy: 97, 22 Temmuz 1913, s.3.

bu nedenle senelerce kızıyla görüşemeyen aileler bulunur. Erkekler ve erkek çocukları ayrı yerde, kadınlar ve kızlar ayrı yerde yemek yerler. Gelin olan kız, evliliğinden sonra üç dört sene kayınbabası ve kayınbiraderiyle konuşamaz, sorulan sorulara işaret diliyle cevap verir. Büyüklerin yanında çocuk sevmek ve kocasının ismini söylemek ayıp karşılanır. Bir kadına, kocasının ismi sorulduğunda “İşte o, bizimki, çocuğun babası” şeklinde yanıt vermektedir.²⁴⁷ Bu örnekten, aile hayatında birtakım coğrafi farklılıkların yaşandığı anlaşılmaktadır.

Bir başka yazıda ise kadının bazı haklarının kocasının elinde olduğu vurgulanmıştır: Örneğin, erkek, evine sadece uyumak için gitmekte, kalan zamanlarını eğlenerek ve gezerek geçirmekte iken kadın kocasından izin almadan komşuya bile gidememektedir.²⁴⁸ Dönemin aile hayatına dair kadın dergilerinde şiirlerin de yazıldığı görülmektedir:

“Bir Hikaye

Altı ay vardı, gelin olmuş idi
Pembe siması onun solmuş idi
Zevci namuslu fakat cahil idi
Evde dirliksize pek mâil idi
Daima hırpalamaktı emeli
Ah... Bedbaht kadını, gonca gülü!
Kadının ağzını açmazdı bıçak
Her gece evde hükümrandı nifak
Gizli ağlardı o, hiç dökmezdi yaş
Etmedi kimseye esrarını fâş...
Bir sabah, annesine gitmek için
İstedi Hüsniye zevcinden izin
Zevci hiddetle bakıp eyledi naz
Dedi: Yoook... Gitmeyeceksin, olmaz!
Bir kadın bence duvağıyla girer eve...
Tabutla çıkıp kabre gider
Sana meydan-ı tenezzüh bu salon,

²⁴⁷ Sacide, “Kızlarımızın Cehizi Ne Olmalıdır?”, *a.g.d.*, sy: 97, 22 Temmuz 1913, s.3.

²⁴⁸ Aziz Haydar, “Ailede Kadınların Mevkii”, *Kadınlar Dünyası*, sy: 121, 20 Aralık 1913, s.4.

Matbahın taşları üstünde sürün

Bir daha isteme zinhar sokak

Size gezmek mi? Hayır! Yook, yasak...!”²⁴⁹

Bir başka makalede ise erkeklerin çok içki içtikleri söylenmiş ve bu alışkanlıklarının altında, eşlerinin davranışlarının rol aldığı vurgulanmıştır. Bu yazıya göre, kadınlar çok gezmekte ve kocalarını masrafa sokmaktadırlar. Kadınlar, gittikleri ev ziyaretinde veya kendilerine gelen komşunun çocuğunun kıyafetlerini görüp özenmekte ve aynısını kocalarına aldurmaktadırlar. Komşudan özenip Kâğıthane, Adalar gibi gezinti yerlerine gitmekte ve oralarda gördükleri “süslü kadınlar”ın kıyafetlerinden almakta ve bu durum, kadının kocasını zor duruma düşürüp içki içmesine neden olmaktadır. Ayrıca makaleden anlaşıldığına göre, erkekler içkihanelerin yanısıra kahve ve kıraathanelerde de zaman geçirmektedirler.²⁵⁰

Kadınlar Dünyası, yüz elli sekizinci sayısında aile hayatını şu şekilde betimlemiştir: “Ailenin her ferdinin kendisine mahsûs tarz-ı hayatı, vakit geçirmesi vardır. Yalnız sofrada birleşirler. Erkek her akşam ispiro masasını, güya ailesinden ayrılıyormuş gibi, istemeye istemeye terk ederek evine gelir. Fakat ne geli! Ağzı burun bir tarafta, câlib-i istikrâh o evzâ ve etvâr ile kapıdan içeriye girer. Yemekler birkaç kere soğumuştur. Çocuklar gelişigüzel yemek yiyerek uyumuştur. Kadın ki: o, ailenin reîsesidir. Her akşam elleri şakaklarında, tali’sizliğine için için ağlayarak revnâk-ı hayatı sönmüştür... Bu ispiro²⁵¹ akşamcılığı Tanrı’nın her günü temâdi edip gider.”²⁵²

Yukarıdaki örneklere bakıldığında birtakım çelişkiler olduğu görülmektedir. Bazı örneklerde koca dayacağından bahsedilmiş ve kadının evlilik hayatında hiçbir hakkı bulunmadığı, izinsiz komşuya bile gidemediği söylenmişken diğer örneklerde de eşlerin çok içki içmesinin, mutsuz olmasının nedeni karısının israfına ve gezmesine bağlanmıştır.

²⁴⁹ Nevvare Şükran, “Bir Hikaye”, *Kadınlar Dünyası*, sy: 17, 3 Mayıs 1913, s.2.

²⁵⁰ Atiye Şükran, “Acaba Erkekler Ne İçin İçki İçiyorlar?”, *Kadınlar Dünyası*, sy: 47, 2 Haziran 1913, s.2.

²⁵¹ *Genç Kadın*’ın üçüncü sayısındaki yazısından, ispirotodan kastedilenin alkol olduğu anlaşılmaktadır. Doktor Ahmed Remzi, “İçki İbtilas”, *Genç Kadın*, sy: 3, 30 Ocak 1919, s.45-46.

²⁵² Fatma Zerrin, “Aile Edebiyatı”, *Kadınlar Dünyası*, sy: 158, 9 Ocak 1915, s.4.

Türk Kadını dergisinin beşinci sayısında, bir erkeğin ağzından karısının ev hayatı şu sözlerle dile getirilmiştir: “Balayının tatlı geceleri, günleri geçtikten sonra hanımın çapaçulluğu meydana çıktı. Sabahleyin benden sonra yataktan kalkar, akşam eve avdet ettiğim zaman henüz evin içi toplanmamıştır. Hanım, komşudan veya Pangaltı Sineması’ndan henüz avdet buyurmuştur. Yemek: bacı ne yaptı ise afiyet olsun. Akşam bir iki âfâki sözden sonra yeni çarşafliklar, yeni botlar, yeni bluzlar mübâyasına ait müzakerât başlar. Bizim cepte kaç kuruş var, maaş ayda kaç yüz, varidât ne? Bundan hanımın haberi yok.”²⁵³

Bu makaleye yine aynı derginin altıncı sayısında cevap verilmiştir. Şükûfe Nihal tarafından yazılan bu makaleye göre, basında bir Türk-Alman kadını kıyaslaması yapılmakta ve bu kıyaslamaların hepsinde Türk kadınının noksanları yazılmaktadır. Şükûfe Nihal, bu kıyaslamanın yanlış olduğunu çünkü iki medeniyet arasında gelişmişlik yönünden bazı farklar olduğunu belirtmiş ve böyle bir kıyasın haksızlık olacağını vurgulamıştır. Şükûfe Nihal, bazı gazetelerde Türk kadınının, yüzü boyalı, bütün zamanını tuvalet seçimiyle geçiren, evi dağınık, mutfak işlerini aşçıya bırakmış, her gün sinemada, terzide vakit geçirdiği yönünde yazılar kaleme alındığını belirtmiştir. Bu yazılarda yer alan kadınların bütün Türk kadınlığını temsil edemeyeceğini söyleyerek ev hanımlığını ve zevceliği başarıyla ifâ eden hanımlar olduğunu ve bu hanımları tanıdığını belirterek örnekler vermiştir. Bu örneklerden birisi, şehrin asil ailelerinden, iyi eğitim almış, piyanist bir genç kızdır. Nihal, bu genç kızı evlendikten sonra ziyaret ettiğini, evinin son derece temiz olduğunu, kıyafetinin sade olduğunu ve mutfak işleriyle ilgilendiğini açıklamıştır. Nihal, verdiği bir diğer örnekte ise bekârlığında eğlenen, serbest bir hayat yaşayan bir arkadaşının, evlendikten sonra iki çocuğu için süt anne kabul etmediğini ve çocuklarını kendisinin büyüttüğünü söylemiştir.²⁵⁴ Yukarıdaki makaleye ve Şükûfe Nihal’in cevap yazısına bakıldığında dönem dergilerinin, bütün bir toplumu genelleyecek şekilde aile hayatını betimledikleri görülmektedir.

Dönem içerisinde üzerinde durulan meselelerden birisi de hitap olmuştur. Bu hitaplar, “hanım” ve “bizim çocuklar” sözcükleridir. Kullanılan bu hitaplar eleştirilmiş ve kadını aşağıladığı savunulmuştur. *Kadınlar Dünyası*’nın kırk yedi numaralı

²⁵³ Edhem Nejad, “Evsiz Barksız Hanımlar”, *Türk Kadını*, sy: 5, 18 Temmuz 1918, s.70.

²⁵⁴ Şükûfe Nihal, “Evli Barklı Hanımlar”, *Türk Kadını*, sy: 6, 1 Ağustos 1918, s.83-85.

makalesinin bildirdiğine göre, hanımlar kocalarına “efendi” şeklinde hitap etmektedir. Bu hitap biçimi makale yazarı tarafından eleştirilmiş ve bir esirin üst konumdaki kişiye karşı kullandığı söylenerek nezaket ve samimiyetten uzak bulunmuştur.²⁵⁵ Bu makaleye, elli dördüncü sayıda bir okur tarafından cevap verilmiş ve bir kadının kocasına “efendi” şeklindeki hitabıyla esir oluyorsa erkeklerin de eşlerine “hanım” hitabıyla aynı şekilde esir olacakları belirtilmiştir.²⁵⁶ *Kadınlar Dünyası*’nın yüz elli dokuz numaralı yazısına göre de on beş yirmi yaşındaki çocuklar annelerine “sen karışma, senin aklın ermez” demekte, bazı erkekler ise kız kardeşine ve karısına çocuk muamelesi yapmakta ve “bizim çocuklar” şeklinde hitap etmektedirler.²⁵⁷ Dergilere göre, kullanılan hitaplar kadının ailedeki statüsünü göstermektedir. Dolayısıyla dergiler, bu hitapların kalkmasına yönelik yazılar kaleme almışlardır.

3.8. SOSYAL HAYAT

1908 ile 1923 yılları arasındaki bu dönemde, kadın mecmualarının ifadesiyle, kadınlar sosyal hayatta daha fazla görünürlüğe sahip olmuşlardır.²⁵⁸ Önceden ancak yaşlı bir kadınla sokağa çıkabilen kadınlar artık yalnız olarak gezinti yerlerinde dolaşabilmektedirler.²⁵⁹ *Türk Kadını*, on yedinci sayısında, kadınların beş-on yıldan beri hayata sosyal faaliyetlere katıldıklarını, ancak bu katılımın sınırlı olduğunu ifade etmiştir. Bu sosyal faaliyetten kastın iş hayatı olduğu anlaşılmaktadır. Bu durum, dergide şu sözlerle açıklanmıştır: “Şimdiye kadar yalnız, kadının hayata girmesinden bahsedildi. Fakat bu hayatın ne olduğu gösterilmedi! Çok kere zannedildi ki hayata girmek, evden çıkmak demektir. Hayata girmek, ictimâîleşmek, ictimâî bir vazife ile vazifelenmek demektir. Bize ictimâî adam sıfatını veren, ictimâî bir vazifedir. İşsiz adam yalnız adamdır. Yalnızlık sıfatıyla ictimâî bir mahlûk tarif edilemez. Şu halde kadın, hayatta ilim, fen, san’at, muallimelik, doktorluk, hastabakıcılık... gibi meslekî bir vazifeye girmedikçe ictimâîleşmiş değildir.”²⁶⁰

Başka bir makalede belirtildiğine göre, kadınların bazı meslek alanlarında çalışması halk arasında tuhaf karşılanmıştır; çünkü kadınlar batıdaki hemcinsleri

²⁵⁵ Nesrin Salih, “Türk Kızları”, *Kadınlar Dünyası*, sy: 47, 2 Haziran 1913, s.2-3.

²⁵⁶ Pakize Sadri, “Nesrin Salih Hanımefendiye”, *Kadınlar Dünyası*, sy: 54, 9 Haziran 1913, s.3.

²⁵⁷ Nimet Cemil, “İzdıvaçta Servet Aramak”, *Kadınlar Dünyası*, sy: 159, 16 Ocak 1915, s.3.

²⁵⁸ İbrahim Alaidin, “Kadın ve Terbiyecilik”, *Türk Kadını*, sy: 17, 30 Ocak 1919, s.259.

²⁵⁹ Edhem Nejad, “Kadın ve Erkek Eğlencede de Birlikte”, *Türk Kadını*, sy: 9, 12 Eylül 1918, s.132.

²⁶⁰ İsmail Hakkı, “Kadın ve İctimâî Muhitler”, *Türk Kadını*, sy: 9, 12 Eylül 1918, s.133.

tarafından bile yapılmayan işler yapmaya başlamışlardır. Bunlar arasında kâtibelik, memurelik, tacirelik, hatta duvarcılık ve temizlik işçiliği gelmektedir. Bu meslekler eleştirilmiş ve kadınların ruhî ve fizikî özelliklerine uygun meslek seçmeleri istenmiştir. Seçilecek meslekler arasında terbiye ile uğraşan muallimelik mesleği de olmalıdır.²⁶¹ Makaleden öğrenildiğine göre, muallimelik yani öğretmenlik mesleği, kadınlar açısından dönemin gözde mesleği olarak görülmektedir.

Dönemin toplumsal uygulamalarına bakıldığında ise birtakım yasaklar olduğu anlaşılmaktadır. Bunlardan birisi ulaşımdaki yasaklardır. Bu hususta yolculuk âdâbına bakıldığında kadınların erkeklerden ayrıldığı ve toplu taşımada kendileri için ayrılan yere oturdukları anlaşılmaktadır. Bu durum *Kadınlar Dünyası*’nın yüz doksan dört-beş numaralı sayısında öykü şeklinde işlenmiştir. Buna göre; alışverişten dönen Şayeste Hanım ve kızı vapura binmişler ve bir bölme ile erkekleri ve kadınları ayıran vapurun hanımlara ayrılan tarafına geçmişler. Bu kısımda adım atacak yer olmadığı için Şayeste Hanım erkeklerin olduğu tarafa geçmiş ve ilk sıradaki bir adamın yanına oturmak için izin istemiş. Bu teklife ilk defa maruz kalan adam önce çok şaşırılmış fakat sonra bunun âdâb-ı diniyeye aykırı olduğunu söylemiş. Bu sırada başka bir adam ayağa kalkarak Şayeste Hanım’a yer vermiş.²⁶²

Bir başka yazıda ise tramvaylardaki perde uygulaması gündeme gelmiştir. Öykü şeklinde anlatılan bu yazıda, tramvaya binen Nubar Hanım oturacak yer olmadığı için ayakta kalmıştır. Koltukta oturan genç bir kadın bu durumu görmüş ve Nubar Hanım’a yer vermiş ve bu esnada kadınlarla erkekleri ayıran perdenin arasından erkekler tarafında boş yer olduğunu fark etmiştir. Hem perdeyi biraz daha geri çekmedikleri için hem de erkekler tarafında oturmalarına izin verilmediği için sinirlenince Nubar Hanım ile aralarında şöyle bir konuşma geçmiştir:

- “Bu yeni fikirleri elindeki o resimli gazeteden mi öğrendin? Daha neler işiteceğiz bakalım. Genç kadın:

- Bunda şaşılacak ne var büyük hanım? Gazete yazsın yazmasın, insan düşününce böyle buluyor. Bakınız iki madam nasıl rahat rahat oturuyorlar diye cevap verdi. Nubar Hanım:

- İlahi kızım, onlar kokona. Genç kadın:

²⁶¹ İbrahim Alaidin, “Kadın ve Terbiyecilik”, *Türk Kadını*, sy: 17, 30 Ocak 1919, s.259.

²⁶² Dürbin, “Vapurda”, *Kadınlar Dünyası*, sy: 194-5, 29 Ocak 1921, s.11.

- Kadındırlar ya. Onlara herkes hürmet göstereceğin de biz böyle kümeşe tıklımış gibi ezilelim.”²⁶³

Makaleden anlaşıldığına göre, gayrimüslim hanımlar, Müslüman hanımlara uygulanan bu yasağın dışında tutulmaktadırlar.

Yine öykü şeklinde verilen bir başka yazıda, dışarıda hanımlarla erkeklerin bir arada yemek yemedikleri anlaşılmaktadır. Bu öyküye göre, Münevver Hanım sabah erkenden sokağa çıkmış ve çok yorulmuş. Önce dinlenmek için bir kahve önündeki boş bir sıraya oturmuş fakat kahveci orasının erkek kahvesi olduğunu, bu nedenle oturamayacağını söyleyerek Münevver Hanım’ı kaldırmış. Münevver Hanım hem yorgun hem aç olduğu için lokanta aramaya başlamış, onların da çoğu erkeklere mahsus olduğu için kabul etmemiş. Kadınlara mahsus yeri olan lokanta arayan Münevver Hanım sonunda bir lokanta bulmuş, içeri girmiş. Kadınlar için olan bu yer oldukça dar, karanlık ve bulaşık yıkanan bir yer olduğu için oturmak istememiş. Lokanta sahibine, dışarıda oturarak yemek yemek istediğini söyleyince Müslüman kadınların erkeklerin arasında oturamayacağı cevabını almış. Bunun üzerine dışarıda oturup rahatça yemek yiyen madamları örnek göstererek onların yanında oturabileceğini söylemiş. Yaşlı bir hanım, Allah’ın emrini bilmediği gerekçesiyle Münevver Hanım’ı azarlamış. O da Allah’ın emrinin pis bir yerde yemek yemek olmadığını ifade etmiş. Diğer kadın Allah’ın emrinin erkekler içinde oturmak olmadığını söylemiş ve kabahatin onda olmadığını, onu ve onun gibileri bu hâle getirenlerde olduğunu anlatmış. Münevver Hanım daha fazla tartışmak istemeyince lokantadan ayrılmış.²⁶⁴

Bir diğer makale ise tiyatrodaki uygulamanın öykü şeklinde verilmesi olmuştur. Bu öyküye göre, Bedia, komşulardan duyduğu bir tiyatro oyununa gitmek ister; eşi Rüstem ve eşinin dayısı Sami Efendi’yle birlikte tiyatroya giderler. Bilet alınır fakat biletçi, hanımın içeri girmesine izin vermez. Biletçiyle Rüstem arasında şu konuşma geçer:

- “Fakat afedersiniz, hanımefendi giremezler. Rüstem:
- Refikam efendim, bey de dayım. Memur:

²⁶³ Dürbin, “Tramvayda”, *Kadınlar Dünyası*, sy: 194-2, 8 Ocak 1921, s.10-11.

²⁶⁴ Dürbin, “Yemek de mi Memnu”, *Kadınlar Dünyası*, sy: 194-4, 22 Ocak 1921, s.11.

- Malum efendim, fakat İslam hanımları erkeklerle beraber giremezler, emir var. Rüstem:

- Böyle bir emir... Zannetmem. Kadıköyünde giriliyor da burada neden memnu? Memur:

- Burada âdet değil, ilk defa siz teşebbüs ediyorsunuz. Rüstem:

- İyi ya, herkes bizden görsün, müsaade edin de. Memur:

- Hayır efendim, edemem, ekmeğimden olurum. İslâm hanımları erkeklerle bir arada olamaz.”²⁶⁵ Bu öyküde Bedia ile eşi tiyatrodan elleri boş bir halde çıkmışlar, bu esnada şapkalı bir madam ile eşi kol kola tiyatro salonuna girmişlerdir. Öyküde bu ikili uygulamaya tepki gösterilmiştir.

Yukarıdaki örneklerde görüldüğü üzere, kadınlar birtakım yasaklarla karşı karşıya bulunmaktadır. Bununla birlikte, bu yasakların öykü şeklinde okuyucuya verilmesi ve öyküdeki tutumlara bakıldığında ise, bu mecmuaların, yasaklara karşı gelme fikrini kadınlara benimsetmeye çalıştıkları anlaşılmaktadır.

Süs dergisinin yirmi dokuzuncu sayısında yer alan bir yazıya göre, tramvaylardaki perde uygulamasının kalktığı anlaşılmaktadır. Öykü şeklinde işlenen bu yazıda, perdenin kalkmasından memnun olanlar gibi kalkmasını istemeyenler de bulunmaktadır. Öyküde belirtilen “eski zaman hanımefendisi”, perdenin kalkmasını istememektedir. Bu hanım, perde uygulamasının Müslüman hanımlarına bir ayrıcalık verdiğini düşünmektedir. Buna karşın genç yeğeni perdenin kalkmasından yanadır. Yine orta yaşlı bir bey perdeyi savunurken oğlu, perdeyi hem sağlıksız bulmakta hem de bir genç kızın babasının yanında oturmadığı, bir kadının kocasının yanında oturmadığı gerekçesiyle kaldırılmasını doğru bulmaktadır. Baba, bu perdenin geç vakit vazifeden evine dönen kızları koruduğunu savunurken oğlu tramvay perdesini karagöz perdesine benzetmekte ve bu küçük perdenin onları koruyamadığını açıklamaktadır.²⁶⁶ Tramvaylarda perde uygulamasına son verilmesi, kadınların toplu taşıma araçlarını yaygın olarak kullandıklarını, perde uygulamasından rahatsız olduklarını göstermektedir. Ayrıca perde uygulamasının kalkması, sosyal alanda değişim yaşandığını göstermektedir.

²⁶⁵ Dürbin, “Aradaki Fark”, *Kadınlar Dünyası*, sy: 194-6, 5 Şubat 1921, s.15.

²⁶⁶ *Süs*, “Dedikodu-Perdeler”, sy: 29, 29 Kasım 1923, s.3.

Dönemin eğlence anlayışına bakıldığında karşımıza parklar çıkmaktadır. Makalenin bildirdiğine göre, 1914 yılında faaliyete başlayan parklara şık hanımlar ve beyler eğlenmek için gitmektedirler.²⁶⁷

Seyyale dergisi de 4 Haziran 1914 sayılı bir yazısında Osmanlı toplumu ile Avrupa'daki sosyal yaşamı karşılaştırmıştır. Dergi, Osmanlı toplumunda eğlencenin olmadığını, sokakların sessiz olduğunu, içki satılan yerlerin nadir olduğunu, buna karşın Avrupa'nın her sokağında gazinoların olduğunu, bu gazinolarda halkın içki içip eğlendiğini söylemiştir. Aynı zamanda Avrupa insanının eğlendiği için zihnî olarak rahatladığını ve bunun neticesinde çalışıp fabrikalar kurduğunu belirterek Osmanlı toplumundaki eğlence noksanlığını İslamî âdâb anlayışına bağlamış ve Avrupa âdâbını almak gerektiğini yazmıştır.²⁶⁸ Bu makaleye baktığımızda, derginin Avrupaî eğlence anlayışını topluma yaymaya çalıştığını anlıyoruz.

Bir başka makalede ise hanımların şimdiye kadar konu komşuya misafirlîğe gitmekle eğlendikleri söylenmiştir. Ayrıca hanımlar, Sarıyer ile Büyükdere arasındaki rıhtıma veya Kuşdili Çayırı gibi gezinti yerlerine gitmekte ve buralarda fındık, kestane, kağıt helva yemektirler. Fakat bu eğlencelerin hanımlara artık yeterli gelmediği ve kendilerine göre eğlence bulamadıkları şu sözlerle dile getirilmiştir: “Parklarda, Kadıköy çayırlarında, daha bilmem nerelerde, birbirine bakarak bukalemun renklerle, şık ve garip müzeyyenatla, oda tuvaletleriyle gezmek ve aynı cereyanın arkasında dolaşan beylerin, efendilerin laubali ve senli benli attıkları sözleri dinlemek pek kaba, pek âdi eğlenceler olduğunu herkesten evvel hanımlarımız takdir ettikleri halde, başka zevk menbaları bulamadıkları için bu gezintileri terk edemiyorlar.”²⁶⁹ Bu yazıdan anlaşıldığına göre, kadınlarla erkekler gezinti yerlerinde karışık şekilde bulunmaktadır. Zira aynı makalede bir kadınla bir erkeğin sokakta görüştüğü, selamlaştığı, Adalar, Boğaziçi gibi yerlere birlikte eğlenmek için gidildiği vurgulanmış ve kadınla erkeğin bu ortak eğlencesini doğal bulanlar olduğu gibi sû-i zan edenlerin de bulunduğu belirtilmiştir. Buna çözüm olarak aile eğlencelerinin ve gezintilerinin

²⁶⁷ Yeni Şair, “Hafta Mektubu”, *Osmanlı Kadınlar Alemi*, sy: 1, 4 Haziran 1914, s.7.

²⁶⁸ C. S., “Âdâb-ı Umûmiye”, *Seyyale*, sy: 1, 4 Haziran 1914, s.11-13.

²⁶⁹ Nejad, “Kadın Erkek Eğlencede de Birlikte”, *a.g.d.*, sy: 9, 12 Eylül 1918, s.132.

yaygınlaşması, aile üyelerinin bir bahçede yan yana oturmaları veya gazinoda, sinemada aynı locada oturmalarının bütün halka yayılması gerektiği vurgulanmıştır.²⁷⁰

Ayrıca, kadınların bu eğlencelerden başka, sinema, tiyatro ve musikî cemiyetlerine katıldıkları da anlaşılmaktadır. Örneğin *Kadınlar Dünyası*'nın 1921 senesindeki yazısına göre, Hamdi Bey isminde birisi dergiyi arayarak ilan vermek istemiş, gazinosunda Arap sazı ve alafranga ince saz takımı bulunduğunu, ayrıca bir orkestra ve kantoların da yer aldığını belirtmiş ve hanımları bu gösterilere katılmaya davet etmiştir.²⁷¹ Yine aynı derginin 194-5 numaralı bir yazısında, hanımların toplumsal hakları arasında, sinema ve tiyatrolara da gitmek olduğu vurgulanmıştır.²⁷²

3.9. EĞİTİM

Bu dönemde kadın dergilerinde, kız çocuklarının maarif yoluyla eğitim alması ve anne-çocuk yetiştirmeye yönelik eğitime büyük önem verilmiştir. Örneğin 1908 tarihli *Kadın* dergisinde çocuk terbiyesine yer verilmiştir ve çocuk terbiyesinde medenî terbiye vermenin üzerinde durulmuştur. Bu dergide medenî terbiyenin tanımı ve çocuğun bu terbiyeyi aile içinde en çok kadından alacağı şu sözlerle belirtilmiştir: “Âherin hukûkuna riâyet, vazifeye itaat, hürriyete meftûniyet, istiklâl-i şahsîyi muânnidâne müdâfaa gibi medenî her ferdin gayri mufârik havâssı, terbiye-i medenîyyenin zannedersek ruhunu, esasını teşkil eder... Bir çocuğa, müstakbelin hakk-ı rey ve hakk-ı kelâma mâlik bir azâsına ilk terbiyeyi ancak vâlidesi verebileceğinden, çocukların terbiye-i medenîyyeyi ana kucağında iktisâb edeceği derkârdır.”²⁷³

Musavver Kadın'ın üç ve dört numaralı yazısından öğrenildiğine göre zengin kesimde çocuk terbiyesi önce sütanneler, sonra dadılar, ardından mürebbiyeler vasıtasıyla gerçekleşmektedir.²⁷⁴ Aynı derginin beş numaralı yazısına göre çocuk dört beş yaşlarında Fransız mürebbiyenin terbiyesine bırakılmaktadır. Ardından öğretmen

²⁷⁰ Nejad, “Kadın Erkek Eğlencede de Birlikte”, *a.g.d.*, sy: 9, 12 Eylül 1918, s.133.

²⁷¹ *Kadınlar Dünyası*, “Hamdi Bey’in Bahçesi”, sy: 194-13, 9 Nisan 1921, s.7.

²⁷² Aziz Haydar, “Kadının Yaradılışı, İstidadı, Vazifesi”, *Kadınlar Dünyası*, sy: 194-5, 29 Ocak 1921, s.2.

²⁷³ *Kadın*, “Terbiye-i Medenîyye”, sy: 4, 16 Kasım 1908, s.3-4.

²⁷⁴ Muhammed Nureddin, “Aile”, *Musavver Kadın*, sy: 3 ve 4, 11 Mayıs 1911, s.2.

ders vermektedir. Dergide bu durum eleştirilmiş ve çocuğun bu ikili eğitim sistemi nedeniyle şımarık ve cahil biri hâline dönüşeceği belirtilmiştir.²⁷⁵

Kadınlar Dünyası da çocuk bakımı üzerinde önemle durmuş ve kadınlara çocuk yetiştirme usullerini ayrıntılarıyla anlatmıştır. Örneğin 1913 tarihli bir yazıda, yeni doğan çocuğu temizleme usulü, yeni doğan çocuğun göbeğinin kesilmesi ve temizliği ayrıntılı olarak ele alınmıştır.²⁷⁶ Aynı yayının ilerleyen sayılarında ise bebek kundaklama usulü ve beşik tanziminden²⁷⁷ çocuk emzirme yöntemlerine²⁷⁸, çocuğa yirmi dört saat içinde verilecek süt miktarından²⁷⁹ sütanne seçimine²⁸⁰ ve çocuğu süttten kesme zamanına²⁸¹, banyo zamanından²⁸² çocukları sokağa çıkarma zamanına²⁸³ varıncaya değin bebek bakımıyla ilgili her şey bu dergide detaylarıyla anlatılmıştır.

Verilen örneklerden görüldüğü üzere kadın dergileri, anneleri eğitime görevi görmüş ve çocuk bakımına dair her detay dergilerde yer almıştır.

Kadınlar Dünyası, çocuk terbiyesinde sağlık konusuna da değinmiştir. Dergi, otuz dördüncü sayısında bu durumu şöyle açıklamıştır: “Terbiyeli çocuk denildiği zaman, uslu, sükûti bir çocuk anlıyoruz ki bu ne kadar yanlış bir fikirdir! Halbuki terbiye, tam bir terbiye, çocuğun vücudunu hıfzussıhha kavâidine göre tenmiye ve takviye ederek, her türlü arızalara mukavemet edebilecek bir hale getirmek ve zihnini nûr-ı ilim ile parlatarak, doğru duygulara, düşüncelere ve binnetice doğru muhâkemelere alıştırmak ve kalbine iyilik aşkı, vazife ve hakka riayet meyli ilkâ ederek, onu âli bir vicdana mâlik eylemektir. Terbiyenin bu üç cüzünden biri olmayınca diğeri de bulunmaz. Mesela vücut sâlim olmazsa, selâmet-i fikir ve nezâhet, kalpte bulunmaz. Sâlim bir fikir, temiz ve geniş bir yürek, ancak sağlam bir vücutta bulunur.”²⁸⁴ Çocuk sağlığı üzerinde önemle duran dergi, altmış sekizinci sayısında,

²⁷⁵ Muhammed Nureddin, “Aile”, *Musavver Kadın*, sy: , 22 Mayıs 1911, s.3-4.

²⁷⁶ *Kadınlar Dünyası*, “Terbiye-i Etfâl”, sy: 3, 19 Nisan 1913, s.2-3.

²⁷⁷ *Kadınlar Dünyası*, “Terbiye-i Etfâl”, sy: 4, 20 Haziran 1913, s.4.

²⁷⁸ *Kadınlar Dünyası*, “Terbiye-i Etfâl”, sy: 5, 21 Haziran 1913, s.4.

²⁷⁹ *Kadınlar Dünyası*, “Terbiye-i Etfâl”, sy: 6, 22 Haziran 1913, s.4. ; *Kadınlar Dünyası*, “Terbiye-i Etfâl”, sy:7, 23 Nisan 1913, s.4.

²⁸⁰ *Kadınlar Dünyası*, “Terbiye-i Etfâl”, sy: 9, 25 Nisan 1913, s.4.

²⁸¹ *Kadınlar Dünyası*, “Terbiye-i Etfâl”, sy: 14, 30 Nisan 1913, s.4.

²⁸² *Kadınlar Dünyası*, “Terbiye-i Etfâl”, sy: 17, 30 Nisan 1913, s.4.

²⁸³ *Kadınlar Dünyası*, “Terbiye-i Etfâl”, sy: 18, 4 Mayıs 1913, s.4.

²⁸⁴ Sıdika Ali Rıza, “Usul-ı Terbiye Nâkısalarımızdan”, *Kadınlar Dünyası*, sy: 34, 20 Mayıs 1913, s.2

çocukların sağlıkları için yararlı olan gıdalara yer vermiştir.²⁸⁵ Yine aynı dergide yer alan bir başka yazıda ise toplumun manevi olarak ilerlemesinin ancak sağlıklı çocuklar ile mümkün olabileceği söylenmiş ve çocukların sağlam bir bünyeye sahip olmaları için de spor kulüplerine gönderilmeleri konusunda aileler uyarılmıştır.²⁸⁶ Verilen örneklerde görüldüğü üzere, çocuk sağlığı, terbiyenin gereklerinden biri olarak görülmekte ve bu doğrultuda ebeveynler eğitime çalışılmaktadır. İnsanın, topluma hizmet edecek bir uzuv olarak görüldüğünü ve öjenik bir anlayış doğrultusunda verilen tıbbi bilgilerle sağlıklı bir ırk yaratılmaya çalışıldığını, normal olmayan boyutlarda sağlıklı ırkın yüceltildiğini görüyoruz. Bu açıdan, ilgili dönemde sağlık temelli bir faşizmden söz edebiliriz.

İnci dergisi de 1 Şubat 1919 tarihli bir yazısında çocuk terbiyesinin üstünde durmuştur. Terbiyeyi, maddi terbiye ve manevi terbiye olarak ikiye ayıran dergi, maddi terbiye kısmında yeni doğan çocukların süt zamanları hakkında detaylı açıklamalara yer vermiştir.²⁸⁷ Çocukların manevi terbiyesine *Demet* dergisinin altıncı sayısında geniş yer verilmiş ve ebeveynlerin, evlenecek kız ve erkeğe çocuk terbiyesini öğretmediği belirtildikten sonra büyükannelerin bu konudaki yanlış uygulamaları anlatılmış, ardından anneler için çocuğa verilecek doğru terbiye yöntemleri açıklanmıştır.²⁸⁸ Kadınlar Dünyası da otuz altıncı sayısında, benzer şekilde çocuk terbiyesindeki yanlış uygulamalara yer vermiştir. Bu yazıda, annelerin bazı tutumları anlatıldıktan sonra, bu davranışların yanlış olduğu belirtilmiş ve bu yanlışlıklar nedeniyle çocuğun kıskanç bir bireye dönüştüğü, bu durumun da toplumsal yaşama zarar verdiği yönünde açıklama yapılmıştır.²⁸⁹ Aynı dergi, altmış birinci sayısında ise çocuk dövmenin zararları üstünde durmuştur. Bu yazıda, çocuklarını döven ebeveynler eleştirilmiş ve bu kötü terbiye ile yetişen çocukların ileride ailelerine, cemiyete ve hükûmete karşı kin besleyen, âsi birine dönüşecekleri söylenmiş, bu hâlin de milletin

²⁸⁵ R. Muzaffer, “Çocuğun Beden ve Ruhunu”, *Kadınlar Dünyası*, sy: 68, 23 Haziran 1913, s.3-4.; *Kadınlar Dünyası*, “Çocuğun Beden ve Ruhunu 2”, , sy: 73, 28 Haziran 1913, s.4., R. Muzaffer, “Çocuğun Beden ve Ruhunu 3”, *Kadınlar Dünyası*, sy: 74, 29 Haziran 1913, s.3-4.

²⁸⁶ Aliye Cevad, “Tereddüt-ı Bedeniye”, *Kadınlar Dünyası*, sy: 97, 9 Temmuz 1913, s.3-4.

²⁸⁷ *İnci*, “Çocuk Büyütmek Sanatı”, sy: 1, 1 Şubat 1919, s.6.

²⁸⁸ Selim Sırrı, “Çocuk Terbiyesi 2”, *Demet*, sy: 6, 4 Kasım 1908, s.83-84.

²⁸⁹ Sıdika Ali Rıza, “Usul-ı Terbiye Nâkısalarımızdan”, *Kadınlar Dünyası*, sy: 36, 22 Mayıs 1913, s.3.

yok olmasına neden olacağı belirtilmiştir.²⁹⁰ 4 Ocak 1919 tarihli *Genç Kadın* dergisi de terbiye konusunu ele almış ve terbiyenin üç büyük amacının olduğunu belirtmiştir. Dergiye göre bunlar; fikrî terbiye, bedenî terbiye ve ahlâkî terbiyedir. Bunlardan en çok önem verilmesi gereken ise ahlâkî terbiyedir. Çünkü ahlâkı iyi olmayan bir çocuğun, sosyal yaşama karıştığında fikrini ve bedenini kötü işlerde kullanacağı, bu durumun da vatanın ve milletin yok olmasına neden olacağı düşünülmüştür.²⁹¹ Çocuk eğitimi verilirken toplumsal kaygıların öne çıktığını görüyoruz. Kadın dergileri “toplumsal yarar” doğrultusunda, kendi belirledikleri terbiye usullerini ebeveynlere öğretmeye çalışmaktadır.

Kadınların eğitimi de dergilerde üzerinde durulan konulardan birisi olmuştur. Örneğin, *Kadın* dergisi, ikinci sayısında genç kızların eğitimi üzerinde durmuştur. Dergi, genç kızların tahsil ve terbiyesinin, mensubu olduğu aile, toplum ve devletin geleceğine tesir ettiğini, bundan dolayı bu hususa çok dikkat etmek gerektiğini belirtmiştir. Her genç kızın bir kütüphanesi olması gerektiğini söyleyen dergiye göre, bu kütüphanede ciddi eserler bulunmalı ve özellikle sağlık, ruh ve terbiye ilmine dair eserlere yer verilmelidir.²⁹² Burada yine “ulusal fayda” doğrultusunda kızların okumaları gereken eserlerin kadın dergileri tarafından belirlendiği görülmektedir.

Aynı derginin yirmi üçüncü sayısında ise genç kızların terbiyesinde, kadınlığa ait meseleler üzerinde durulmuştur. Buna göre, bir genç kız, evlilik ve anneliğe dair bilgileri bilmemektedir. Dolayısıyla mekteplerde nasıl bitkilerin üremesine dair bilgiler öğretiliyorsa insanlara dair üreme bilgileri de kızlara öğretilmelidir.²⁹³

Kadınlar Dünyası, ikinci sayısında kadın eğitimi üzerinde durmuş ve cahil kalmış bir halkın ahlâksız olacağını, bu nedenle ilim öğrenmenin gerekli olduğunu belirtmiştir. Dergiye göre, ilimsiz kadınların hem kendilerine hem de çocuklarına faydaları olmamaktadır.²⁹⁴ Ayrıca, kadınlara sosyal bir mevki vermeyen, onlara eğitim hakkı tanımayan bir milletin yıkılmaya mahkûm olduğu belirtilmiştir.²⁹⁵ Aynı derginin

²⁹⁰ Mükerrerrem Belkıs, “Terbiye-i İbtidaiyede Te’ðibin Zararları”, *Kadınlar Dünyası*, sy: 61, 16 Haziran 1913, s.4. ; Fatma Zerrin, “Terbiye-i İbtidaiyede Validelerin Mevkii”, *Kadınlar Dünyası*, sy: 70, 25 Haziran 1913, s.2-3.

²⁹¹ Fuad Şükrü, “Mekteplerde Ehemmiyet Verilecek Evvela Ahlâkdır”, *Genç Kadın*, sy: 1, 4 Ocak 1919, s.8-9.

²⁹² Pakize Senî, “En Çok Nelere Muhtacız?”, *Kadın*, sy: 2, 2 Kasım 1908, s.1-4.

²⁹³ *Kadın*, “Terbiye-i Nisvan”, sy: 23, 29 Mart 1909, s.10-12.

²⁹⁴ Emine Seher Ali, “Ahlâk- Maarif”, *Kadınlar Dünyası*, sy: 2, 18 Nisan 1913, s.2.

²⁹⁵ Ayşe Sabih, “Düşüncelerim”, *Kadınlar Dünyası*, sy: 31, 16 Mayıs 1913, s.3.

altmış ikinci sayısında ise kız çocuklarına verilen tahsilin yetersizliğinden şikâyet edilmiştir. Buna göre, iptidai tahsilinden sonra kız çocukları okula gönderilmemektedir. Dergide, kız çocuklarının yalnızca terbiye için değil tahsil için de okula gönderilmesi ve terbiyeyi ailenin vermesi gerektiği vurgulanmıştır. Ayrıca, tahsilin ilerlemesiyle birlikte milletin de ilerleyeceği söylenmiş ve inâs mektebi sayısının da yeterli olmadığı, bu yetersizlik nedeniyle çok az çocuğun istifade edebildiği, eğitimden bütün çocukların istifade edebilmesi için okul sayılarının artırılması gerektiği belirtilmiştir.²⁹⁶ Bu örneklerden anlaşıldığı üzere, kadının terbiye alma yollarından birisi de okul olarak değerlendirilmiştir. Bu dergilere göre, okula gitmeyen kişi ahlâksız, faydasız olarak görülmüştür. Dolayısıyla, bu dönemde okul eğitiminin önem kazandığı görülmektedir.

Türk Kadını dergisi de altıncı sayısında kız mekteplerinden bahsetmiştir. Dergi, mekteplerde kızlara okutulan ders müfredatını eleştirerek dikiş, mutfak, çocuk terbiyesi gibi derslerin çok az okutulduğunu, buna karşın erkek mekteplerindeki gibi kuru bilgiler öğretildiğini söylemiştir. Dergiye göre, ders programındaki hatalar nedeniyle kızlar feminist fikirlere kapılmakta ve çocuk, aile, evlilik gibi vazifelerini unutmaktadırlar. Dergide, bu durumun önüne geçmek için kızların tahsilinin, vatana lazım olan değerlerle uyumlu hâle getirilmesi gerektiği vurgulanmıştır.²⁹⁷ Örnekten anlaşıldığına göre kızların ev hanımlığına ve anneliğe yardımcı olacak dersleri görmeleri istenmektedir. Buradan, kadınlara vatan hizmetinde nesil yetiştirici bir görev yüklendiği bu bağlamda kadın eğitiminin önem kazandığı anlaşılmaktadır.

Türk Kadını dergisinin on birinci sayısında, kadın tahsili ve okulları üzerinde durulmuştur: “Bugün, dârümuallimâtın tatbikat kısmı ile talebesi altı bin kıza bâliğ olmaktadır. İstanbul dârümuallimâtından başka, vilayaâтта dahi dârümuallimâtlar vücuda getirilmiştir. Mesela, İzmir, Ankara, Konya, Adana, Edirne, Eskişehir, Beyrut, Halep, Bursa vesair yerlerde leylî ve neharî dârümuallimâtlar bu birkaç sene zarfında te’sis edilmiştir. Harb-i Umûmî esnasında, gerek hükümet, gerek erbâb-ı maarif, hanımlarla daha ziyade iştigal eyledi. Pek çok meşâgil-i harbiye ve siyasiyeye rağmen kadın maarifi pek ilerledi.” Dergide ayrıca kızlar için açılan lise ve dârülfünûndan da

²⁹⁶ Şerefeddin, “Kadınlarda Maarif”, *Kadınlar Dünyası*, sy: 62, 17 Haziran 1913, s.2-3.

²⁹⁷ Necmeddin Sadık, “Kızların Terbiyesi”, *Türk Kadını*, sy: 6, 1 Ağustos 1918, s.82-83.

bahsedilmiştir.²⁹⁸ Bu makaleden öğrenildiği kadarıyla, bu dönemde kadınların eğitimine verilen önem doğrultusunda bazı yeni okullar açılmıştır.

3.10. AHLÂKÎ ÖĞRETİ

Terbiye sözcüğü, Türk Dil Kurumu Sözlüğü'ne göre, görgü anlamında da kullanılmaktadır.²⁹⁹ Bu tanıma göre, terbiye sonradan kazanılan bir haslettir. Ahlâk ise -Kınalızade'ye göre- insanı değerli kılan faziletlerin toplamıdır; dolayısıyla bu faziletler insanın hareketlerine ve kişiliğine yansımaktadır. O hâlde ahlâk, doğuştan gelmektedir. Nitekim Osmanlı Devleti'nde modernleşme öncesinde yazılan görgü ve davranış biçimleri, ahlâk konusu içinde yer almıştır. Geç dönem Osmanlı *âdâb-ı muâşeret* literatürüne bakıldığında ise ahlâk kapsamında ele alınan literatürün bir kısmının Batılı görgü literatürüne dönüştüğü anlaşılmaktadır.³⁰⁰ Aşağıda, *âdâb-ı muâşeretin* kapsamı içinde olan terbiye ve ahlâk temalarının kadın mecmualarındaki yansımalarına değinilecektir.

Kadınlar Dünyası'nın otuz yedi numaralı sayısında toplumsal ahlâk konusu ele alınmış ve bir milletin yazdığı eserlerle o milletin ahlâkı arasında bir bağ olduğu vurgulanmıştır. Bu eserlerin sadece eğlenmek için okunmasının faydasız olduğu söylenmiştir. Buna göre, roman ve hikâye gibi eserler zaman kaybıdır; fakat bu eserler illa okunacaksa titizlikle seçilmeli, ayrıca bunlardan önce fikren ve ahlâken fayda sağlayacak eserler okunmalıdır.³⁰¹ *Bilgi Yurdu Işığı*'nın sekizinci sayısında geçen bir yazı, romanları ahlâk bağlamında ele almış ve hayalî bir hikâye olarak nitelediği bu yazın türünden bazılarının ahlâka uyumlu olabileceği gibi bazı romanların da zararlı olabileceği belirtilmiştir. Yazıda, Zola'nın eserlerinden örnek verilmiş ve bu eserleri okumanın yaşı kemâle ermiş, tahsil ve terbiyesini tamamlamış insanlar için faydalı olabileceği söylenmiştir. Ancak hayat tecrübesi az olan gençlerin, hele de genç kızların bu eserleri okumasının zararlı olduğu belirtilmiştir. Yazıya göre henüz genç kızlar için özel olarak hazırlanmış bir roman külliyatı olmadığından genç kızların ahlâkını muhafaza etmek görevi aileye düşmektedir. Bu nedenle ebeveynler bu romanları önce kendileri okumalı, eğer ahlâk açısından zararsız görürlerse çocuklarının okumasına

²⁹⁸ Edhem Nejad, "Türkiye'de Kız Mektepleri ve Terbiyesi", *Türk Kadını*, sy: 11, 17 Ekim 1918, s.164.

²⁹⁹ <https://sozluk.gov.tr/terbiye>.

³⁰⁰ Yaşar, *Geç Osmanlı'da Âdâb-ı Muâşeret*, s.69-78.

³⁰¹ M. S., "Ahlâk-ı Umumiye ve Kitaplar", *Kadınlar Dünyası*, sy: 37, 23 Mayıs, 1913, s.3.

izin vermelidirler.³⁰² Genç kızlar arasında roman ve hikâye türü eserler okunduğunu anlıyoruz. Dergiler, bu eserlerin faydasız ve ahlâka aykırı olabileceğini belirtmekte ve aileleri uyarmaktadır.

Bilgi Yurdu Işığı dergisinin on dördüncü sayısında terbiyeye yer verilmiştir. Bu yazıya göre, terbiye şöyle tarif edilmiştir: “Bu terbiye nedir? Ebnâ-i nev’ine, vatandaşlarına, hemşehrilerine, hâsılı herkese karşı –velev câli ve zâhiri olsun- nezâketle muâmele etmektir. Hayat-ı medeniyeye dâhil olan her fert bu terbiyeyi takınmaya, bu terbiye mûcibince hareket etmeye med’uvvudur. Avrupa mekteplerinde nezâket-politesse, ders şeklinde gençlere tâlim edilir.”³⁰³ Yine aynı makalede yer alan yazıya göre, terbiyeli bir insan ne çok pısrık ne de çok serbest olmalıdır. Güzel terbiye görmüş bir insan, tanıdığı kişilere karşı hürmetkâr, nezâketli ve iltifatkârdır. Terbiyeli bir insan sokakta, vapurda, trende, tramvayda da nâzik bir tavır takınmalıdır. Dergi, kalabalık yerlerde çevresindekileri iten, yanındakinin ayağına basan, edeb ve nezâkete aykırı bir tarzda konuşan erkekleri ise “yontulmamış” olarak nitelemiştir. Dergide, okuyup yazan, kibâr muhitlerde dikkatli bir terbiye alan hanımların yukarıda sayılan kabahatleri işlemeyeceği söylenerek mektep ve aile terbiyesi almış hanımların *âdâb-ı muâşerete* riayet ettikleri belirtilmiştir.³⁰⁴ Kadın dergileri, belirttikleri kurallara uyanları terbiyeli insan olarak nitelemişler ve bu davranışları okuyucuya öğretmeye çalışmışlardır. Ayrıca, *âdâb-ı muâşerete* dikkat edenlerin, aile terbiyesi yanında okul eğitimi de aldıkları belirtilmiştir. Dolayısıyla, tahsilli olmak, nezâketli ve kibar olmanın gereklerinden görülmüştür.

Kadınlar Dünyası ’nın 194-6 numaralı yazısında ise mükâlemede kaçınılması gereken davranışlar sayılmıştır. Buna göre, konuşma esnasında muhatabın yaşı ve kişiliği dikkate alınarak söz söylenmeli, daima nâzik ve tevâzu ile konuşmalı, konuşma esnasında muhatabı bezdirecek kadar abartılı nezâketten kaçınılmalıdır. Yine bu yazıya göre, misafirlerin yanında çocuğunu azarlayan kadınlar terbiyesiz olarak nitelenmiştir.³⁰⁵ Aynı makalede sokaktaki çirkin hareketler de ele alınmıştır. Örneğin, bir kadın, sokağa çıktığında düzenli giyinmiş olmalı ve ciddi bulunmalı, yolda sağına

³⁰² Macid Şevket, “Genç Kızlar ve Roman”, *Bilgi Yurdu Işığı*, sy: 8, 15 Kasım 1917, s.116-117.

³⁰³ Macid Şevket, “Terbiyeli İnsan Nasıl Olur?”, *Bilgi Yurdu Işığı*, sy: 14, Haziran 1918, s.209.

³⁰⁴ Şevket, “Terbiyeli İnsan Nasıl Olur?”, *a.g.d.*, sy: 14, Haziran 1918, s.211-212.

³⁰⁵ Emin, “Güzel Yaşamak Sanatı”, *a.g.d.*, sy: 194-6, 5 Şubat 1921, s.15.

soluna bakmamalı, kokusu fazla olan itriyatları kullanmamalı, yolda ve tramvayda sigara içmemelidir. Sokaklarda tükürmek, arabaya yatarcasına yaslanmak, bir salonda ayağı sıkıldığı gerekçesiyle ayağındaki ayakkabıyı çıkarmak, konuşma esnasında çokbilmişlik taslamak, hata yapanların hatasını yüzüne vurmak, kapıyı şiddetle vurmak, bir toplulukta tırnak kesmek, ağzını açarak esnemek, tiyatrodaki kahkaha ile gülmek çirkin ve münasebetsiz hareketlerden sayılmıştır.³⁰⁶

Süs dergisi de yirmi beşinci sayısında sokakta uyulması gereken terbiyeli davranışlara yer vermiştir. Bu yazıda, cemiyetin terbiyesiz insanlarla dolu olduğu söylenmiştir. Buna göre, sokakta, tramvayda, umumi alanlarda, kaba hareketlerde bulunan, uygunsuz söz eden ve biçimsiz kıyafetler giyinen insanlar terbiyesiz olarak nitelenmiştir. Yazıda, sokakta uyulması gereken adap kaidelerine de yer verilmiştir: “Mesela, yolda yürürken herhangi bir sebeple gelen geçen hareketine mâni olursanız, behemehâl afedersiniz efendim demek mecburiyetindedir... Daha başka, sokak için riâyeti zaruri birtakım kavâid daha vardır ki bunun en birincisi yolun sağından yürümektir. Herkes bu kâideye riâyet ettiği surettedir ki, yollarda çarpışmaların önü alınabilir. Bir erkek bir kadına, bir genç kadın, kendinden yaşlı bir kadına yol vermeye mecburdur. Hürmet etmeye mecbur olduğunuz insanlara daima duvar tarafı açık bırakılır... Terbiyeli bir erkek, yolda bir mendil veya bir tarak görürse, buna elini sürmeyip, sahibesine göstermek icâb eder...”³⁰⁷ Sosyal iletişimin artmasına bağlı olarak kadın dergilerinin, sokakta uyulması gereken kuralları okuyucuya öğretmeye çalıştığını görüyoruz.

Yukarıdaki örneklere görüldüğü üzere kadın dergilerinde terbiye, belirtilen davranış kalıplarına göre değerlendirilmiş, ahlâk ise toplumsal hayata fayda sağlayacak bir değer olarak görülmüştür.

³⁰⁶ Emin, “Güzel Yaşamak Sanatı”, *a.g.d.*, sy: 194-6, 5 Şubat 1921, s.15.

³⁰⁷ *Süs*, “Salon Âdâb-ı Muâşeretî”, sy: 25, 1 Aralık 1923, s.15.

SONUÇ

II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Kadın Dergilerinde Âdâb-ı Muâşeret Anlayışı (1908-1923) isimli tezimizin ilk bölümünde *âdâb-ı muâşeret* kavramı üzerinde durulmuştur. Osmanlı Devleti'nin geleneksel dönemdeki *âdâb-ı muâşeret* anlayışı, dönem literatürleri çerçevesinde incelenmiştir. Osmanlı Devleti'nde *âdâb-ı muâşeret*, hem din hem dünya temelli bir yapıdayken, Cumhuriyet'e geçişle birlikte toplum temelli bir *âdâb-ı muâşeret* anlayışı yerleştirilmek istenmiştir. Cumhuriyet, bütün toplumu modernleştirmek istemiş, bunun için radikal devrimler uygulanmıştır. Dolayısıyla Cumhuriyet rejimi, bütün toplumu kapsayan tek tip bir *âdâb-ı muâşeret* algısı hedeflemiştir.

İkinci bölümde, II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e değin, yani 1908 ile 1923 yılları arasındaki döneme ışık tutulmuştur. Bu bölümde, eğitim, basın, kadın dernekleri, ekonomi, Beyaz Ruslar, yeme içme mekânları, salgın hastalıklar ve moda alt başlıklarıyla, toplumsal yapıdaki değişimler ele alınmıştır. II. Meşrutiyet için Cumhuriyet'in bir ön provası diyebiliriz. Bu dönemde, hürriyet, eşitlik, meclis temaları ders kitaplarında yer almıştır.

Bu dönemin eğitim anlayışına bakıldığında müfredata yeni dersler eklendiği görülmektedir. Bunlardan birisi *terbiye-i bedeniye*dir. Bu bakımdan insana yeni bir anlam yüklendiği ve insanın bedenle özdeşleştirildiği anlaşılmaktadır. Toplumu etkilemede önemli bir araç olan basın ise bu dönemde, İttihatçıların fikirlerini yaymada önemli bir işlev kazanmıştır. Yine bu dönemde, toplumda feminizm hareketleri başlamış ve kadınlar bazı kazanımlar elde etmişlerdir. Bu kazanımlardan biri, kadının kamusal alanda görünürlüğü olmuştur. Yaşanan savaşlar nedeniyle eşi cephede olan kadın, evini geçindirmek için çeşitli meslek dallarında çalışmak zorunda kalmıştır. Bu yıllarda ev dışında çalışmak zorunda olan kadının kıyafetinde, savaş şartları ve çalışma koşullarının etkisiyle bazı değişimler meydana gelmiştir. Savaş nedeniyle erkek nüfus cephede olduğu için kadın çeşitli meslek dallarında çalışmış, dernekler kurmuş, çeşitli

yardım faaliyetlerinde rol almıştır. Dernekler ve kadın mecmuaları da bu yolu onlara kolaylaştırmıştır.

Ekonominin de çökmesiyle birlikte geçim sıkıntısı başlamış ve insanlar çöküntü içine girmişlerdir. Beyaz Ruslar, Türk aile hayatını olumsuz yönde etkilemiştir. Dönemin sosyal dejenerasyonu ile birlikte, salgın hastalıkların yayılması artmıştır.

Üçüncü bölümde, incelenen kadın dergileri vasıtasıyla dönemin *âdâb-ı muâşeretî* ele alınmıştır. Misafirlik, yemek, kart dövizitler, selamlaşma ve takdîm, kıyafet, evlilik, aile hayatı, sosyal hayat, eğitim ve ahlâki öğreti alt başlıkları altında dönemin *âdâb-ı muâşeretî* yansıtılmıştır. Misafirlik geleneğine bakıldığında ziyaret saatleri belli bir forma dönüştürülmek istenmiş ve bu hususta Avrupa referans alınmıştır. Bu dergiler, okuyucuya ziyaret saatlerinden ziyaret çeşitlerine, ziyaret çeşitlerinden misafirlikte uyulması gereken davranışlara kadar her şeyi en ince ayrıntısına varana kadar tarif etmiştir. Ayrıca, ulaşım alanındaki yeniliklerin misafirlik âdâbında birtakım değişikliklere yol açtığı da anlaşılmaktadır. Yemek mevzûsunda da bir alaturka-alafranga ayrımı yapılmış ve sofrâ tertibi, yemek merasimi gibi hususlar üzerinde önemle durulmuş ve bu kuralları bilenler görgülü insan olarak nitelendirilmiştir. Bu açıdan dergilerin, okuyucuya Avrupaî tarzı benimsetmeye çalıştıkları anlaşılmaktadır.

Dergilerde yer yer *self oryantalizmin* izine de rastlanmaktadır; zira dergi yazarları genellikle, içinde buldukları toplumun mevcut âdetlerini beğenmemekte ve eleştirmektedirler. Dergilerde geçen, ayrı yemek salonu açılması, masa, büfe ve likör odasının kullanımı, zihniyet değişiminin işaretleridir. Zira, kullanılan araç-gereçler bakımından Avrupaî tarzın benimsendiği anlaşılmaktadır. Keza kartvizitler de değişimin bir parçasıdır. Kartvizitler ziyaretlerin yerine de geçmektedir. Dolayısıyla sosyal iletişimde bireyselleşme adımlarının başladığından söz edebiliriz. Kadın, sokakta daha çok görünürlük kazanmaya başladığı için takdîm ve selamlaşma usulleri de okuyucuya öğretilmeye çalışılmıştır. Giyim kuşamda israfın önüne geçmeye yönelik yazılar yazılmış, modanın zararları anlatılmıştır. Bu duyarlılığın türemesinde Balkan Savaşları ve Cihan Harbi yıllarının etkisi büyüktür. Çünkü bu savaşlar nedeniyle ülke ekonomisi zor bir sürece girmiş, bu duruma çare olarak “millî moda” anlayışı çerçevesinde kadınları masraftan kaçındırmak hedeflenmiştir. Aynı zamanda

bu dergilerde, moda ürünlerine dair reklamların yer aldığını görüyoruz. Kadınların modadan haberdar olmalarında bu dergilerin reklam sayfaları önemli rol oynamaktadır. Bu reklamlar tüketim kültürünü özendirir.

Sosyal hayata bakıldığında toplu ulaşım, tiyatro, sinema gibi yerlerde kadınların erkeklerden ayrı yerlerde oturduğu anlaşılmaktadır. Dergiler, öykü şeklinde yazılarla bu uygulamaların kalkmasına yönelik girişimlerde bulunmuştur. Çocuk eğitimi ve sağlığı üzerinde önemle durulmuş, çocuk bakımı en ince ayrıntısına varana dek bu dergilerde annelere öğretilmeye çalışılmıştır. Bu duyarlılığın oluşumunda dönemin *öjenist* fikirlerinin etkisi söz konusudur. Zira insan, topluma fayda sağlayacak şekilde bedenden ibaret görülmuş ve bu amaçla, topluma sağlıklı bireyler kazandırılmak istenmiştir. Nesil yetiştiren kadının eğitimine çalışılmış, aile ve okul kadın terbiyesinde önem kazanmıştır. Dergilerde tahsilli olmak, terbiyeli olmakla eşdeğer görülmüştür. Ahlâk kavramı, geleneksel dönemden farklı olarak toplumsal fayda doğrultusunda bir işlev kazanmıştır.

Çalışmamıza kaynaklık eden dergi ve gazeteler, toplumu dizayn etme vasıtası olarak önemli bir görev üstlenmiştir. Diğer taraftan, dergilerde yazılan her malumatın objektif olarak yazılmadığının bilinmesi gerekmektedir. Kadın mecmualarında, evlilik genellikle olumsuz yönleriyle ele alınmış ve yıkıcı bir dil kullanılarak aile içi durumlar anlatılmıştır. Örneklerden de anlaşılacağı üzere bu yazılar, onları yazarların görüşleri çerçevesinde kaleme alınmış ve bu doğrultuda dönemin *âdâb-ı muâşeret* değiştirilmeye çalışılmıştır. Bu dergilerde çelişkili yazılar da yer almaktadır. Örneğin, kadınların çok çeşitli meslek alanlarında yer almaları eleştirilmekle birlikte, dönemin şartlarına bakıldığında savaş dolayısıyla erkek nüfusun yokluğu nedeniyle kadınların bir bakıma mecburi olarak bu meslekleri icra ettikleri anlaşılmaktadır.

Bu mecmualardaki makaleler, bazı olumsuz örnekleri göstererek bunu bütün bir topluma atfetmiş ve bazı uygulamaların arkasındaki nedenleri belirtmemişlerdir. Bu durum, *âdâb-ı muâşeret* açısından bir sorun teşkil etmektedir. Ayrıca dine atfedilen bazı bilgiler de doğru olarak izah edilmemiştir. Örneğin, aile hayatındaki bazı uygulamalar eleştirilirken kadının evlenirken aldığı mehirden hiç bahsedilmemiştir. Bu bilgilerin eksikliği yanlış algılamalara sebep olabilmektedir. Dolayısıyla dönemi ele aldığımız bu mecmualarda verilen her malumatın kesin bilgilermiş gibi değerlendirilmemesi gerekmektedir. Sonuç olarak, II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e,

dönemin *âdâb-ı muâşeretini* açıkladığımız bu tezde, kadın dergilerinin önemli bir araç olduğu ve sosyal yaşamı şekillendirmede insanları eğitime vazifesi gördüklerini söyleyebiliriz.

KAYNAKÇA

SÜRELİ YAYINLAR

- Alemdar*, (1920). “İstanbul’daki Mülteciler”, s.3.
- Demet*, (1908). “Kariat ve Kariye-nimize”, Sayı: 1, 17 Eylül 1908, s.16.
- Genç Kadın*, (1919). “Evlenmeye Dair”, Sayı: 9, s.134-13
- Hanım*, (1921). “Yuva Ziyeti”, Sayı: 1, s.10.
- İnci*, (1919). “1919 Çarşaf Modelleri”, Sayı: 1, arka kapak.
- İnci*, (1919). “Çocuk Büyütmek Sanatı”, Sayı: 1, s.6.
- İnci*, (1919). “Mobilyaya Dair”, Sayı: 4, s.9.
- İnci*, (1919). “Fena Adetlerimizden”, Sayı: 8, s.16.
- İnci*, (1919). “Sonbahar Mevsimi Münasebetiyle”, Sayı: 10, s.18.
- Kadın*, (1908). “Bizde Düğünler”, Sayı: 7, s.6-7.
- Kadın*, (1908). “Terbiye-i Medeniyye”, Sayı: 4, s.3-4.
- Kadın*, (1908). “Terbiye-i Nisvân”, Sayı: 23, s.10-12.
- Kadınlar Dünyası*, (1913). “Osmanlı Müdâfaa-i Hukûk-ı Nisvân Cemiyeti”, Sayı: 59, s.1.
- Kadınlar Dünyası*, (1913). “Kuvvet ve Mevcudiyetimizle Müzaheret Edelim”, Sayı: 73, s.1-2.
- Kadınlar Dünyası*, (1913). “Aile Hayatı, Teâvün-i Umûmi”, Sayı: 45, s.1.
- Kadınlar Dünyası*, (1913). “Terbiye-i Etfâl”, Sayı: 3, s.2-3.
- Kadınlar Dünyası*, (1913). “Terbiye-i Etfâl”, Sayı: 4, s.4.
- Kadınlar Dünyası*, (1913). “Terbiye-i Etfâl”, Sayı: 5, s.4.
- Kadınlar Dünyası*, (1913). “Terbiye-i Etfâl”, Sayı: 6, s.4.
- Kadınlar Dünyası*, (1913). “Terbiye-i Etfâl”, Sayı: 7, s.4.

- Kadınlar Dünyası*, (1913). “Terbiye-i Etfâl”, Sayı: 9, s.4.
- Kadınlar Dünyası*, (1913). “Terbiye-i Etfâl”, Sayı: 14, s.4.
- Kadınlar Dünyası*, (1913). “Terbiye-i Etfâl”, Sayı: 17, s.4.
- Kadınlar Dünyası*, (1913). “Terbiye-i Etfâl”, Sayı: 18, s.4.
- Kadınlar Dünyası*, (1913). “Çocuğun Beden ve Ruhunu 2”, Sayı: 73, s.4.
- Kadınlar Dünyası*, (1914). “Kadın ve Hakk-ı Talâk”, Sayı: 143, s.2.
- Kadınlar Dünyası*, (1914). “İdeal Korseler”, Sayı: 150, arka kapak.
- Kadınlar Dünyası*, (1918). “Sâkim Âdâtı, Ananatı Islah Edelim”, Sayı: 163, s.10.
- Kadınlar Dünyası*, (1921). “Dünküler-Bugünküler”, Sayı: 194-13, s.13.
- Kadınlar Dünyası*, (1921). “Hamdi Bey’in Bahçesi”, Sayı: 194-13, s.7.
- Musavver Kadın*, (1911). “Bu Haftanın Vukuatı”, Sayı: 2, s.2-3.
- Resimli Gazete*, (1924). “Eski Kafalının Hayatı”, Sayı: 26, s.4.
- Resimli Gazete*, (1924). “Yeni Kafalının Hayatı”, Sayı: 26, s.5.
- Süs*, (1923). “Salon Âdâb-ı Muâşeretî”, Sayı: 23, s.15.
- Süs*, (1923). “Salon Âdâb-ı Muâşeretî”, Sayı: 24, s.10-11.
- Süs*, (1923). “Salon Âdâb-ı Muâşeretî”, Sayı: 25, s.15.
- Süs*, (1923). “Evlenmek İsteyen Bir Genç”, Sayı: 8, s.15.
- Süs*, (1923). “Bir Genç Evlenmek İstiyor”, Sayı: 10, s.13.
- Süs*, (1923). “Görücülük mü? Süs’ün İmtizacı Görüşücülük mü?”, Sayı: 3, s.15.
- Süs*, (1923). “Görücülük mü? Süs’ün İmtizacı Görüşücülük mü?”, Sayı: 4, s.15.
- Süs*, (1923). “Dedikodu- Perdeler”, Sayı: 29, s.3.
- Türk Kadını*, (1918). “Sade Giyinen Kadınlar Cemiyeti”, Sayı: 3, s.44-45.
- Türk Kadını*, (1918). “Fâideli Bir Müsabaka”, Sayı: 15, s.240.
- Türk Kadını*, (1919). “Müسابakamıza Gelen Cevaplar”, Sayı: 16, s.256-257.
- Ahmed, İ. Z.**, (1919). “İzdivâc”, *Genç Kadın*, Sayı: 3, s.38.
- Alaiddin, İ.**, (1919). “Kadın ve Terbiyecilik”, *Türk Kadını*, Sayı: 17, s.259-260.
- Ali, E. S.**, (1913). “Ziyâret Meselesi”, *Kadınlar Dünyası*, Sayı: 72, s.1-2.
- Bedirhan, M.**, (1914). “Talâk”, *Kadınlar Dünyası*, Sayı: 148, s.5.
- Belkıs, M.**, (1913). “Kıyâfet-i Hariciye-i Nisvân”, *Kadınlar Dünyası*, Sayı: 70, s.1-2.
- _____, (1913). “Cihâz, Sebeb-i İntihar Oluyor”, *Kadınlar Dünyası*, Sayı: 73, s.3.

- _____, (1913). “Bizde Usul-ı İzdivâc”, *Kadınlar Dünyası*, Sayı: 100-3, s.3.
- _____, (1913). “Görücülüğün Yerine”, *Kadınlar Dünyası*, Sayı: 62, s.3.
- _____, (1913). “Terbiye-i İbtidaiyede Te’ dîbin Zararları”, *Kadınlar Dünyası*, Sayı: 61, s.4.
- Biran, S.**, (1913). “Gençlik Çağında Kızlarımız”, *Kadınlar Dünyası*, Sayı: 83, s.2-3.
- C. H.**, (1913). “Milli Moda”, *Kadınlar Dünyası*, Sayı: 26, s.4.
- C. S.**, (1914). “Âdâb-ı Umûmiye”, *Seyyale*, Sayı: 1, s.11-13.
- Cemil, N.**, (1915). “İzdivâcda Servet Aramak”, *Kadınlar Dünyası*, Sayı: 159, s.2.
- _____, (1921). “Kadın Kuvveti”, *Kadınlar Dünyası*, Sayı: 194-10, s.4-5.
- _____, (1915). “İzdivâcda Servet Aramak”, *Kadınlar Dünyası*, Sayı: 159, s.2-3.
- Cevad, A.**, (1913). “Aile-2”, *Kadınlar Dünyası*, Sayı: 40, s.3-4.
- _____, (1913), “Tereddîyat-ı Bedeniye”, *Kadınlar Dünyası*, Sayı: 97, s.3-4.
- Doktor, A. R.**, (1919). “İçki İbtîlasi”, *Genç Kadın*, Sayı: 3, s.45-46.
- Dürbin.**, (1921). “Vapurda”, *Kadınlar Dünyası*, Sayı: 194-5, s.11.
- _____, (1921). “Tramvayda”, *Kadınlar Dünyası*, Sayı: 194-2, s.10-11.
- _____, (1921). “Yemek de mi Memnu”, *Kadınlar Dünyası*, Sayı: 194-4, s.11.
- _____, (1921). “Aradaki Fark”, *Kadınlar Dünyası*, Sayı: 194-6, s.10-11.
- Edîb, A.**, (1917). “Musâhabe-i Fenniye”, *Bilgi Yurdu Işığ*, Sayı: 7, s.97-99.
- Emin, F.**, (1921). “Güzel Yaşamak Sanatı”, *Kadınlar Dünyası*, Sayı: 194-5, s.14-15.
- _____, (1921). “Güzel Yaşamak Sanatı”, *Kadınlar Dünyası*, Sayı: 194-6, s.15-16.
- Emine, S. A.**, (1913). “Ziyaret Meselesi”, *Kadınlar Dünyası*, Sayı: 72, s.1-2.
- Emine, S. A.**, (1913). “Ahlâk- Maarif”, *Kadınlar Dünyası*, Sayı: 2, s.2.
- Fehham, Ş.**, (1923). “Salon Âdâb-ı Muâşeretî”, *Süs*, Sayı: 29, s.11.
- Fitnat, H.**, (1914). “Bizde İzdivâc”, *Kadınlık*, Sayı: 5, s.3-4
- Hadika.**, (1914). “Hanım Mektupları”, *Osmanlı Kadınlar Âlemi*, Sayı: 2, s.7-8.
- Hakkı, İ.**, (1918). “Kadın ve İctimâî Muhitler”, *Türk Kadını*, Sayı: 9, s.133-134.
- Hakkı, Z.**, (1919). “Milli Moda”, *İnci*, Sayı: 1, s.4-5.
- Halil, R.**, (1914). “Usul-ı İzdivâc”, *Kadınlık*, Sayı: 3, s.4-5.
- _____, (1914). “İzdivâc ve Muâşeret Nasıl Olmalıdır!”, *Kadınlık*, Sayı: 4, s.4-5.

- _____, (1914). “İzdivâcda Âsâr-ı Tecdid”, *Kadınlık*, Sayı: 11, s.4-5.
- _____, (1914). Hayat-ı Zevciyette Muâşeret”, *Kadınlık*, Sayı: 11, s.4.
- Haydar, A.**, (1913). “Çok Düşünmeli”, *Kadınlar Dünyası*, Sayı: 56, s.1-2.
- _____, (1913). “Cihâz”, *Kadınlar Dünyası*, Sayı: 63, s.1-2.
- _____, (1913). “Ailede Kadınların Mevkii”, *Kadınlar Dünyası*, Sayı: 121, s.3-4.
- _____, (1921). “Kadının Yaradılışı, İstidadı, Vazifesi”, *Kadınlar Dünyası*, Sayı: 194-5, s.2.
- Hıfzı, H.**, (1913). “Bizde Modacılık”, *Kadınlar Dünyası*, Sayı: 25, s.4.
- İdare-i Beytiye Muallimesi**, (1917). “Misafir Sofrası”, *Bilgi Yurdu Işığ*, Sayı: 17, s.278-281.
- İhsan, Z. A.**, (1919). “İzdivâc”, *Genç Kadın*, Sayı: 3, s.36-38.
- Kamran, F.**, (1914). “Kadınlığa Doğru”, *Kadınlar Alemi*, Sayı: 1, s.1-2.
- Kamran, N.**, (1923). “Kıyafetimiz”, *Kadınlar Dünyası*, Sayı: 20, s.3.
- Kemal, A.**, (1908). “Aile Hayatı”, *Mahâsin*, Sayı: 2, s.105-108.
- M. S.**, (1913). “Ahlâk-ı Umûmiye ve Kitaplar”, *Kadınlar Dünyası*, Sayı: 37, s.3.
- Mağmum, F.**, (1921). “Vakitsiz Ziyâretler”, *Kadınlar Dünyası*, Sayı: 194-4, s.7.
- Muallim, D. A.**, (1908). “Musâhabe-i Nisaiyye”, *Kadın*, Sayı: 10, s.3.
- Müjgan binti Abdullah**, (1909). “Musâhabe-i Nisaiyye”, *Kadın*, Sayı: 11, s.10-11.
- Mükerrem, F.**, (1913). “İctimaî İnkılab Lazımdır”, *Kadınlar Dünyası*, Sayı: 100-11, s.13-14.
- Nejad, E.**, (1918). “Evsiz Barksız Hanımlar”, *Türk Kadını*, Sayı: 5, s.69-71.
- _____, (1918). “Kadın ve Erkek Eğlencede de Birlikte”, *Türk Kadını*, Sayı: 9, s.132-133.
- _____, (1918). “Türkiye’de Kız Mektepleri ve Terbiyesi”, *Türk Kadını*, Sayı: 11, s.163-165.
- Nihal, S.**, (1913). “Moda Nedir ?”, *Kadınlar Dünyası*, Sayı: 1, s.3.
- Nihal, Ş.**, (1918). “Evli Barklı Hanımlar”, *Türk Kadını*, Sayı: 6, s.83-85.
- Nureddin, M.**, (1911). “Aile”, *Musavver Kadın*, Sayı: 3 ve 4, s.2.
- _____, (1911). “Aile”, *Musavver Kadın*, Sayı: 5, s.3-4.
- Nusret, H.**, (1919). “Ahlâk-Tesettür Meselesi”, *Genç Kadın*, Sayı: 8, s.117-118.
- P. S.**, (1913). “Tesettür-i Nisvân”, *Kadınlar Dünyası*, Sayı: 79, s.3.

- Peyami, S.**, (1913). "Mehpare Osman Hanım'a", *Kadınlar Dünyası*, Sayı: 76, s.4.
- Remzi, D. A.**, (1919). "İçki İbtilas", *Genç Kadın*, Sayı: 3, s.45-46.
- R. Muzaffer**, (1913). "Çocuğun Beden ve Ruh", *Kadınlar Dünyası*, Sayı: 68, s.3-4.
- _____, (1913). "Çocuğun Beden ve Ruh 3", *Kadınlar Dünyası*, Sayı: 74, s.3-4.
- Sabih, A.** (1913). "Düşüncelerim", *Kadınlar Dünyası*, Sayı: 31, s.3.
- Sacide.**, (1913). "Kızlarımızın Cehizi Ne Olmalıdır?", *Kadınlar Dünyası*, Sayı: 97, s.3.
- _____, (1913). "Kızlarımızın Cehizi Ne Olmalıdır?", *Kadınlar Dünyası*, Sayı: 100-5, s.4-6.
- _____, (1913). "Kızlarımızın Cehizi Ne Olmalıdır?", *Kadınlar Dünyası*, Sayı:97, s.3.
- Sadık, N.** (1918). "Kızların Terbiyesi", *Türk Kadını*, Sayı: 6, s.82-83.
- Sadri, P.**, (1913). "Nesrin Salih Hanımefendiye", *Kadınlar Dünyası*, Sayı: 54, s.3.
- Sahir, C.**, (1923). "Bazı Düşünceler", *Süs*, Sayı: 8, s.3.
- Salih, N.** (1913). "Türk Kızları", *Kadınlar Dünyası*, Sayı: 47, s.2-3.
- Saniha.**, (1913). "Kıyafet-i Nisvânın Hayat-ı Faalaneye Tesiri", *Kadınlar Dünyası*, Sayı: 65, s.3.
- Senî, P.**, (1908). "En Çok Nelere Muhtacız?", *Kadın*, Sayı: 2, s.1-4.
- Sıdika, A.**, (1914). "Musahabe-i Telbis ve Tezyin-i Nisvan", *Kadınlık*, Sayı: 10, s.3.
- Sıdika, A. R.**, (1913). "Usul-ı Terbiye Nâkısalarımızdan", *Kadınlar Dünyası*, Sayı: 34, s.2-3.
- Sıdki, U.**, (1914). "Musâhabe", *Kadınlık*, Sayı: 10, s.3-4.
- _____, (1914). "Musâhabe", *Kadınlık*, Sayı: 6, s.3-4.
- Sırrı, S.**, (1908). "Hüsna Hanım", *Demet*, Sayı: 3, s.41-43.
- Sırrı, S.**, (1908). "Çocuk Terbiyesi 2", Sayı: 6, s.83-84.
- Şerefeddin.**, (1913). "Kadınlarda Maarif", *Kadınlar Dünyası*, Sayı: 62, s.2-3.
- Şevket, B.**, (1913). "Tesettür ve Peçe", *Kadınlar Dünyası*, Sayı: 79, s.3-4.
- Şevket, M.**, (1917). "Ev Kadını", *Bilgi Yurdu Işığı*, Sayı: 5, s.69-72.
- _____, (1917). "Misafirlik", *Bilgi Yurdu Işığı*, Sayı: 6, s.83-88.
- _____, (1917). "Taam", *Bilgi Yurdu Işığı*, Sayı:7, s.100-104.
- _____, (1917). "Kadınlar Beşeriyetin En Büyük Mürebbileridir", *Bilgi Yurdu Işığı*, Sayı: 3, s.35-35.

- _____, (1918). “Terbiyeli İnsan Nasıl Olur?”, *Bilgi Yurdu Işığı*, Sayı: 14, s.209-212.
- _____, (1918). “Kıyafet”, *Bilgi Yurdu Işığı*, Sayı: 11, s.164-168.
- _____, (1918). “Terbiyeli İnsan Nasıl Olur?”, *Bilgi Yurdu Işığı*, Sayı: 14, s.209-212.
- _____, (1917). “Genç Kızlar ve Roman”, *Bilgi Yurdu Işığı*, Sayı: 8, s.114-117.
- Şükran, A.**, (1913). “Acaba Erkekler Ne İçin İçki İçiyorlar?”, *Kadınlar Dünyası*, Sayı: 47, s.2.
- Şükran, N.**, (1913). “Bir Hikaye”, *Kadınlar Dünyası*, Sayı: 17, s.2.
- Şükrü, F.**, (1919). “Düşüncelerim”, *Genç Kadın*, Sayı: 6, s.83.
- _____, (1919). Mekteplerde Ehemmiyet Verilecek Evvela Ahlâkdır”, *Genç Kadın*, Sayı: 1, s.8-9.
- Tevfik, B.**, (1913). “Kadınlara Nasıl Selamlaşmalı”, *Kadınlar Dünyası*, Sayı: 100-6, s.14.
- Yeni Şair**, (1914). “Hafta Mektubu”, *Osmanlı Kadınlar Âlemi*, Sayı: 1, s.7.
- Zerrin, F.**, (1915). “Aile Edebiyatı”, *Kadınlar Dünyası*, Sayı: 158, s.4-5.
- _____, (1913). “Terbiye-i İbtidaiyede Validelerin Mevkii”, *Kadınlar Dünyası*, Sayı:70, s.2-3.

ARAŞTIRMA VE İNCELEME

- (1913). *Mekatib-i İbtidaiye Ders Müfredatı Altı, Beş, Dört ve Üç Dershane ve Muallimli Mekteblere Mahsus*, İstanbul.
- Abdulaziz Bey.**, (2002). *Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri*, İstanbul.
- Acar, Ü.**, (2019). “Meşrutiyet Dönemi Düşünce Akımları ve Günümüze Yansımaları”, *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Sayı: 2, s.413-424.
- Akagündüz, Ü.**, (2015). *II. Meşrutiyet Döneminde Kadın Olmak*, İstanbul.
- Aksoy, H.**, (2022). “Kınalızade Ali Efendi”, *DİA*, Cilt: 25, s.416-417.
- Akyıldız, A.**, (2018). *Osmanlı Devleti’nde Yenileşme Hareketleri (1876-1918)*, Eskişehir.

- Akşin, S.**, (2000). *Türkiye Tarihi 4 Çağdaş Türkiye 1908-1980*, İstanbul.
- Atik, A.**, (2014). *İkinci Meşrutiyet Dönemi Karikatürlerinde Osmanlı Kurumları, Gündelik Yaşam ve Halk İmgeleri*, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Aydın, M. A.**, (2001). “İslam’da Kadın”, *DİA*, Cilt: 24, s.86-94.
- Aykaç, Z.**, (2021). “Cumhuriyetin Devraldığı Siyasi Miras: II. Meşrutiyet”, *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 71, s.635-652.
- Bakar, B.**, (2012). *Esir Şehrin Misafirleri Beyaz Ruslar*, İstanbul.
- Baykara, T.**, (1992). *Osmanlılarda Medeniyet Kavramı ve On dokuzuncu Yüzyıla Dair Araştırmalar*, İzmir.
- Beydilli, K.**, (2003). “Mahmud II”, *DİA*, Cilt: 27, s.352-357.
- Beyoğlu, S.**, (2000). “Osmanlı Deniz Hamamından Plaja”, *Tombak*, Sayı: 30, s.6-11.
- Bezci, B. & Çiftci, Y.**, (2012). “Self Oryantalizm: İçimizdeki Modernite Ve/Veya İçselleştirdiğimiz Modernleşme”, *Akademik İncelemeler Dergisi*, Cilt: 7, Sayı: 1, s.139-166.
- Birinci, A.**, (1989). “II. Meşrutiyet’te İşsizlerin Kurduğu Çalışkan Kardeşler Cemiyeti”, *Tarih ve Toplum*, Sayı: 64, s.12.
- _____, (2012). *Hürriyet ve İtilaf Fırkası*, İstanbul.
- Boratav, K.**, (2022). *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2015*, İstanbul.
- Bostan, İ.**, (2001). “Kahve”, *DİA*, Cilt: 24, s.202-205.
- Bütün, N.**, (2019). *İnci Dergisi’nde Kadın*, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Criss, B.**, (2000). *İşgal Altında İstanbul 1918-1923*, İstanbul.
- Çakır, S.**, (2013). *Osmanlı Kadın Hareketi*, İstanbul.
- Çavdar, T.**, (1971). *Milli Mücadele Başlarken Sayılarla “... Vaziyet ve Manzara-î Umumiye”*, İstanbul.
- Demir, N. Ö.**, (1999). “II. Meşrutiyet Dönemi Osmanlı Feminizmi”, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 16, Sayı: 2, s.107-115.
- Demirel, Ö. & Tuş, M. & Gürbüz, A.**, (1992). “Osmanlı Anadolu Ailesinde Ev, Eşya ve Giyim-Kuşam (XVI-XIX) Yüzyıllar”, *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, Cilt: 2, s.703-755.
- Devellioğlu, F.**, (2015). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara.
- Develi, H.**, (2001). *XVIII. Yüzyıl İstanbul Hayatına Dair Risâle-i Garîbe*, İstanbul.

- Doğan, İ.**, (1992). “Tanzimat Sonrası Sosyo-Kültürel Değişmeler ve Türk Ailesi”, *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, Cilt: 1, s.176-198.
- Duman, H.**, (2000). *Osmanlı-Türk Süreli yayınları ve Gazeteleri Bibliyografyası ve Toplu Kataloğu (1828-1928)*, Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı, Ankara, Cilt:1.
- _____, (2000). *Osmanlı-Türk Süreli Yayınları ve Gazeteleri Bibliyografyası ve Toplu Kataloğu (1828-1928)*, Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı, Ankara, Cilt:2.
- Duman, M. Z.**, (1997). *İslam’da İnanç İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*, İstanbul.
- Edizer, M.**, (2020). *Genç Kadın Mecmuası’nın Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi (1-83)*, Gaziantep Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Emin, M.**, (1905). *Âdâb-ı Muâşeret Nasıl Hasıl Olur*, Aydın Vilayet Matbaası.
- Erkek, M. S.**, (2009). *II. Meşrutiyet Döneminde Türk Eğitim Sistemindeki Gelişmeler ve Ethem Nejat Bey*, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Findley, C. V.**, (2017). *Modern Türkiye Tarihi*, İstanbul.
- Gülaçar, A. G.**, “II. Meşrutiyet Dönemi İktidar Oluşumu Sürecinde Basının Rolü”, *VAKANÜVİS- Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 3, s.105-128.
- Gürsoy, K.**, (2003). “Laiklik”, *DİA*, Cilt: 27, s.62-65.
- Haniođlu, Ş.**, (1992). “Batılılaşma”, *DİA*, Cilt: 5, s.148-152.
- Hilooğlu, C.**, (2016). *Kadınlık Dergisinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (1914)*, Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- İşın, E.**, (1987). “Abdullah Cevdet’in Cumhuriyet Âdâb-ı Muâşereti”, *Tarih ve Toplum Dergisi*, Sayı: 48, s.13-20.
- _____, (2013). *Cumhuriyet: Yeni İnsan Yeni Hayat*, İstanbul.
- _____, (2001). *İstanbul’da Gündelik Hayat*, İstanbul.
- İmzasız.**, (1913). *Mekatib-i İbtidaiye Ders Müfredatı Altı, Beş, Dört ve Üç Dershane ve Muallimli Mekteblere Mahsus*, İstanbul.
- İsmet, M.**, (1909). *Rehber-i İttihad*, İzmir
- Kahraman, A.**, (1989). “Ahlâk-ı Alâî”, *DİA*, Cilt: 2, s.15-16.

- Kalaycıoğulları, İ. & Akgündüz, B.,** (2019). “Osmanlılardan Erken Cumhuriyet Dönemine Öjenizme Dair İlk Metinler”, *ÇKÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 10, s.87-95.
- Kaya, S.,** (2013). *Selçuklular Döneminde Toplumsal ve Kültürel Hayat*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Kütükoğlu, B.,** (1989). “Âli Mustafa Efendi”, *DİA*, Cilt: 2, s.416-421.
- Macar, O. D. & Macar, E.,** (2010) *Beyaz Rus Ordusu Türkiye’de*, İstanbul.
- Mardin, Ş.,** (2021). *Türk Modernleşmesi*, İstanbul.
- Meriç, N.,** (1998). *Âdâb-ı Muâşeret Kitapları ve Gündelik Hayatın Değişimi (1894-1927)*, Marmara Üniversitesi Ortadoğu ve İslam Ülkeleri Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- _____, (2000). *Osmanlı’da Gündelik Hayatın Değişimi Âdâb-ı Muâşeret*, İstanbul
- Nâci, M.,** (2009). *Lügat-i Nâcî*, Ankara.
- Okay, O.,** (1989). *Batı Medeniyeti Karşısında Ahmet Mithat Efendi*, İstanbul.
- Oktay, A. S.,** (2011). *Kıralızâde Ali Efendi ve Ahlâk-ı Alâî*, İstanbul.
- Özakpınar, Y.,** (1999). *Kültür Değişmeleri ve Batılılaşma Meselesi*
- Özdemir, N.,** (2019). “I. Dünya Savaşı’nda İstihlak-ı Milli Kadınlar Cemiyeti’nin Faaliyetleri”, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, Sayı: 36, s.29-47.
- Özcan, A.,** (2007). “Osmanlıcılık”, *DİA*, Cilt: 33, s.485-487.
- Özer, İ.,** (2005). *Batılılaşma ya da Batılılaşma*, İstanbul.
- _____, (2003). “Mütareke ve İşgal Yıllarında Osmanlı Devletinde Görülen Sosyal Çöküntü ve Toplumsal Yaşam”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Sayı: 14, s.247-271.
- _____, (2009). *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Yaşam ve Moda*, İstanbul.
- Poyraz, E. F.,** (2010). *II. Meşrutiyet Dönemi Kadın Dergiciliği ve Türk Kadını Dergisi*, İstanbul Kültür Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Saltuklu, Z.,** (2019). “Türklerde Töre”, *Ankara Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 4, s.61-66.
- Sami, Ş.,** (2012). *Kâmus-ı Türkî*, İstanbul.
- Simavi, L.,** (1913). *Teşrifat ve Âdâb-ı Muâşeret*, İstanbul.

- Şeker, M.**, (1997). *Mevâ'idü'n-Nefâis fî-Kavâ'idi'l-Mecâlis*, Ankara.
- Şahin, M. & Tokdemir, A.**, (2011). "II. Meşrutiyet Döneminde Yaşanan Gelişmeler", *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, Cilt: 9, Sayı: 4, s.851-876
- Şahin, Z. T.**, (2019). *Âdâb-ı Muâşeret'in Batılılaşması (1918-1930)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Temel, M.**, (1998). *İşgal Yıllarında İstanbul'un Sosyal Durumu*, Ankara.
- Toprak, Z.**, (1992). "II. Meşrutiyet Döneminde Devlet, Aile ve Feminizm", *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, Cilt: 1, s.228-237.
- _____, (1988). "80. Yıldönümünde Hürriyetin İlanı (1908) ve Rehber-i İttihad", *Toplum ve Bilim*, Sayı: 42, s.157-173.
- _____, (1992). "Haraşolar", *İstanbul*, Sayı: 1, s.72-79.
- _____, (1987). "İstanbul'da Fuhuş ve Zührevî Hastalıklar (1914-1933)", *Tarih ve Toplum*, Sayı: 39, s.159-168.
- _____, (2016). *Türkiye'de Kadın Özgürlüğü ve Feminizm (1908-1935)*, İstanbul.
- _____, (1982). *Türkiye'de Milli İktisat (1908-1918)*, Ankara.
- _____, (2017) *Türkiye'de Yeni Hayat*, İstanbul.
- Tunç, S.**, (2013). *Modernleşme Sürecinde Türk Aile Yapısına Kadınlar Dünyası Dergisi'nin Bakışı (Sayı:1-144)*, Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Tüccarzâde, İ. H.**, (1918). *Malumât-ı Ahlâkiye ve Medeniye*, İstanbul.
- Ulu, C.**, (2013). "I. Dünya Savaşı ve İşgal Sürecinde İstanbul'da Yaşanan Sosyal ve Ahlaki Çözülme (1914-1922)", Sayı: 58, s.87-129.
- Üsdiken, B.**, (1994). "Eski Beyoğlu'nda Restaurant, Birahane, Bar, Gazino ve Meyhaneler 1", *Toplumsal Tarih*, Sayı: 3, s.20-23.
- Üstel, F.**, (2019). *Makbul Vatandaşın Peşinde II. Meşrutiyet'ten Bugüne Vatandaşlık Eğitimi*, İstanbul.
- Varlı, A. & Koraltürk, M.**, (2010). "II. Meşrutiyet'ten Erken Cumhuriyet'e Milli İktisadın Sürekliliği ve İzmir İktisat Kongresi", *ÇTTAD*, Cilt: IX/20-21, s.127-142.
- Vigarello, G.**, (1996). *Temiz ve Kirli Ortaçağ'dan Günümüze Vücut Bakımının Tarihi*, İstanbul.

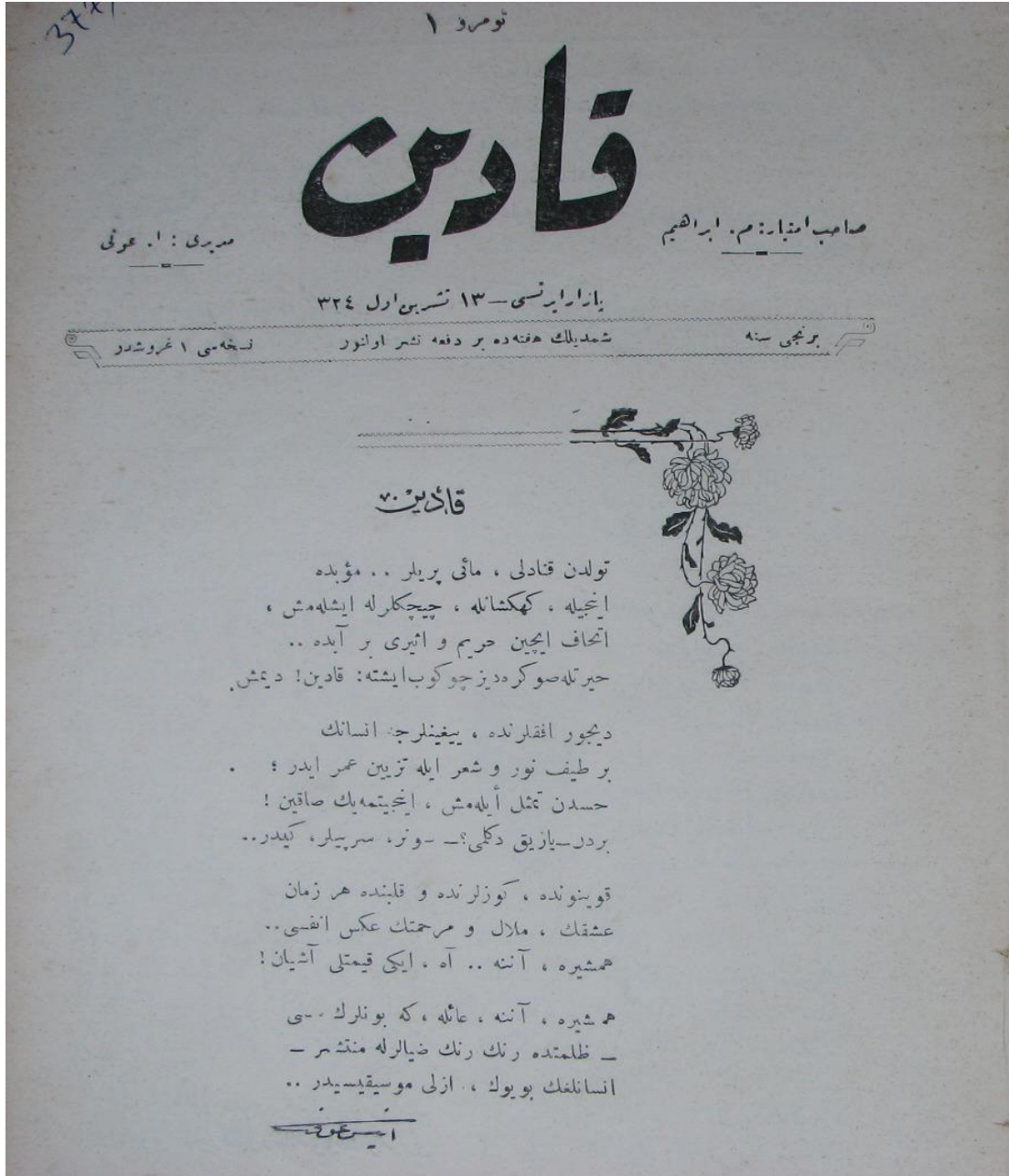
- Yaşar, F. T.,** (2016). *Alafranga Halleri Geç Osmanlı'da Âdâb-ı Muâşeret*, İstanbul.
- _____, (2018). “II. Meşrutiyet Döneminde Yurttaşlık, Ahlak ve Medenilik Eğitimi: Malumat-ı Medeniye Ders Kitapları”, *Osmanlı Araştırmaları/ The Journal of Ottoman Studies*, Cilt: 52, Sayı: 52, s.311-342.
- _____, (2020). “Âdâb-ı Muâşeret”, *DİA*, c: EK-1, s.34-36.
- _____, (2012). *The Predicaments of Alla Franca: Visions of Proper Behavior in Late Ottoman Etiquette Literature*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Yazıbaşı, M. A.,** (2014). *II. Meşrutiyet Dönemi Sıbyan/İbtidai ve Rüştüye Mekteplerinde Ahlâk Eğitim ve Öğretimi (1908-1918)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Yüce, N.,** (1989). “AHMED CEVDET, İkdamcı”, *DİA*, Cilt: 2, s.55-56.
- Zarakol, A.,** (2012). *Yenilgiden Sonra Doğu Batı ile Yaşamayı Nasıl Öğrendi*, İstanbul.
- Zürcher, E. J.,** (2016). *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İstanbul.

İNTERNET KAYNAKLARI

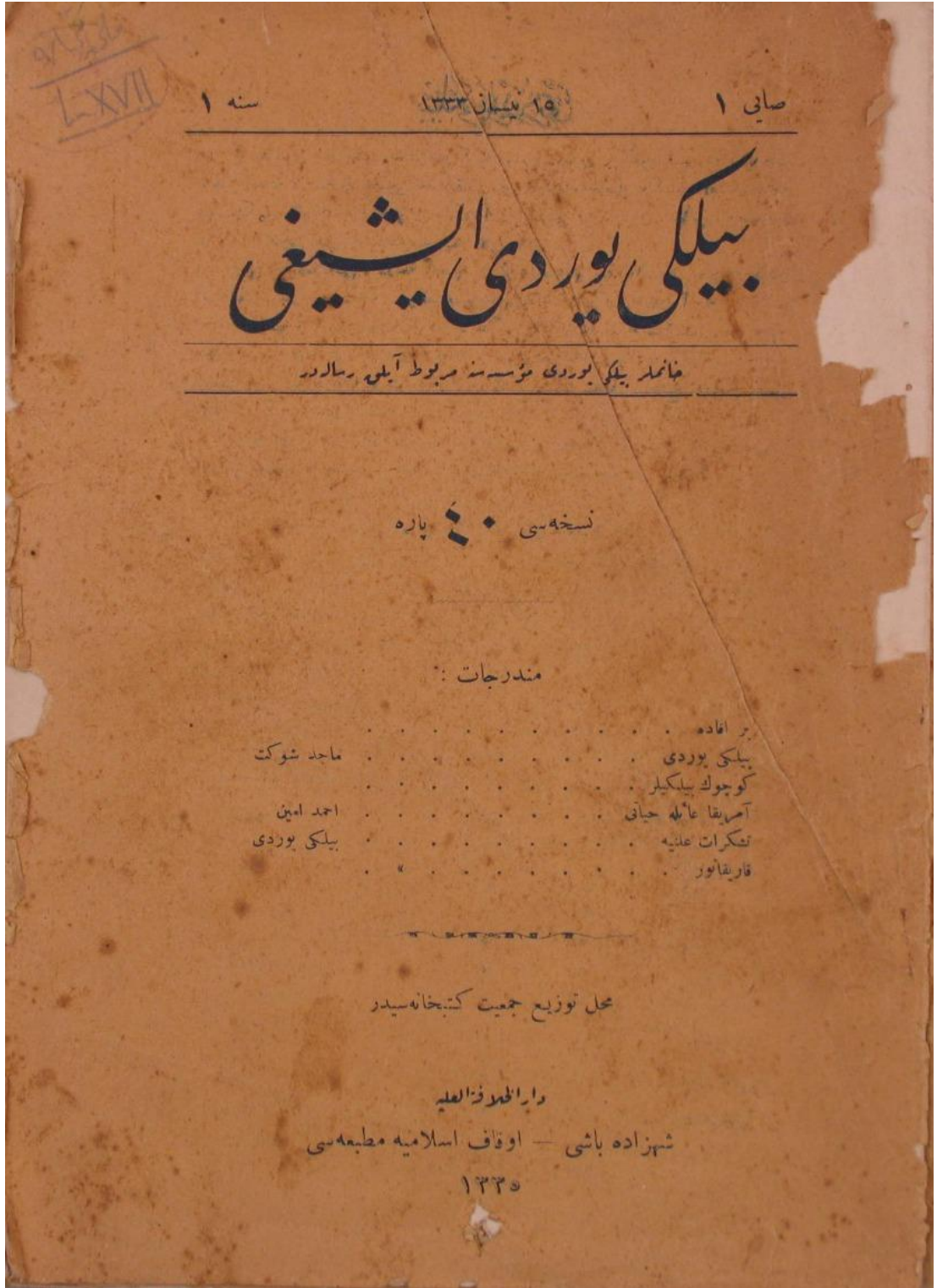
Url-1 <<http://www.sozluk.gov.tr/terbiye>>, erişim tarihi 22.11.2022.

Url-2 <<http://www.turanakinci.com/portfolio-view/beyoglu-karakoy-tuneli>>, erişim tarihi 02.04.2023.

EKLER

26 Ekim 1908 Tarihli Kadın 'ın Kapağı

15 Nisan 1917 Tarihli *Bilgi Yurdu Işıǵı*'nın Kapaǵı

مدیر امور : احمد ندوی
آدرس : دیوان پولندہ دارلرخصوسہ
تلفون : استانبول : ۲۴۲۷
(آپونہ شراطی)
سہ لکی : ۰۰۰ (آئی آئی) : ۵۰۰ غروددر
مخاضر جاس ومقعب غریب ایکسپریز
پتوں قادیانک آکارتہ کشادہدر

LE MONDE FEMININ
صاحبہ امیتاز : علویہ مولانا

[قادیان ، حقوق ومناقصہ مدافعہ ایڈر ، جہارتکی کولاری نیر اداور مسودہ غروددر .]

مؤسسہ ملیہ

قاضی کوی (نون تر) خانم ترخانہ سی
خانم ترخانہ من یک مساعد شراطیہ اک
شوق وطرف قوسوم تاپیورہ قاب ، چارشاف
دوب دوشامیر ، ماتہ بلوز ، قومیتہ ژون ،
تووالٹ ، ایچ جاشیرلری ، ال وتیغ دانٹلری ،
حساب ایشلری ، الدوما کتہ درنگلی وبرودہ
آخر مشلحر وهر نوع ملبوسات مکمل واوجوز
وینانرله اعمال ایڈر .

خصوصی رسامز طرفندن البسہ وشادیا
اورزینہ غایت نفیس یاغلی وصوبو یویا تیتور
وحسن طبیعتہ موافق وقیتیل تابلور باپیایر .

ترخانہ من دہ
اجمال ایڈیان
وایشلملری بالخاصہ مدیر من طرفندن ددعہدہ
ایڈیان ما کتہ نقشاریمز اصلا رقابت قبول ایتمز .
کودمک ، آکلامق وممنوناً دائماً سراجمت
ایلمک ایچون خانم اقدیلرک برکرم تشریحلری
کافیڈر .

جہدن ماہدا هر کون قبول ایڈر کیجیلری دہ
بولورود .

مدافعہ حقوق نسوان جہتی اعضاستندن حکمت افشان خانم اقدی

قاضی کویندہ بازار پولندہ اطفانیہ
فرہ قولی قارشوسندہدر .

قاضی کوی اجزاخانہ سی

اک مہود فارغہل مستضرائیہ
رچندر ترزب ایڈن

پوشی سه - نومرو : ۱
 باش عور : محمد رؤف
 اداره خانه :
 باب عالی چاده سنده سودی کیفخانه
 فوخته دائره مخصوصه .
 تلفون : استانبول ۱۲۹۲

جمعه ابرسی - ۱۶ - ۱۳۳۱
 مدیر امور : حسن رؤف
 مراجع نظر :
 اداره و نشر ایشلری ایچون دانتا
 بدیرشه واقع اولمالیدر .
 اشتراك شرطلری آیکتیسر صحیفه وودر .

سوس

هفته لقا ادبی خاندان مجموعی
 غایبی طوری و فیاضی ، بالخاصه قلبی و درمائی ترین ایتکلدر

وقت :
 هفتشنبه
 مجله و نشر

۲۴۵

1957

آتشدن کوملک « مؤلفی خالده اریب خام اتندی

مندرجات :
 تورک قادینی (حمدالاه صبیح بیکه ملاقات) . . . زوجه لر ایچون الک پووک تهلکه . . . قادینلق عالی . . .
 حکایه : شریارک دردی . . . قوردهله ایشلمه لر . . . هفته نك موده سی . . . سعاد درویش خانك
 اثرلری . . . « آتشدن کوملک » نیا ننده تورک جمله لر . . . نقره : حرمه . . . کوزلک صنعتی ،
 نوال استراری . . . خام ملبخده نیا نده ایشل با بیلیر . . . سینه ما آرتیستلری مسابقه سی . . . هفته نك قهقهه سی .

هر نسخه ده بکرمی غرو شاقا کرامیه قوبونو واردر . اون بشنجی صحیفه ده ۳۰ لیرا
 ۱۰ غرو شدر . . . قیمتده ۳۶ عدد هدیه ایله سینه ما آرتیستلری مسابقه سه وقت بو بورلیسی
 عادی کاغذلیسی :
 ۵ غرو شدر .

16 Haziran 1923 Tarihli *Süs* 'ün Kapağı